

אודי דקל, ניר בומס ואופיר וינטר

סוריה - מפה חדשה, שחקנים חדשים: אתגרים והזדמנויות לישראל

אודי דקל, ניר בומס ואופיר וינטר
סוריה - מפה חדשה, שחקנים חדשים:
אתגרים והזדמנויות לישראל

INSS המכון למחקרי ביטחון לאומי (חל"צ)

המכון למחקרי ביטחון לאומי, המשלב בתוכו את מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים, הוקם בשנת 2006. למכון שתי מטרות מוצהרות: הראשונה, היא לערוך מחקרים בסיסיים בנושאי הביטחון הלאומי של ישראל, המזרח התיכון והמערכת הבינלאומית, וזאת על פי אמות המידה האקדמיות הגבוהות ביותר. המטרה השנייה, היא לתרום לדיון הציבורי ולעבודת הממשל בנושאים שנמצאים, או ראוי שיימצאו, בראש סדר היום הביטחוני של ישראל.

קהל המטרה של המכון הוא דרג מקבלי ההחלטות, מערכת הביטחון, מעצבי דעת הקהל בישראל, הקהילה האקדמית העוסקת בתחומי הביטחון בישראל ובעולם, והציבור המתעניין באשר הוא.

המכון מפרסם מחקרים שהוא מצא כראויים לתשומת הלב הציבורית, תוך שמירה על מדיניות נוקשה של אי משוא פנים. הדעות המובעות בפרסומים הן של המחברים בלבד ואינן משקפות בהכרח את עמדות המכון, נאמניו או האישים והגופים התומכים בו.

אודי דקל, ניר בומס ואופיר וינטר

**סוריה - מפה חדשה, שחקנים חדשים:
אתגרים והזדמנויות לישראל**

דצמבר 2015

מזכר 151

Udi Dekel, Nir Boms and Ofir Winter

Syria: New Map, New Actors Challenges and Opportunities for Israel

המכון למחקרי ביטחון לאומי (חברה לתועלת הציבור - חל"ץ)

חיים לבנון 40
ת.ד. 39950
רמת-אביב
תל-אביב 6997556

טל. 03-6400400
פקס. 03-7447590
דוא"ל: info@inss.org.il

אתר המכון: <http://www.inss.org.il>

ISBN: 978-965-7425-85-5

כל הזכויות שמורות © דצמבר 2015

הביא לדפוס: משה גרונדמן

עיצוב גרפי: מיכל סמוֹקובץ ויעל ביבר, המשרד לעיצוב גרפי, אוניברסיטת תל-אביב
עיצוב העטיפה: מיכל סמוֹקובץ, המשרד לעיצוב גרפי, אוניברסיטת תל-אביב
תמונת השער: מפת סוריה - אזורי השליטה של הארגונים המרכזיים

דפוס: אלינור, פתח תקווה

תוכן עניינים

7	תקציר
9	הקדמה
13	פרק 1 עליית השחקנים הלא-מדינתיים בסוריה – מבט אזורי וגלובלי
14	השחקנים הלא-מדינתיים בסוריה
17	התמודדותה של ישראל עם המציאות החדשה בסוריה
21	פרק 2 מיפוי השחקנים הלא-מדינתיים בסוריה ויחסם לישראל
21	שחקנים סלפים-ג'האדיסטים
25	שחקנים פרגמטים מתונים
30	שחקנים מקומיים בדרום סוריה
32	המיעוטים הכורדים והדרוזים בסוריה
36	יוזמות עצמאיות של פעילי אופוזיציה סורים
	פרק 3 ישראל והשחקנים הלא-מדינתיים בסוריה – ארגז כלים
41	וכללי משחק
42	מגבלות וסיכונים
48	הזדמנויות לשיתופי פעולה עם שחקנים נוספים (לא-מדינתיים)
50	שותפויות טקטיות לעומת שותפויות אסטרטגיות
52	דרכי פעולה צבאיות
54	דרכי פעולה דיפלומטיות
56	ארגז הכלים הכלכלי
57	פעולות הומניטריות
63	סיכום והמלצות
69	נספח עמדות פעילים סורים על תפקידה של ישראל במשבר בסוריה
69	רקע אישי של הפעילים הסורים שענו על השאלונים
72	תרגום עיקרי התשובות לשאלונים
83	הערות

תקציר

מלחמת האזרחים המתנהלת בסוריה ממרס 2011 שינתה את פני הזירה האזורית ואת פניה של המדינה הסורית, שחוותה עד אז כארבעה עשורים של יציבות יחסית. סוריה כיום אינה עוד מדינת הלאום היציבה שהייתה, אלא זירת התכתשות פנימית, אזורית ובינלאומית בין שחקנים מדינתיים ושחקנים אחרים שהצליחו לנצל את חולשתו היחסית של משטר אסד כדי לבסס את מעמדם. תהליך היחלשות המשטר המרכזי ועלייתם של שחקנים חדשים על חשבוננו הציב דילמות ואתגרים חדשים גם למדינת ישראל: מחד גיסא, תהליך התפרקותה של סוריה הביא ליצירת אזורים נרחבים ללא שלטון אפקטיבי, שאליהם חדרו גורמי אסלאם סוניים ושיעיים רדיקליים. גורמים אלה חשים כלפי ישראל איבה רעיונית ודתית, וכפופים בחלקם להשפעת מדינות שיחסייהן עם ישראל עכורים ומתוחים במקרה של טורקיה וקטר או עוינים ונפצים במקרה של איראן ושלוחתה הלבנונית חזבאללה. במהלך המערכה בסוריה הרחיבו שחקנים סלפי-ג'האדיסטים ופרו-איראנים את פעילותם לדרום סוריה, הצליחו להתבסס בסמוך לגבול ישראל ברמת הגולן וערערו את השקט היחסי ששרר במשך שנים במרחב. מאידך גיסא, הופעתם במקביל של כמה שחקני אופוזיציה פרגמטים, המייצגים בחלקם קבוצות כלל-סוריות ומקומיות ליברליות ומתונות, יצרה עבור ישראל הזדמנויות קונקרטיות לשיתופי פעולה ואולי גם להכנת תשתית לקשרים בעתיד בינה לבין שחקנים 'חיוביים'. שחקנים אלה חולקים עמה מטרות ואינטרסים חופפים, לעתים ערכים ליברליים דומים ובעיקר – יריבים משותפים.

מזכר זה מוקדש למיפוי השחקנים המגוונים הפועלים כיום בסוריה, מרביתם שחקנים לא-מדינתיים, לניתוח עמדותיהם כלפי ישראל, לסקירת יחסי הגומלין שנקמו בינם לבין ישראל במשך מלחמת האזרחים בסוריה ולגיבוש מדיניות ישראלית אקטיבית מולם. מוצעות במזכר דרכי פעולה שמטרתן להתוות אסטרטגיה ישראלית חדשה מול הזירה הסורית המשתנה, בדגש על דרום סוריה. המזכר מתמקד בשחקנים 'חיוביים', בהם כמה קבוצות סוניות והמיעוטים הדרוזי והכורדי, המסתמנים כמועמדים בעלי הפוטנציאל הגבוה ביותר לשיתופי פעולה עם ישראל. שחקנים בעלי פוטנציאל נמוך יותר לשיתוף פעולה, שמחזיקים בקו סלפי-ג'האדיסטי, אסלאמיסטי או בעלי זיקה פרו-איראנית – בהם ארגון 'המדינה האסלאמית', ג'בהת אל-נוסרה, 'אחראר אל-שאם', חזבאללה והמיעוט העלווי – זכו לתשומת לב מועטה יותר במזכר זה.

על-פי המלצות המזכר, ישראל צריכה לחתור להמיר את מדיניות ה'עמידה מנגד' מול המלחמה בסוריה בקידום פעיל של קשרים ותכניות פעולה עם שחקנים 'חיוביים' סוריים ושחקנים אזוריים ובינלאומיים בעלי אינטרסים דומים לשלה. שחקנים אלה משפיעים על המציאות הנוכחית בסוריה וצפויים למלא תפקיד משמעותי בעיצוב וביצוב סוריה, אם יפול משטר אסד או אם יקומו ישויות מדינתיות חדשות כגון מובלעת עלווית פרואיראנית, אוטונומיה כורדית ריבונית ומוכרת או חבל אוטונומי בדרום סוריה. על ישראל לבחון את האפשרות לנקוט בתיאום ובשיתוף פעולה עם שחקנים אלה מדיניות אקטיבית יותר ביחס לזירה הסורית שתציב לנגד עיניה יעדים קצרי וארוכי טווח. מדיניות זו תהיה חלק מאסטרטגיה כוללת שתאפשר לישראל לבנות מנופי השפעה יעילים יותר על הזירה הסורית, ליצור אזור השפעה בדרום סוריה ולקדם אינטרסים טקטיים ואסטרטגיים החיוניים לה - בראש ובראשונה שמירת השקט ברמת הגולן ומניעה משחקנים 'שליליים' להתבסס בצדו הסורי.

הקדמה

מלחמת האזרחים המתנהלת בסוריה ממרס 2011 שינתה ללא הכר מדינה שחוותה כארבעה עשורים של יציבות יחסית, ויצרה גלי הדף שהשפיעו על האזור כולו ואף מעבר לו. סוריה כיום – אם ניתן עדיין להשתמש בשם זה עבור ישות שלא ניתן להגדיר במדויק את גבולותיה, ושמוחלקת לשטחים הנשלטים בידי גורמים שונים בעלי נאמנויות צולבות – אינה נראית כמדינה אלא יותר כזירת התגושות פנימית, אזורית ובינלאומית בין שחקנים מדינתיים ובין שחקנים אחרים שהצליחו לנצל את חולשתו היחסית של המשטר המרכזי כדי לבסס את מעמדם. תהליך היחלשות המשטר המרכזי ועליית השחקנים האחרים על חשבוננו הציב דילמות ואתגרים חדשים גם בפני מדינת ישראל: תהליך התפרקותה של סוריה הביא ליצירת אזורים נרחבים ללא שלטון מרכזי אפקטיבי, שאליהם חדרו גורמי אסלאם סוניים רדיקליים, נוסף על גורמי הציר השיעי הרדיקלי בהובלת איראן. גורמים אלה עוינים את ישראל וכפופים להשפעת מדינות שיחסייהן עם ישראל עכורים ומתוחים במקרה של טורקיה וקטר או עוינים ונפוצים במקרה של איראן ושלוחתה הלבנונית חיזבאללה. במרוצת המערכה בסוריה, הרחיבו שחקנים סונים ג'האדיסטים ופרו־איראנים את פעילותם לדרום סוריה, הצליחו להתבסס בסמוך לגבול ישראל ברמת הגולן והעמידו בסכנה את השקט היחסי ששרר במשך שנים במרחב. במקביל, הופעתם של כמה שחקני אופוזיציה פרגמטים, המייצגים בחלקם קבוצות ארציות ומקומיות ליברליות ומתונות, יצרה עבור ישראל הזדמנויות לשיתופי פעולה קונקרטיים, ואולי גם להכנת תשתית לקשרים בעתיד בין ישראל לשחקנים החולקים עמה מטרות, אינטרסים, ערכים דומים וגם יריבים משותפים.

תהליך הסורי אינו מנותק מן ההקשר האזורי הרחב יותר המאופיין בתהליכי התפוררות דומים (בעיראק, בלוב ובתימן) לצד התגבשותם של שני מוקדי כוח חדשים – הציר האיראני-שיעי והציר הסוני הג'האדיסטי – המהווים אתגר משמעותי הן למדינות סוניות באזור והן לשחקנים הלא־מדינתיים שלא נמנים עם שורות חיזבאללה, עם 'המדינה האסלאמית' (דעא"ש) וכיוצא בהם. התהוותה של קואליציה אזורית סונית – שפועלת לבלימת איראן וגרורותיה מחד גיסא ו'המדינה האסלאמית' מאידך גיסא וכוללת את סעודיה וירדן – היא מרכיב חשוב בהבנת הדינמיקה האזורית החדשה ומקומה של ישראל בתוכה. דינמיקה זו משליכה על זירת ההתכתשות הסורית, ובפרט על הזירה הדרום סורית ועל יחסי הגומלין בין ישראל לשחקנים הפועלים בה.

מזכר זה מוקדש למיפוי השחקנים המגוונים הפועלים כיום בסוריה, מרביתם שחקנים לא-מדינתיים, לניתוח עמדותיהם כלפי ישראל, לסקירת יחסי הגומלין שנקמו בינם לבין ישראל במהלך מלחמת האזרחים בסוריה ולגיבוש מדיניות ישראלית אקטיבית מולם. במחקר זה מוצעות מגוון דרכי פעולה העשויות לסייע בקידום אסטרטגיה ישראלית חדשה וארוכת טווח אל מול הזירה הסורית המשתנה. לצורך המחקר סווגו השחקנים הסורים כ'חיוביים' או כ'שליליים' על-פי מידת ההלימה בינם לבין ישראל בסדרה של פרמטרים המייצרים פוטנציאל לשיתופי פעולה בנקודת זמן נתונה. מידת ההלימה זו נמדדת על-פי כמה מדדים: ערכים, מטרות, אינטרסים ויריבים. מן הבחינה הזו השחקנים ממוקמים על רצף ולא על פני משוואה דיכוטומית. שחקן מוגדר 'חיובי' ככל שמידת ההלימה בינו לבין ישראל על-פי המדדים שהוזכרו גדלה, ו'שלילי' ככל שמידת ההלימה הזו קטנה. המחקר מתמקד בעיקר בשחקנים ה'חיוביים', בהם 'הצבא הסורי החופשי', קבוצות סוניות מקומיות בדרום סוריה והמיעוטים הדרוזי והכורדי, המסתמנים כמועמדים בעלי הפוטנציאל הגבוה ביותר לשיתופי פעולה עם ישראל. שחקנים בעלי אידאולוגיה סלפית-ג'האדיסטית, אסלאמיסטית או זיקה פרו-איראנית – בהם ארגון 'המדינה האסלאמית', ג'בהת אל-נוסרה, אחראר אל-שאם, חזבאללה והמיעוט העלווי העומד מאחורי משטר אסד – הם בעלי פוטנציאל נמוך יותר לשיתופי פעולה, ולפיכך הם זכו לתשומת לב פחותה. חשוב לציין כי דינמיקת האירועים בסוריה ופעולותיה של ישראל עשויות לשנות את האוריינטציה של השחקנים הנדונים ולהשפיע על ההמלצות המובאות במזכר בנוגע לפוטנציאל שיתופי הפעולה עם ישראל. המזכר מחולק לשלושה פרקים: הפרק הראשון דן בעליית השחקנים הלא-מדינתיים כגורם בעל משקל במזרח התיכון בכלל ובסוריה בפרט בעקבות התהפוכות בעולם הערבי ב-2010-2015, וכן במדיניות ה'עמידה מנגד' שבחרה ישראל נוכח מלחמת האזרחים בסוריה ובמשמעויותיה.

הפרק השני עוסק במיפוי השחקנים המרכזיים – ביניהם 'המדינה האסלאמית', ג'בהת אל-נוסרה, 'הקואליציה הלאומית של כוחות המהפכה והאופוזיציה הסוריים', 'הצבא הסורי החופשי', שחקנים מקומיים בדרום סוריה, אישים בעלי השפעה הפועלים באופן עצמאי וקבוצות המיעוט הכורדית והדרוזית – הפועלים בזירה הסורית וביחסי הגומלין בינם לבין ישראל.

הפרק השלישי מנתח את הסיכונים ואת הסיכויים הגלומים בשיתופי פעולה עם שחקנים 'חיוביים', את התנאים הדרושים להצלחתם של שיתופי פעולה מן הסוג הזה ואת מתכונותיהם האפשריות. בפרק זה מוצעות דרכי פעולה צבאיות, דיפלומטיות, כלכליות והומניטריות להתמודדות עם האתגרים בזירה הסורית החדשה. כמו כן ההמלצה היא להמיר את מדיניות ה'עמידה מנגד' של ישראל למדיניות אקטיבית יותר המגדירה יעדים ארוכי טווח.

בסיפא מצורף נספח ובו תשובות לשאלון ששלח 'המכון למחקרי ביטחון לאומי' לפעילי אופוזיציה סורים השוהים ברובם מחוץ לסוריה. הגם שהשאלון איננו מדגם מייצג, הוא מספק תובנות בנוגע לכמה היבטים ופותח פתח למחקרי המשך. ברצוננו להודות מקרב לב לרבים שסייעו בהכנת המזכר: ד"ר ענת קורץ וד"ר גליה לינדנשטראוס העירו הערות מפרות וערכו במסירות ובמקצועיות את המזכר; ד"ר קובי מיכאל, ד"ר יואל גוז'נסקי, משה גרונדמן, ד"ר ג'ודי רוזן, ד"ר כרמית ולנסי, אורית פרלוב ועומר עינב קראו גרסאות מוקדמות של המזכר, ליוו את הכנתו משלביו המוקדמים, סיפקו תובנות חשובות והציעו הפניות מועילות. יואל קוזק ודפנה תדמור העמידו לרשותנו את שירותיו המצוינים של מרכז המידע של 'המכון למחקרי ביטחון לאומי'. אליזבט צורקוב סיפקה לנו פרספקטיבות חדשות. גל לוסקי, המייסדת והמנכ"לית של עמותת (Israeli Flying Aid) IFA, האירה את עינינו בנושאים הנוגעים לתת הפרק ההומניטרי של המזכר. תודה מיוחדת לפעילים הסורים שנרתמו לסייע בהכנת המזכר כשפרשו בפנינו את ידיעותיהם, את ניסיונם ואת קשריהם, ושפכו אור על המציאות המורכבת במדינתם. המקורות לחיבור הזה לקוחים בין היתר ממגעים בלתי פורמליים שקיימו מחברי המאמר עם כמה מן הפעילים הסורים. בחלק מן המקרים שמות הפעילים מובאים באופן מקוצר או בעילום שם, כדי לא לחשוף את זהותם. ההמלצות המובאות במזכר מתייחסות לתאריך חתימתו, אך מטבע הדברים המלחמה המתמשכת בסוריה וההתפתחויות שעוד צפויות בזירה המורכבת בה היא מתנהלת עשויות לחייב בעתיד בחינה מחדש ועדכון של ההמלצות בהתאם לנסיבות המשתנות. אודי דקל, ניר בומס ואופיר וינטר (תל אביב, אוקטובר 2015)

פרק 1

עליית השחקנים הלא-מדינתיים בסוריה - מבט אזורי וגלובלי

הזירה הבינלאומית הייתה עדה בעשורים האחרונים לתהליכים של התגברות השפעתם של שחקנים לא-מדינתיים בשדה הפנים-מדינתי, האזורי והגלובלי.¹ תהליך זה הגיע לשיאו במזרח התיכון בעקבות הטלטלה שהחלה בשלהי 2010. גבולותיהן של מדינות ערב, אשר הותוו בחלקם באורח מלאכותי במסגרת הסכמי סייקס-פיקו על-פי אינטרסים קולוניאליסטיים מערביים ולא כחלק מתהליך היסטורי 'טבעי', סבלו במשך שנים מחוסר יציבות מובנה שהתבטא בקונפליקטים פנימיים וחיצוניים. שרטוט הגבולות באופן מלאכותי הזין את עלייתם ואת התחזקותם של שחקנים לא-מדינתיים בשני אופנים: ראשית, קבוצות במדינות הלאום שמרו על זיקת נאמנות לזהויות אחרות (דתיות, עדתיות, שבטיות, משפחתיות) שהתקיימו טרם ייסוד המדינה או לזהויות על-מדינתיות חוצות גבולות דומות שעודדו בדלנות כלפי המדינה.

שנית, הקביעה השרירותית של המדינות וגבולותיהן יצרה משברי זהות בעולם הערבי, שעליהם ניסו להתגבר אידאולוגיות שונות. הלאומיות הערבית ביקשה לאחד תחת קורת הגג שלה את כל דוברי הערבית ללא קשר למוצאם האתני, לדתם ולעדתם, והאסלאמיזם הצביע על המכנה המשותף הדתי-אסלאמי כבסיס לחזון ארוך טווח של תחיית אומת האסלאם כישות פוליטית ממשית. שתי האידאולוגיות אתגרו את הלגיטימיות של המבנים המדינתיים, והציגו את עצמן כמזור על-מדינתי לפילוג הפנימי והחיצוני וכקריאת תיגר על החלוקה האימפריאליסטית הכפויה.²

פני המזרח התיכון ב-2015 אינם כפי שהיו לפני הטלטלה האזורית. הסדר המדינתי שהותווה לאחר מלחמת העולם הראשונה הלך ונפרם, והופיעו סימנים לתהליך אפשרי של התפרקות מדינות הלאום לפי קווים עדתיים, אתניים ואידאולוגיים. מלבד נקודות התורפה המבניות של תמורה זו גם נחלשו שני כוחות עיקריים שהיו מופקדים על יציבות מדינות הלאום הערביות: מצד אחד אתגרו הנתונים את המשטרים הערביים האוטוריטריים, והצביעו על כישלון המשילות המצטבר ועל השחיתות הפושה בממסד; מצד שני כשלה ארצות הברית כמעצמה עולמית מובילה בניסיונותיה להפיץ באזור תרבות שלטון דמוקרטי על-פי הדגם המערבי, וגמרה אומר לצמצם את נוכחותה

הצבאית לאחר ההתנסויות הטראומטיות שחוותה בעיראק ובאפגניסטן.³ מדיניותה בעשור שבין פיגועי 11 בספטמבר 2001 ועד ל'אביב הערבי' החלישה את הלגיטימיות של המשטרים החילוניים האוטוריטריים, חידדה את השסעים ההיסטוריים המעיבים על מדינות הלאום הערביות והכשירה את השטח לערעור הסדר הישן.⁴ שחקנים לא־מדינתיים, החל במיליציות חמושות וכלה בארגוני זכויות אדם וקהילות מקומיות, מיצבו את עצמם כמי שמבקשים למלא את הוואקום שנוצר עקב התרופפות השלטון המרכזי, התערערות הגורמים המייצבים והנסיגה במעורבות מעצמות המערב. המציאות הזו פתחה צוהר להתמודדותם של שחקנים חדשים על תפקידי שליטה והשפעה שהיו נתונים בעבר רק בידי מדינות, כגון מתן שירותים ציבוריים, בניית תשתיות ושמירה על הביטחון.⁵ בכמה מקרים הצליחו 'שחקנים אלימים' להפוך עם הזמן ל'שחקנים היברידיים', אשר אינם מוכרים כמדינה, אך בה בעת חורגים מן המאפיינים של שחקן לא־מדינתי בשל אחריותם לשטח שבשליטתם וקיומה של אוכלוסייה המכירה בסמכותם. כך למשל, שחקנים אלימים כמו חזבאללה, חמאס ו'המדינה האסלאמית' (דאע"ש) משלבים זהויות מן העולם המדינתי והלא־מדינתי כאחד ופועלים בר־זמנית בזירות שונות – בזירה הצבאית, בזירה הפוליטית ובזירה החברתית.⁷

השחקנים הלא־מדינתיים בסוריה

בשנים 2011–2015 הייתה סוריה מקרה בוחן מובהק לתהליך התערערות המערכת המדינתית המסורתית ולכניסתם של שחקנים לא־מדינתיים לזירה. ההפגנות ההמוניות שהחלו במדינה במרס 2011 הסלימו בהדרגה למלחמת אזרחים לה היו השלכות גיאוגרפיות, דמוגרפיות וחברתיות מרחיקות לכת בסוריה, באזור ובאירופה. במהלכה נרשמו כ־300,000 קורבנות מכלל המחנות היריבים, כמעט ארבעה מיליון סורים הפכו פליטים (מרביתם במדינות השכנות) וכ־7.5 מיליון סורים נותרו עקורים במולדתם.⁸ המאבק על עתיד סוריה, שהחל בהתקוממות אזרחית נגד עוולות וכשלי שלטון הנשיא בשאר אל־אסד, הפך להתמודדות בין־עדתית סונית־עלווית, למערכה נטולת עכבות בחלקיה השונים של סוריה בין קבוצות סוניות סלפיות־ג'אהדיסטיות לבין יריבים סונים מתונים, כורדים, דרוזים, נוצרים, עלווים ושיעים ולזירה של מאבק על ההגמוניה האזורית בין ציר המדינות הסוני בראשות ערב הסעודית לציר השיעי הפרו־איראני. קואליציות פוליטיות וצבאיות, מיעוטים אתניים ודתיים וקבוצות אינטרסים מקומיות נותרו בתווך כשהם מנסים להשפיע אף הם על גורל המהפכה. ניסיונות התיווך של הקהילה הבינלאומית בין משטר אסד לכוחות האופוזיציה הסורית העלו עד כה חרס, וסוריה שקעה למציאות של מדינה כושלת, שנתונה למלחמה בין־דתית ובין־עדתית ושרויה בתהליכי התפרקות מתקדמים. עצמת האירועים, החל

מהפגיעה בתשתיות המדינה ובמוסדותיה, דרך זרם העקורים והפליטים הבלתי פוסק וכלה בהתבססותם של שחקנים לא־מדינתיים במרחב הסורי – כל אלה השלימו תמונה של מהלך בלתי הפיך שיצר (ועודנו יוצר) מציאות חדשה באזור, שונה מאוד מזו שהכרנו. במהלך מלחמת האזרחים נחלש משטר אסד באופן משמעותי. צבאו שמנה כ־300,000 חיילים בתחילת הלחימה איבד יותר מ־50 אחוזים מכוחו עקב עריקות, פציעות ומוות בלחימה.⁹ הקרע הסוני־עלווי תרם גם הוא להתמעטות מספר החיילים מחוץ לעדה העלווית שנכונים לחרף את נפשם למען המשטר. ככל שנמשכה המערכה והפכה למלחמת התשה, התגלתה עייפות בקרב תומכי המשטר. היא התבטאה בנפקדות גוברת ובהכרח להפעיל גיוס כפוי ולפנות לעזרת צבאות חיצוניים, מיליציות ושכירי חרב, שהחלו גם הם לגלות סימני שחיקה.¹⁰ בנאום ביולי 2015 הודה אסד כי צבאו סובל ממחסור בכוח אדם ומתשישות.¹¹

הליגה הערבית השעתה ב־16 בנובמבר 2011 את חברותה של סוריה בארגון, הטילה עליה סנקציות והחלה לשאת ולתת עם כוחות האופוזיציה. עם זאת, הצליח שלטון אסד לשרוד ונכון לאוקטובר 2015 אף הצליח להשיב לידי חלק מן האזורים שאיבד ולשמר שליטה ב'ליבת סוריה': הבירה דמשק, הערים המרכזיות – חומץ, חמאה וחלב והציר המחבר ביניהן, אזורי החוף העלוויים וחלקים מדרום סוריה. הצלחותיו הושגו בשל שתי סיבות: התמיכה הפעילה של איראן, של חזבאללה ושל רוסיה ונאמנותן היחסית של חלק מקבוצות המיעוטים, בראשן הדרוזים; מאבקים בין גורמי האופוזיציה לגורמים סלפיים־ג'האדיסטיים; וכישלון האופוזיציה הסורית המתונה להתגבש ולהתגבר על שסעיה הפנימיים, לבנות כוח צבאי מלוכד ומכריע ולגייס את הקהילה הבינלאומית לתמיכה מדינית, כספית וצבאית במאבקה.

החלל שנפער עקב חולשת המשטר הסורי התמלא בידי ערב רב של שחקנים, אשר השתלטו על שטחים נרחבים, כוננו מובלעות טריטוריאליות ושרטטו מחדש את גבולות סוריה. ארגונים סוניים סלפיים־ג'האדיסטיים – בראשם ארגון 'המדינה האסלאמית' (דאע"ש) וג'בהת אל־נוסרה – התגלו כיריבים האפקטיביים ביותר של המשטר כשהשתלטו על שטחים נרחבים החל בצפון סוריה, בצפון עיראק ובמזרח סוריה וכלה בחלקים בדרום סוריה. כמו כן הופיעו בסוריה ערב רב של שחקנים לא־מדינתיים חמושים, חלקם אסלאמיסטים קיצוניים פחות כמו 'אחראר אל־שאם', לצד כוחות אופוזיציה פרגמטים ובראשם 'הצבא הסורי החופשי'. מקיץ 2014 הצליחו חלק מכוחות האופוזיציה הפועלים ברחבי סוריה לאחד כוחות, בעיקר תחת דגל האסלאם הרדיקלי, וכך התאפשר להם להטות במידת מה את מאזני הכוחות לטובתם. לעומת הידלדלות צבאו של המשטר זכו קבוצות המורדים – בראשן אלו הג'האדיסטיות – לאספקה שוטפת של כוחות רעניים, סוריים מקומיים לצד מאות מתנדבים זרים

הנכנסים מדי חודש. אלפי לוחמי חזבאללה והלוחמים הזרים העיראקים והאפגאנים שהתייצבו לצד המשטר התקשו לאזן את המשוואה.¹²

ככל שנמשכה המלחמה ללא הכרעה, ניסו גם גורמי אופוזיציה סוריים גולים, אשר מיקדו את עיקר פעילותם בטורקיה, בירדן ובמדינות המערב, להשפיע על גורל מולדתם באמצעות רתימת שחקנים אזוריים ובינלאומיים חיצוניים אל המערכה. בין השחקנים הלא-מדינתיים החמושים בשטח התנהלה דינמיקה של חבירה תחת מסגרות-גג והיפרדות על-פי הנסיבות, הצרכים והנטייה האידיאולוגית. המגמה של התחזקות 'המדינה האסלאמית', התפשטותה במרחב והשתלטותה על משאבי טבע חיוניים הביאה לחיכוכים בינה לבין שחקנים אחרים הנאבקים במשטר, אך גם גרמה לקבוצות חלשות יותר לחבור אל שורותיה.

מיעוטים אתניים ודתיים שקיימו במשך שנים מערכת עדינה של יחסי גומלין פונקציונליים עם המשטר, כמו הכורדים, הדרוזים והנוצרים, לא יכלו עוד לבטוח בהגנה של הממשל המרכזי על שלומם ונטלו על עצמם אחריות רבה יותר בהתמודדות עם איומי האסלאם הרדיקלי ובניהול אוטונומי של מעוזיהם בצפון ובדרום סוריה. לחלופין רבים מבני המיעוטים, במיוחד הנוצרים, בחרו באפשרות של הגירה מסוריה. כמו כן התפתחה תופעה של התגבשות קהילות מקומיות, שהבינו כי עליהן לדאוג בעצמן לצורכי קהילותיהן בכל התחומים כולל ביטחון התושבים ולקיים קשר עם שחקנים אחרים, בעיקר גופי סיוע הומניטרי וגורמי כוח בסביבתם.

בשלוש שנותיה הראשונות של מלחמת האזרחים בסוריה נמנעה ארצות הברית ממעורבות צבאית משמעותית, והתמקדה בסיוע הומניטרי. התחזקות 'המדינה האסלאמית' גרמה לה להקים בספטמבר 2014 קואליציה בינלאומית בראשותה שנאבקה לבלום את התפשטותה, אך מבלי להסתכן בהצבת 'מגפיים על הקרקע' או להתיימר להציע אופק לפתרון כולל של המשבר. ננקטו צעדים שנועדו להגביל זרימה של לוחמים וכסף למדינה האסלאמית, והתבצעו תקיפות ממוקדות מן האוויר לעבר יעדים המזוהים עמה. בד בבד אישר הקונגרס האמריקני בדצמבר 2014 תקציב לתכנית ארוכת טווח לאימוץ ולחימוש של אלפי לוחמים מקרב כוחות האופוזיציה הסוריים המתונים, כדי להכשירם להיאבק בעצמם ב'מדינה האסלאמית', ולשפר את התנאים לקידום הסדר פוליטי למשבר בסוריה. טורקיה, ירדן, ערב הסעודית וקטר הסכימו לאמן את הלוחמים בשטחיהן, אולם נכון לזמן כתיבת המזכר טרם הוכשר בפועל כוח אפקטיבי המסוגל להשפיע על מאזני הכוחות בסוריה. האסטרטגיה האמריקנית רשמה הצלחות מוגבלות בפגיעה בלוחמים, ברכבים וביכולות פיקוד ושליטה של 'המדינה האסלאמית', אשר נאלצה לסגת מחלק מן האזורים שכבשה, אך הוסיפה לאחוז באחרים ואף התפשטה לכמה אזורים חדשים. הגם שהצרת צעדיה של 'המדינה האסלאמית' לא תורגמה לשיתוף פעולה מפורש עם משטר אסד והגורמים התומכים

בו, התמקדותה של ארצות הברית במאבק בה יצרה מתיחויות בין ארצות הברית לחלק מכוחות האופוזיציה הסורים, אשר סברו כי שורש הפתרון למשבר בסוריה טמון במעורבות אמריקנית מקבילה בהגברת הלחץ על משטר אסד.¹³ בניגוד למעורבות האמריקנית המהוססת במשבר בסוריה, בלטה נחישותה של רוסיה להגן על משטר אסד, עד כדי מעורבות צבאית פעילה. בספטמבר 2015 תגברה רוסיה באורח משמעותי את הסיוע הצבאי ומטוסים רוסיים החלו לבצע תקיפות אוויריות נגד מאחזי המורדים במטרה לסייע למשטר הסורי להשיב לשליטתו אזורים במערב סוריה ולהקל עליו להגן על מעוזיו בגזרת החוף. פעולות אוויריות רוסיות אלו התבצעו בתיאום עם כוחות קרקעיים של משטר אסד, משמרות המהפכה של איראן וחזבאללה, כחלק מקואליציה בינלאומית מקבילה לזו שמובילה ארצות הברית נגד 'המדינה האסלאמית', ואשר כוללת את איראן ועיראק. המהלכים הרוסיים אתגרו את המדיניות האמריקנית שאינה רואה בנשיא אסד חלק מהסדר עתידי בסוריה, והציבו איום לאינטרסים של המערב, מדינות המפרץ, תורכיה וכן ישראל בזירה הסורית.¹⁴

התמודדותה של ישראל עם המציאות החדשה בסוריה

בעקבות התפוררותה של סוריה במלחמת האזרחים והיחלשותו של השלטון המרכזי נוצרה בהדרגה בגבולה הצפוני של ישראל מציאות חדשה וכאוטית. מדיניותה של ישראל במהלך מלחמת האזרחים התאפיינה במעקב, ב'עמידה מנגד' ובשאיפה לאי־מעורבות ככל האפשר או למצער למעורבות גלויה מינימלית, בעלת חתימה נמוכה, בכפוף ל'קווים אדומים' ביטחוניים. שר הביטחון, משה בוגי יעלון, הצהיר בספטמבר 2013 כי ישראל גמרה אומר לא להתערב במלחמת האזרחים בסוריה, אלא במקרה של פגיעה באינטרסים שלה או של הופעת איומים ממשיים כמו העברת נשק כימי לחזבאללה או זליגת הקונפליקט לישראל.¹⁵ בריאיון ביוני 2015 הוא מנה שלושה 'קווים אדומים' שחצייתם עשויה לגרום מעורבות ישראלית: העברת כלי נשק מתקדמים לארגון טרור כלשהו אם באמצעות איראן ואם באמצעות סוריה; העברת חומרים או כלי נשק כימיים לקבוצת טרור כלשהי; כל פגיעה בריבונות ישראל, בפרט ברמת הגולן.¹⁶ ואמנם, על פי גורמים זרים, ישראל אכפה את הקווים האדומים האלה בכעשר תקיפות צבאיות לפחות עד אוקטובר 2015. מעבר לכך, העניין של ישראל בנעשה בסוריה הושפע מאינטרסים אסטרטגיים נוספים, בהם בלימת התעצמותם הצבאית של שחקנים לא־מדינתיים אלימים במרחב, מניעה של זליגת המצוקה ההומניטרית וזרם הפליטים מסוריה לישראל, שמירה על יציבות בית המלוכה ההאשמי בירדן ויצירת שיתופי פעולה טקטיים עם שחקנים הפועלים במרחב.

בעוד ניסתה ישראל בתחילה להתייחס לאירועים בסוריה כהתמודדות פנימית שאינה נוגעת אליה במישורין,¹⁷ ככל שהתמשכה המלחמה התבהר שעליה לבחון מחדש

את כללי המשחק המסורתיים בגזרה.¹⁸ בנוסף, ה'עמידה מנגד' התגלתה לא פעם כאתגר מורכב, מאחר שהיא לכשעצמה נתפסה בעיני חלק מן השחקנים בסוריה כנקיטת עמדה כנגדם; כך למשל, כשבחרה ישראל 'לעמוד מנגד' מול הפצצות צבא אסד ברמת הגולן ולהתעלם מחריגתו מן הקווים שנקבעו לאזור החיץ בין המדינות בהסכמי הפרדת הכוחות במאי 1974. אף-על-פי שהחליטה ישראל לא להתערב מבחינה צבאית ברמת הגולן הסורית (ישראל הפילה בספטמבר 2014 מטוס סוחוי סורי רק לאחר שנכנס למרחב האווירי שלה),¹⁹ הרי התעלמותה מן ההפרות והימנעותה מצעדים דיפלומטיים או מעשיים התפרשה במעגלים סוריים אופוזיציוניים כהבעה של תמיכה במשטר.

מדיניות ה'עמידה מנגד' של ישראל בלטה על רקע מדיניותם האקטיבית של שחקנים מדינתיים ולא-מדינתיים אחרים שניסו לקדם אינטרסים מתחרים בזירה הסורית כדי לשפר את מעמדם האסטרטגי. היא נבעה בחלקה מן התפיסה שלפיה אי-התערבות תשרת את האינטרס הישראלי באופן מיטבי בכך שתרחיק מישראל את ההשלכות השליליות של העימות, ובחלקה מן המבוכה נוכח זירה מורכבת, דינמית ומשתנה שבה שחקנים חדשים ובלתי מוכרים ממלאים תפקיד, מבלי שקיימת יכולת לסמן כתובת אחראית שמולה ניתן לנסות ולעצב כללי משחק מוסכמים. ישראל נמנעה מהכרעה בין שתי אפשרויות שהצטיירו כאלטרנטיבות לא רצויות: הראשונה – העדפת 'השטן המוכר', קרי הישארות משטר אסד (גם אם מוחלש); והשנייה – השתלטות ג'האדיסטית אפשרית על שטחי סוריה. בהעדר בחירה בין השתיים התמקדה ישראל בעיקר בשמירת הביטחון השוטף ובהדפית איומים שהעמידה בפניה המלחמה בסוריה, ומיעטה לתור אחר הזדמנויות הגלומות בהתחברות לשחקנים הפרגמטיים והמתונים במרחב. ברם, מדיניות ה'עמידה מנגד' לא סיפקה מענה מלא כאשר הלחימה בסוריה החלה להתקרב ולזלוג לישראל, כמו גם להעמקת נוכחות חיזבאללה ומשמרות המהפכה בגולן הסורי במקביל להקמת תשתיות של ארגונים סלפיים-ג'האדיסטיים בסמוך לגבול ישראל.²⁰ בנוסף, היא הביאה לבלבול ולהעלאת ספקולציות בקרב השחקנים בסוריה בנוגע לעמדת ישראל במלחמת האזרחים. חלק ניכר מגורמי האופוזיציה העריכו כי ישראל מעדיפה את המשך שלטון אסד על פני אפשרויות אחרות. הערכה זו פגמה בפוטנציאל לשיתוף פעולה בין הצדדים. הבלבול הזה גם חלחל אל הדרג הישראלי הצבאי בשטח, אשר חש שהוא מגשש באפלה במציאות שבה לדרג המדיני אין דירקטיבה ברורה בנוגע לכיוון שאליו ישראל צועדת ולאינטרסים שלה לטווח הארוך.²¹

אף-על-פי שבחרה ישראל במדיניות של אי-התערבות, היא ביקרה את ההתנהלות המהוססת של הקהילה הבינלאומית, שגם כן נמנעה מהתערבות נחרצת אל מול מלחמת האזרחים בסוריה. עם זאת, הייתה ישראל שבעת רצון מפירוך מרבית הנשק הכימי של משטר אסד, מהחלשת צבא סוריה, משחיקת כוחות חיזבאללה בלחימה ומערעור המעמד הציבורי של חיזבאללה ככוח התנגדות לישראל.²² הארגון איבד יותר מ-1,000

לוחמים במהלך המלחמה, וניסה להצדיק בפני דעת הקהל הפנים־לבנונית את התפקיד המרכזי שהוא ממלא בה ואת הקורבנות הכבדים שהקריב למענה כשתיאר עצמו כ'מגן של לבנון' מפני איומי 'המדינה האסלאמית'.

כאמור, מדיניות אי־ההתערבות הפורמלית לוותה בעשייה ישראלית בעלת חתימה נמוכה מאחורי הקלעים. במישור הצבאי פעלה ישראל (לפי מקורות זרים) כדי לסכל העברת נשק אסטרטגי לידי חזבאללה, למנוע הקמת בסיסי פעולה של איראן וחזבאללה ברמת הגולן וליצור הרתעה מול ניסיונות של גורמים עוינים לפגוע בשטחה. בין ינואר 2013 לאוקטובר 2015 יוחסו לישראל כעשר תקיפות של יעדים שונים ברחבי סוריה, בראשן המתקפה בקוניטרה בינואר 2015, שבה חוסלו בכיר איראני והאחראי להפעלת כוחות חזבאללה ברמת הגולן, ג'האד מורנייה, והתגובה לירי רקטות לרמת הגולן ולאצבע לגליל באוגוסט 2015 בידי הג'האד האסלאמי המקורב לאיראן. בנוסף, קיימה ישראל מגעים מאחורי הקלעים מול שחקנים מקומיים ברמת הגולן שהתבססו על האינטרס המשותף של הצדדים בהחלשת כוחות ג'האדיסטיים, לוחמי חזבאללה וכוח 'קודס' האיראני בגזרה.²³ במישור ההומניטרי פעלה ישראל בכמה דרכים (אלו יפורטו בהמשך המזכר). עם זאת, הקפידה ישראל לא להסתכן בשיתופי פעולה גלויים ומשמעותיים שיתפרשו כנטילת צד ברור במשבר הסורי המתמשך. לדוגמה, באוקטובר 2015 דווח כי מערכת הביטחון הישראלית החליטה למנוע הגעתם של בכירים באופוזיציה הסורית לכינוס פומבי על המצב בסוריה שאמור היה להיערך בירושלים, וזאת במטרה להימנע ממה שעלול היה להתפרש כסטייה של ישראל מעמדתה הניטרלית.²⁴ הסיבות למדיניות ישראלית זו היו מגוונות:

1. רצונה של ישראל להימנע מהסתבכות מסוכנת מול מי מהצדדים הנוטלים חלק במלחמת האזרחים, כל עוד הנוקים שהיא מסבה לה מוגבלים, ואין לה אינטרס מובהק להיגרר לקלחת.
2. החשש מכך שנקיטת צד לטובת המורדים תפגע בהבנות בין ישראל לרוסיה.
3. העדפת צעדים טקטיים קצרי טווח על פני צעדים אסטרטגיים ארוכי טווח, לאור חוסר הוודאות בנוגע לתרחישי הסיום האפשריים של הלחימה בסוריה.
4. מנופי ההשפעה המוגבלים על המתרחש בסוריה.
5. המחסור במידע מהימן על אודות הפרופיל המדויק של השחקנים המגוונים הפועלים מעברו השני של הגבול.
6. הספקות בנוגע למסוגלותם של השחקנים הסורים החדשים לשמש שותפים מהימנים להסכמים ולהבנות.
7. הזיכרון הכאוב של תוצאות המעורבות הישראלית בראשית שנות ה־80 במאבקים הפנימיים בלבנון ושל ניסיונותיה להמליך שליטים באזור.

8. הרתיעה של שחקנים לא-מדינתיים המזוהים עם האופוזיציה הסורית מקשירת קשרים גלויים ואינטימיים עם ישראל, אשר נבעה מחשש לפגיעה בלגיטימיות שלהם ובתדמיתם בקרב דעת הקהל הסורית והכלל-ערבית.²⁵ בפועל, סוריה מחולקת לאזורי השפעה של כוחות חיצוניים – רוסיים, טורקיים, איראניים ואמריקניים. האזור היחיד, שאף גורם לא הכריז עליו כאזור השפעה מובהק, הוא מרחב דרום סוריה, שכולל את גזרת רמת הגולן, ובו נהנתה ישראל לאורך המלחמה מחופש פעולה יחסי. מסיבה זו היא נזעקה לאחר שהתברר בספטמבר 2015 כי רוסיה שולחת כוחות ובונה מאחזים צבאיים בגזרת החוף הסורי. ראש ממשלת ישראל בנימין נתניהו, בליווי הרמטכ"ל גדי איזנקוט, מיהרו לבקר במוסקבה במטרה לגבש הסכמות בדבר מניעת התנגשות בין כוחות ישראלים ורוסיים, בדגש על המרחב האווירי, כמו גם מניעת הגעתם של אמצעי לחימה רוסיים מתקדמים, כגון טילי קרקע אוויר, שיכולים לפגוע בחופש הפעולה המבצעי של צה"ל בדרום סוריה. יתכן גם שישראל בחנה האם דרך הערוץ הרוסי ניתן יהיה להגיע להבנות בדבר כינוסם של כללי משחק מול הציר איראן-אסד-חזבאללה, מתוך הכרה באיום המשותף מכיוונה של 'המדינה האסלאמית'.²⁶

פרק 2

מיפוי השחקנים הלא־מדינתיים בסוריה ויחסם לישראל

מלחמת האזרחים בסוריה הביאה להתגבשות אין ספור של קבוצות אזרחיות ומיליציות חמושות בעלות מאפיינים פוליטיים, אידאולוגיים, עדתיים, אתניים ודתיים מגוונים.²⁷ בשל הטבע המקומי, הספונטני ופעמים רבות הארעי של ההתארגנויות ונטייתן לחבור ולהתפצל בעקבות אינטרסים משתנים, יש קושי למיין ולסווגן על־פי מדדים טיפולוגיים קשיחים של אידאולוגיה, של מטרות, של ייצוג, של השפעה, של כוח ושל זיקות למדינות ולשחקנים. תוך הכרה במגבלות האלו ובקושי לסמן קווי חלוקה ברורים המקבלים ביטוי חד משמעי בשטח, הוחלט להתמקד בארבעה טיפוסים משנה של שחקנים לא־מדינתיים והיברידיים הפועלים בזירה הסורית על־פי חתך ארגוני־מבני המתקיים לעתים בזיקה לתפיסה אידאולוגית:

1. שחקנים רדיקלים בעלי אידאולוגיה סלפית־ג'האדיסטית, כמו ארגון 'המדינה האסלאמית' וג'בהת אל־נוסרה.
 2. שחקנים המכילים קבוצות בעלות אוריינטציה ליברלית ופרו־מערבית, כמו 'הקואליציה הלאומית של כוחות האופוזיציה הסוריים' ו'הצבא הסורי החופשי'.
 3. שחקנים מקומיים המייצגים אינטרסים גאוגרפיים, שבטיים, אתניים, דתיים או עדתיים ייחודיים, כמו הכורדים, הדרוזים וקבוצות הפועלות בדרום סוריה.
 4. מתנגדי משטר הפועלים באופן עצמאי, רובם גולים מחוץ לסוריה ונהנים מהשפעה משתנה בדעת הקהל הסורית בכלל ובקרבת חוגי אופוזיציה סורים בפרט.
- מזכר זה מתמקד בעיקר בשלושת הסוגים האחרונים של השחקנים – השחקנים ה'חיוביים', החולקים עם ישראל מנעד רחב אינטרסים, ערכים, מטרות ויריבים משותפים. זאת בניגוד לשחקנים 'שליליים' ג'האדיסטים, אסלאמיסטים ופרו־איראנים, שבינם לבין ישראל מכנה משותף צר יותר.

שחקנים סלפים־ג'האדיסטים

שחקנים סלפים־ג'האדיסטים הפועלים בסוריה נשענים על חזון דתי ארוך טווח. מטרת חזון זה לבטל את הגבולות המדינתיים שהתעצבו בתום מלחמת העולם הראשונה ולאכזר

שלטון אסלאמי בעל פרשנות שמרנית־רדיקלית של השריעה על ציבורים מוסלמים ולא מוסלמים ברחבי העולם, ובכלל זה קבוצות מיעוט דתיות ואתניות. ארגון 'המדינה האסלאמית', בראשות אבו־בכר אל־בגדאדי, הכריז ביוני 2014 על הקמת ח'ליפות בעיראק ובסוריה, לאחר שהתפצל מן הפלג המרכזי של אל־קאעדה הכפוף לאימן אל־ט'ואהרי. ל'מדינה האסלאמית' ארבעה יעדים: היעד הראשון – כיבוש שטחים נרחבים בעיראק ובסוריה; היעד השני – הכפפת ארגונים סלפיים־ג'האדיסטיים במרחב למרותה של 'המדינה האסלאמית'. ואכן, קבוצות בסיני, בלוב, באלג'יריה, בתימן, בערב הסעודית ובניגריה נשבעו בזו אחר זו אמונים ל'מדינה האסלאמית' והכירו באל־בגדאדי כח'ליף; היעד השלישי – השתלטות על מדינות מוסלמיות הגובלות בסוריה ובעיראק (ערב הסעודית, ירדן ומדינות המפרץ); היעד הרביעי הוא יעד ארוך טווח – השתלטות על המרחב הערבי־מוסלמי, מאבק במערב ולבסוף השתלטות על העולם כולו.

במהלך 2014–2015 זכתה 'המדינה האסלאמית' להצלחות צבאיות כשכבשה ערים מרכזיות בעיראק ובסוריה, אשר מהוות בחלקן מוקד לסחר ולמשאבים, בהן פלוג'ה, מוסול, תיכרית, רמאדי, אל־רקה, אל־באב, דיר א־זור, תדמור ומחנה הפליטים הפלסטיני אל־ירמוך שבפאתי דמשק, והשיגה דריסת רגל בדרום סוריה, ממזרח להר הדרוזים ובסמוך לגבול הגולן (ראו מפה 1).²⁸ הישגיה הובילו לשתי מגמות: מצד אחד, הם סחפו לשורותיה מתנדבים זרים רבים ממדינות האזור ומן המערב, שהגיעו ברובם דרך טורקיה, וכן שחקנים סורים מקומיים חלשים שהתפתו לחבור אליה משיקולים צבאיים וחומריים (ולאו דווקא אידאולוגיים); מצד שני, האיום הגובר שהציבה הביא בספטמבר 2014 להתגבשות קואליציית־נגד מערבית־ערבית רחבה בראשות ארצות הברית. על־פי ההערכות המקובלות בישראל מספר הלוחמים שפעלו מטעם 'המדינה האסלאמית' באמצע 2015 היה כ־30,000 בסך הכול, מתוכם כ־11,500 לוחמים בסוריה, מרביתם זרים.

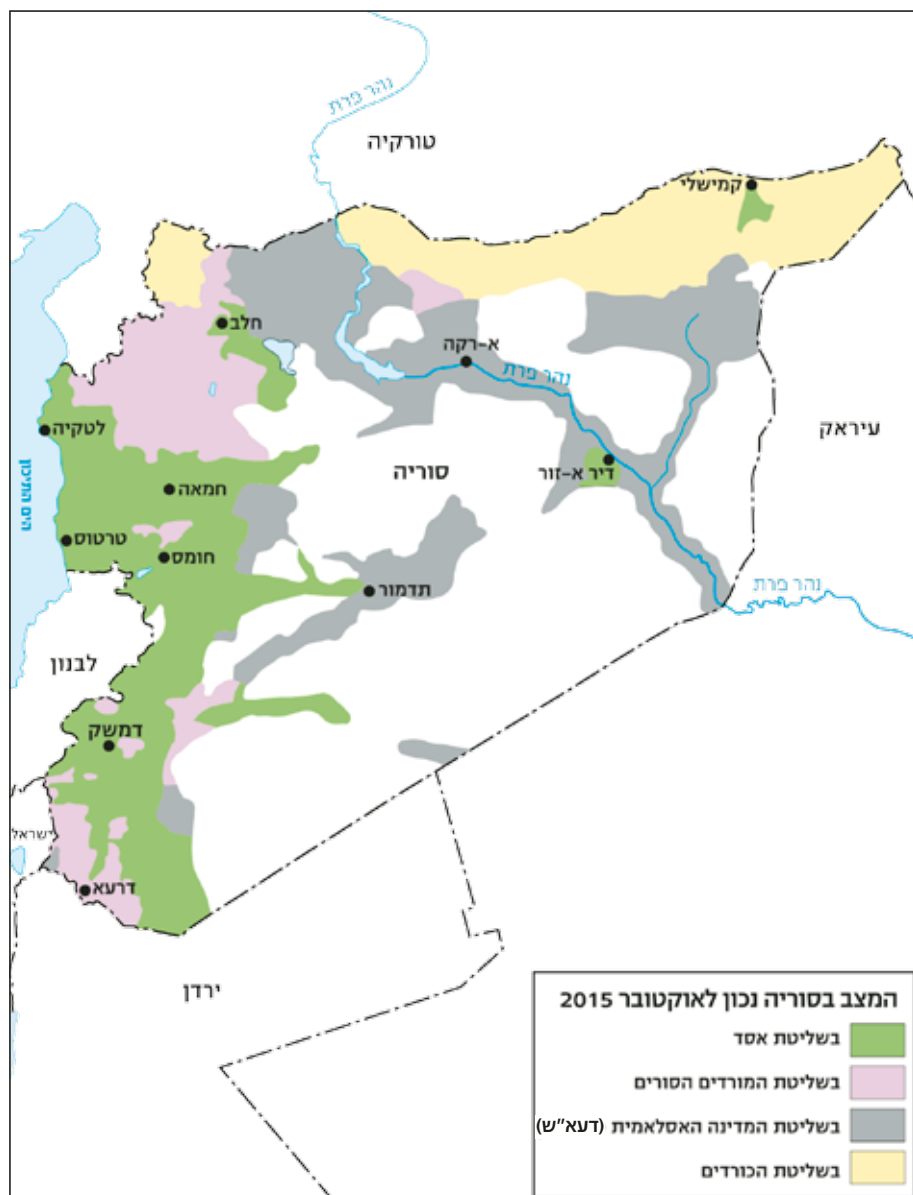
ג'בהת אל־נוסרה הוקמה בשלהי 2011 כשלוחה הרשמית של אל־קאעדה בסוריה, וסירבה להכפיף את עצמה ל'מדינה האסלאמית'. על־אף ש'המדינה האסלאמית' וג'בהת אל־נוסרה גם יחד סולדות מרעיונות לאומיים, וחותרות לכינונה של אומת האסלאם כמסגרת מדינית ממשית, הראשונה מתמקדת כבר עתה ביעד בניית הח'ליפות ובביסוס שלטונה באמצעות החלת חוקי השריעה, אספקת צורכי האוכלוסייה הנאמנה לה ובניית מנגנוני שליטה. לעומת זאת ג'בהת אל־נוסרה מתמקדת בשלב הנוכחי בסילוק משטר אסד ובהרחקת תומכי איראן וחזבאללה מסוריה, מתוך אמונה שחזון הח'ליפות יוכל להתגשם רק לאחר שתושג הכרעה ממשית בזירת הקרבות הסורית. ג'בהת אל־נוסרה מונה כ־10,000 לוחמים, כ־70 אחוזים מתוכם סורים על־פי עדות העומד בראשה, אבו־מוחמד אל־ג'ולאני.²⁹ היא נסמכת בראש ובראשונה על סיוע חיזוני, בעיקר מצד קטר ועל תרומות פרטיות ממדינות המפרץ, והיא מבססת את כוחה על השתלטות

על כלי נשק שנלקחו מצבא אסד או הגיעו לסוריה מן המערב. בניגוד לכך, 'המדינה האסלאמית' נחלה הצלחה רבה יותר בפיתוח מקורות הכנסה עצמאיים, וביניהם מכירת נפט וגז לגורמים מחוץ לאזורי שליטתה וגביית מיסים מנתיניה. 'המדינה האיסלאמית' פיתחה מוסדות שלטוניים מגוונים, והצהירה על כינון מערכת כלכלית פיננסית ומוניטרית השואפת להיות עצמאית ובלתי תלויה. שני הארגונים חוו במשך המלחמה בסוריה יריבות קשה בנוגע למנהיגות הזרם הסלפיי-ג'האדיסטי, אך הצליחו מעת לעת גם לשתף פעולה במאבקים מול צבא המשטר, חיזבאללה, כוחות 'קודס' האיראניים, קבוצות אופוזיציה מתוננות ויריבים כורדים.

עבור ישראל ג'בהת אל-נוסרה היא גורם המעורר דאגה קונקרטי יותר מאשר 'המדינה האסלאמית', בשל נוכחותה הנרחבת בסמוך לגבול רמת הגולן, ובכלל זה בקוניטרה ובדרעא. עם זאת, מבחינה רעיונית 'המדינה האסלאמית' וג'בהת אל-נוסרה גם יחד רואות בישראל (בדומה למדינות המערב) מדינה כופרת שיש לנהל מולה מלחמת ג'האד כדי להביסה, בהיותה איום צבאי ותרבותי המסכן את ביטחונן של החברות האסלאמיות ואת ערכיהן הדתיים. יתרה מכך, היא מדינה כובשת הפוגעת מעצם קיומה בזכות הדתית של אומת האסלאם על הארץ ועל קודשיה. באותה שעה, משיקולים פרגמטיים הנוגעים למגבלות הכוח ולסימון 'סוריה ועיראק תחילה', נחשבה ישראל עד כה 'אויב רחוק' שאינו נמצא במקום גבוה בסדר העדיפויות המידי שלהן, ועתידה לעמוד במרכזו רק בשלבים הבאים, עם סילוק אסד והתפשטות הח'ליפות. מדיניות ישראל להימנע מפעולה נגד גורמים סלפיים-ג'האדיסטיים סייעה גם כן לחיזוק הקו הטקטי הנוכחי לעיל, אך לא סדקה את תפיסת המטרות האסטרטגית של שני הארגונים. לצד מיקומה הנמוך של ישראל בבנק המטרות הסלפיי-ג'האדיסטי המידי היא הומשגה באופן תדיר במישור הרטורי והסמלי כאויבת ראשית. חרף מיעוט איומיהן הישירים של ג'בהת אל-נוסרה ו'המדינה האסלאמית' על ישראל, הן ציינו את פלסטין בפרסומיהן כפלח חיוני בישות האסלאמית המיוחלת שהן עתידות להקים. בשל הערך ההסברתי של אתוס המאבק לשחרור ירושלים השתמשה בו 'המדינה האסלאמית' כמקור לגיטימיות שלטוני, בחרה במסגד אל-אקצא כסמל מלכד למסריה, ורמזה שהוא משמש עבורה יעד כיבוש עתידי. לשם המחשה, נבחר להופיע אייקון מסגד אל-אקצא על המטבעות העצמאיים הראשונים של 'המדינה האסלאמית', בעוד שני האתרים הקדושים ממנו, מכה ואל-מדינה, נעדרו מהם.³⁰ בדומה לכך, סוכנות ידיעות המזוהה עם הארגון הרבתה להאדיר את 'המדינה האסלאמית' ככוח צבאי שעתידי לשמש את המוסלמים כמשקל נגד לעוצמתה של ישראל, לפאר את המאבק בסוריה כתחנה ראשונה בדרך לשחרור ירושלים ולתאר את הלבנט (אל-שאם) כ"שער" לעיר הקודש. בה בעת הוצגו יריבי 'המדינה האסלאמית' בסוריה כבעלי בריתה של ישראל ומגניה, אשר פועלים בשירותה כנגד האינטרסים המוסלמיים.³¹ חרף מעמד היהודים

כ'אנשי הספר' לוותה האיבה האידיאולוגית כלפי ישראל לא פעם במסר אנטישמי של מאבק אלים וחובק עולם כנגדם.³²

לצד הרטוריקה הרשמית העוינת נפוצו דיווחים (חלקם ממנגנוני התעמולה של משטר אסד) על הבנות ותיאומים בין ישראל לגורמי ג'בהת אל-נוסרה ברמת הגולן,

מפה 1: חלוקת אזורי השליטה בסוריה (אוקטובר 2015)³³

אשר כללו הגשת סיוע הומניטרי ואולי מעבר לכך לכוחות הארגון הנלחמים במשטר אסד, בחזבאללה ובכוחות איראניים ברמת הגולן.³⁴ אם יש אמת כלשהי בדברים, פירוש הדבר כי ברמה מקומית ישראל יכולה להגיע להבנות ארעיות עם הגורמים הג'האדיסטיים הקיצוניים סביב אינטרסים נקודתיים.

שחקנים פרגמטים מתונים

הגוף המרכזי של האופוזיציה הסורית הוא 'הקואליציה הלאומית של כוחות המהפכה והאופוזיציה הסוריים' (להלן: 'הקואליציה הלאומית'). גוף זה הוקם בנובמבר 2012 במטרה ללכד את מתנגדי משטר אסד תחת קורת גג משותפת ולקרוא ל"סיום משטר העריצות ולכינון מדינת חוק אזרחית, דמוקרטית ופלורליסטית המכבדת את הזכויות האזרחיות של כלל התושבים". בקואליציה נוטלים חלק 'הצבא הסורי החופשי', תנועות ומפלגות סוריות הפועלות בסוריה ובגלות, קבוצות מיעוטים כורדיות, אשוריות וטורקמניות ומתנגדי משטר עצמאיים בעלי שם והשפעה. הקואליציה הקימה במרס 2013 ממשלת מעבר, אשר שימשה בראשית 2014 כגוף היציג של המורדים בשיחות שנערכו בז'נבה עם המשטר הסורי בחסות המעצמות. מדינות רבות, בכללן מרבית מדינות ערב והמערב בראשות ארצות הברית, הכירו בקואליציה כנציגה הרשמית של העם הסורי. מנגד, בשעה שחלק מן הכוחות הסוריים הפועלים בשטח קיבלו עליהם את מרותה של 'הקואליציה הלאומית', והביעו הזדהות עם קריאתה לרפורמה בגבולותיה המסורתיים של סוריה, קראו כוחות סלפיים-ג'האדיסטיים תיגר עליה ועל חזונה המדינתי. יתרה מכך, כמה מן הבולטים במנהיגי האופוזיציה הסורית וחלק מן המפלגות הכורדיות התנערו ממנה בטענה שהתנהלותה מושחתת, שראשיה הגולים מנותקים ממצאות חייו של העם הסורי ושהיא כפופה לאינטרסים של מדינות זרות. כל זאת הקשה עליה להפוך לגוף אפקטיבי ביחס למורדים בתוך סוריה.³⁵

הקו הרשמי של 'הקואליציה הלאומית' כלפי ישראל נגזר מן הצורך לייצג את המכנה האידאולוגי המשותף הרחב ביותר של רכיביה השונים, השסועים ממילא. לפיכך היא נמנעה מלחרוג מן הקונצנזוס הערבי-סורי המסורתי שבבסיסו קיימת עוינות כלפי ישראל, סולידריות עם 'הבעיה הפלסטינית' ודבקות בנסיגה ישראלית מלאה מרמת הגולן. עמדות אלו שיקפו תפיסות אותנטיות של חלק מחבריה, אך הן גם נועדו לסייע לה בטיפול תדמית פטריוטית-סורית. זאת אל מול הניסיונות הנגדיים של המשטר להטיל דופי בנאמנותה לערכי הליבה הלאומיים באמצעות הצגתה ככלי שרת בידי כוחות חיזוניים 'אויבי סוריה' – ובראש ובראשונה ארצות הברית וישראל. על-פי הקו השמרני הזה נקבע בסעיף 13 של מסמך החזון של הקואליציה כי "סוריה עומדת לצד הזכויות ההיסטוריות והלגיטימיות של העם הפלסטיני לכוון מדינת לאום שבירתה ירושלים".³⁶ בעקבות מבצע 'צוק איתן' גינתה הקואליציה את ישראל, התייצבה לצד

חמאס ואף תיארה את העמידה האיתנה של הפלסטינים כמקור השראה לעם הסורי הנתון במאבק דומה על זכויותיו.³⁷ אשר לעתיד רמת הגולן, הדגישה את תמיכתה בהחלטת מועצת הביטחון 242 המחייבת – על-פי הפרשנות הערבית המרחיבה – נסיגה ישראלית מכלל האדמות הערביות שנכבשו ב-1967 (בכלל זה רמת הגולן) ובהחלטה 497 השוללת את חוקיות סיפוח רמת הגולן לישראל.³⁸

תגובותיה הרשמיות של 'הקואליציה הלאומית' למתקפות שיוחסו לישראל נגד יעדים צבאיים של המשטר הסורי ונגד משלוחי ומאגרי נשק שיועדו לחזבאללה, ביטאו את שיקולי דעת הקהל שעמדו לנגד עיניה. היא נמנעה מלברך על פגיעה באויב המרכזי שלה, כל זמן שהיא הגיעה מצד ישראל, ומיזגה בין גינוי עקרוני של ישראל לבין ניגוח רפיסותו של משטר אסד ומתן התחייבות שהקואליציה לא תאפשר הישנות של חילול הריבונות הסורית בתום המהפכה.³⁹ הריטואל הסורי הקבוע של איום סרק בתגובה סורית-צבאית למתקפה הישראלית נוצל בידי הקואליציה כדי לחשוף את צביעות המשטר המנופף זה עשרות שנים בססמאות של 'התנגדות' לאויב הציוני. זאת בעוד בפועל הפכה סוריה תחת מרותו למדינה חסרת אונים המופקרת לפגיעות אויביה. חמור מכך, המשטר הואשם כי חירב את תשתיותיה של סוריה והפנה את נשק 'ההתנגדות', שיועד למראית עין למאבק בישראל, נגד אזרחים סורים שוחרי חירות.⁴⁰ על-פי קו ההסברה הרשמי של 'הקואליציה הלאומית', המשטר הסורי הוא בעל ברית סמוי של ישראל שמגן על גבולותיה במסווה של הצהרות לוחמניות כנגדה⁴¹ ומשרת את שאיפותיה להחריב את סוריה ולפגוע באזרחיה.⁴² בעקבות זאת ציירה הקואליציה את ישראל כמי שמעוניינת בשרידות המשטר הרופס והמתרפס של אסד, שסולדת מהתחזקות המורדים על חשבוננו, ובסופו של דבר מעדיפה את שלטון הבעת' על פני מתנגדיו.⁴³ לצד הקו הרשמי העוין של 'הקואליציה הלאומית' כלפי ישראל – ולמרות קו זה – בפועל ניתן לציין גם מגעים אחרים המבטאים יחס אוהד לישראל מאחורי הקלעים ופגישות ומגעים לא רשמיים עם גורמים ישראליים. במסגרות בלתי פורמליות, כגון כנסים בינלאומיים או פגישות ייעודיות בשוליהם, באו לידי ביטוי השקפות מתונות יותר הרואות בישראל גורם אזורי ממתן ושותפה אפשרית לסדר יום אנטי-בעת'יסטי ואנטי-ג'האדיסטי ולשיקומה של סוריה 'ביום שאחרי' אסד.⁴⁴

גוף אופוזיציה סורי מרכזי נוסף בעל קו פרגמטי הוא 'הצבא הסורי החופשי'. ארגון זה פועל בתיאום עם 'הקואליציה הלאומית', נמנה עם תומכיה ומשמש זרוע צבאית בלתי פורמלית שלה. בעוד 'הקואליציה הלאומית' פועלת מחוץ לסוריה, 'הצבא הסורי החופשי' שם לו למטרה מאז ייסודו ביולי 2011 לאגד מיליציות מגוונות הפועלות בתוך שטח סוריה למען הפלת אסד גם ללא אוריינטציה אידאולוגית הומוגנית ומוסכמת. עם הכוחות המזוהים עם 'הצבא הסורי החופשי' נמנים מפקדים, חיילים ויחידות שערקו מן הצבא הסורי, קבוצות אינטרסים מקומיות וזרמים אסלאמיסטיים וליברליים.⁴⁵

מטרתו, כפי שנוסחה במסמך הייסוד שלו, היא כינון "מדינה אזרחית המושתתת על יסודות של דמוקרטיה, צדק, שוויון וחירות".⁴⁶

במהלך שנות המלחמה נהנה 'הצבא הסורי החופשי' באופן בלתי רציף מתמיכה לוגיסטית טורקית, ממימון סעודי, מחימוש שנלקח מצבא סוריה ומסיוע אמריקני ומערבי מוגבל. הוא השתמש בטורקיה ובירדן כבסיס לפעילותו ושימש צינור להספקת אמצעי לחימה למורדים בתוך סוריה ולהעברת סיוע כספי ממדינות ערב, מטורקיה ואולי אף מארצות הברית וממדינות אירופה. לעומת האידאולוגיות הרדיקליות של כוחות הג'האד, 'הצבא הסורי החופשי' ביקש למצב עצמו ככוח פרגמטי הנושא את פניו אל המערב, ושם לו למטרה להוביל תהליכי דמוקרטיזציה בסוריה. למרות האוריינטציה הלאומית-סורית והליברלית של רבים ממפקדיו, הוא לא בחל לקדם במהלך מלחמת האזרחים בכמה הזדמנויות שיתופי פעולה עם כוחות ג'האדיסטיים בעלי סדר יום שונה לגמרי משלו, הגם שהפערים האידאולוגיים העמוקים בין הצדדים הקשו על טיפוחם והעמקתם. 'הצבא הסורי החופשי' הגיע לשיא כוחו ב-2012. בעת ההיא הוא חלש על שטחים נרחבים בסוריה (בפרט בדרום סוריה), ומנה כ-40,000 לוחמים, אך בשנים הבאות הוא הלך ונחלש בשל מכלול סיבות: מתקפות הנגד של המשטר וחזבאללה על מעוזיו; מות לוחמיו בקרבות; מחסור בצידוד, בנשק ובממון; התגברות הפילוג והמתחים הפנימיים בין פלגיו (ראו תרשים); ונדידת לוחמיו לקבוצות אסלאמיסטיות וג'האדיסטיות שהפכו לכוחות העולים במרחב הודות לחוסן החומרי ולכוח משיכתן הדתי, ופעלו בחלקן נגד 'הצבא הסורי החופשי' במקביל למלחמתן במשטר.⁴⁷

למדיניות המערב היה גם כן חלק בלתי מבוטל בירידת קרנו של 'הצבא הסורי החופשי'. כל עוד ציפו הגורמים שלחמו במשטר אסד להתערבות צבאית מערבית בהובלת ארצות הברית נגד המשטר, הם ראו ב'צבא הסורי החופשי' גורם חיוני היכול לשמש צינור לתיאום צבאי עם המערב. מאז שהחליט נשיא ארצות הברית, ברק אובמה, לא לממש את האיום ולהשיב בתגובה צבאית על השימוש שעשה משטר אסד בנשק כימי נגד אזרחיו, חל פיחות הדרגתי במעמדו של 'הצבא הסורי החופשי'. רבים נטשו אותו לטובת קבוצות לוחמות בעלות צביון סלפי-ג'האדיסטי. בתהליך דו-כיווני שהזין את המגמה המתוארת, הביאה התמיכה החיצונית המהוססת של מדינות המערב להיחלשות 'הצבא הסורי החופשי'; מעמדו המוחלש, בתורו, הרתיע גורמים מערביים מלהמשיך ולהעביר לידיו סיוע צבאי, מחשש שזה ייפול במוקדם או במאוחר בידי כוחות רדיקליים.

יחסי הגומלין בין 'הצבא הסורי החופשי' לישראל הושפעו מגורמים גיאוגרפיים מגוונים. במהלך מלחמת האזרחים פעלו קבוצות המזוהות עם 'הצבא הסורי החופשי' בדרום סוריה בקרבת קו הפסקת האש עם ישראל. בראשית 2014 הכריז 'הצבא הסורי החופשי' על הקמת 'חזית דרומית' שמשתרעת מגבולות ירדן, דרך דמשק ועד לרמת

הגולן. 'החזית הדרומית' מורכבת מ־58 קבוצות מורדים הפועלות בתיאום חלקי, ונמנים עמה על פי הצהרותיה כ־30,000 לוחמים.⁴⁸ באוגוסט 2014 הייתה שותפה 'החזית הדרומית' – לצד ג'בהת אל־נוסרה – להשתלטות על מרבית גבול ישראל־סוריה בגולן, והיא משמשת נכון לאוקטובר 2015 גורם שליטה דומיננטי בדרום סוריה.⁴⁹ 'החזית הדרומית' של 'הצבא הסורי החופשי' נתמכת על ידי 'מרכז המבצעים הצבאי' האמריקני היושב בעמאן, ויש הרואים בה שחקן מתון ובעל אחיזה בשטח שראוי לפעול להעצמתו כדי שישמש שותף לארצות הברית ובעלי בריתה במאבק נגד הכוחות הסלפיים־ג'האדיסטיים ואלטרנטיבה שלטונית למשטר אסד.⁵⁰ במטרה להפריך את החשש שסיוע בינלאומי ל'חזית הדרומית' יחזק גורמים רדיקליים, הוציאו כמה מחברותיה באפריל 2015 הודעה על ניתוק כל קשר עם ג'בהת אל־נוסרה, תוך ניסיון לבדל עצמן ממנה. ההודעה ביטאה את הסתייגותן האותנטית של קבוצות כמו 'צבא הירמוך' ו'חטיבות סיף אל־שאם' מדרכה של ג'בהת אל־נוסרה, וכן מהקשיים שהקשרים עמה הערימו בפני ניסיונות 'החזית הדרומית' לרתום לצדה ביתר עוז את הקהילה הבינלאומית ולקדם בעזרתה מהלכים מדיניים לפתרון המשבר בסוריה.⁵¹

לעומת העמדה העוינת של 'הקואליציה הלאומית' כלפי ישראל ממקום גלותה בטורקיה, ההתעמתות עם המציאות בשטח הולידה בקרב מפקדים ב'צבא הסורי החופשי' גישה פרגמטית ופייסנית יותר כלפי ישראל. דוברים מטעם הארגון הביעו בכמה הזדמנויות תמיכה עקרונית בכינון שלום עם ישראל לאחר הפלת משטר אסד בכפוף להסדר טריטוריאלי מוסכם ברמת הגולן, וקראו לדיאלוג בין הצדדים.⁵² כמה מפקדי שטח בדרום סוריה אף התבטאו בזכות שיתוף פעולה טקטי ואסטרטגי עם ישראל במישורים הביטחוני והמדיני, וזיהו כי שני הצדדים חולקים אינטרסים הדדיים ויריבים משותפים בציר הפרו־איראני. ואמנם על־פי דיווחים שונים, אשר קיבלו מעין אישור פורמלי בדוח שפרסם אונדו"ף בדצמבר 2014, התקיימו בין ישראל ל'צבא הסורי החופשי' ברמת הגולן ערוצי תיאום וקשר חשאיים (טיבם המדויק לא בואר).⁵³

במחצית השנייה של 2014 ביקשו מפקדים ב'צבא הסורי החופשי' בדרום סוריה לשכנע את ישראל להפעיל את כובד משקלה לטובת האופוזיציה הסורית במאבקה במשטר ובעלי בריתו. דוברים מטעם הארגון הכריזו פומבית כי סיוע בהפלת אסד הוא אינטרס ישראלי, שכן הוא יעניק לישראל הזדמנות לשנות את דימויה השלילי בקרב העם הסורי ולהבטיח לעצמה שקט וביטחון בגבולות רמת הגולן. מפקד בארגון קרא בספטמבר 2014 לישראל לעמוד על זכותה למנוע ממטוסי אסד לתקוף באזור החיץ שנקבע בהסדר הפרדת הכוחות של 1974, ולכפות אזור אסור לטיסה שיאפשר לאופוזיציה המתונה להרחיב את מערכתה נגד המשטר לכיוון דמשק. הוא הבטיח שאם ישראל תעשה כן, היא תקנה את לבו של העם הסורי ותזכה בידידותו. לעומת זאת הזהיר שאם תמאן ישראל לעשות זאת, ייחשב הדבר לחובתה כשיתוף פעולה עם

THE SOUTHERN FRONT

תרשים הקבוצות והיחידות ב'חזית הדרומית' של 'הצבא הסורי החופשי'⁵⁴

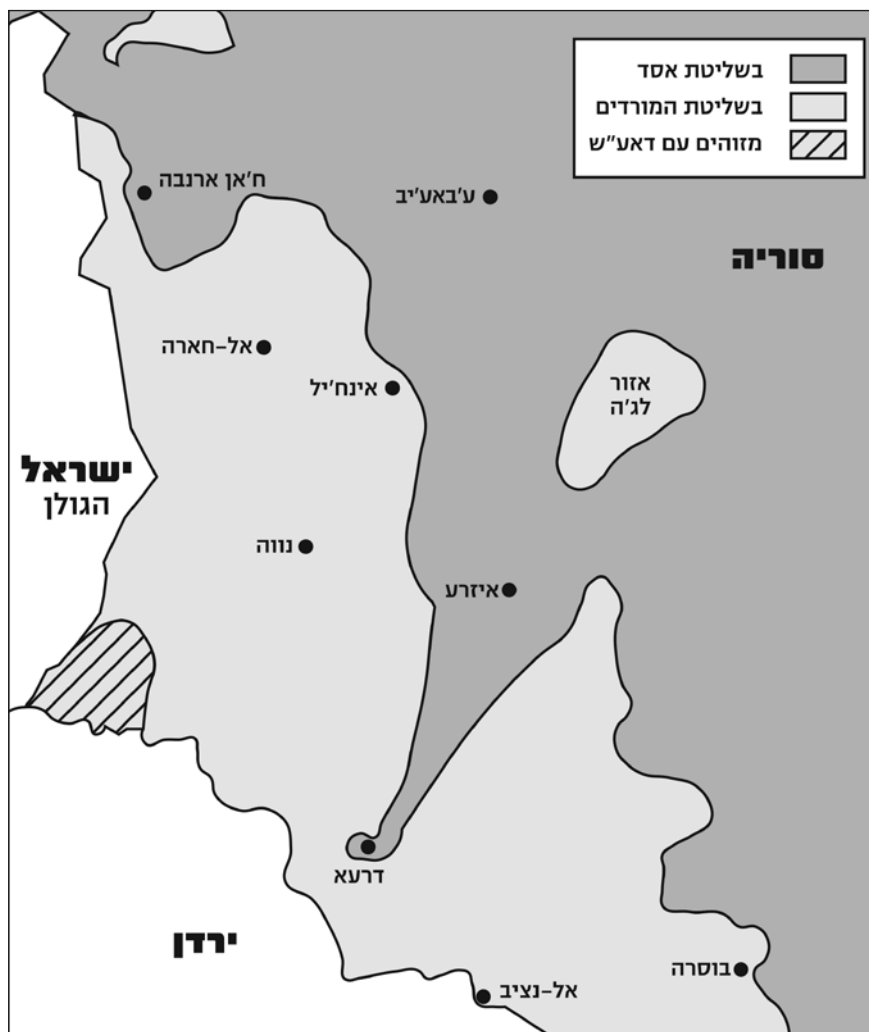
מעשי ההרג של 'כנופיית אסד'. כן, הוא האיץ בשלטונות ישראל לאשר ללא דיחוי קבלת מספר רב יותר של לוחמים מקרב 'הצבא הסורי החופשי' לטיפול רפואי בישראל, וציין כי מחווה מעין זו תטה גם היא את דעת הקהל הסורית לטובתה.⁵⁵ בריאיון לעיתון ישראלי בינואר 2015 נשמעו התבטאויות דומות לפיהן התגברות האיום שהכוחות השיעיים מצביים לישראל ברמת הגולן מחזק את הדחיפות ואת הצורך בשיתוף פעולה בין ישראל לאופוזיציה. מפקד בארגון הצהיר: "הננו מעוניינים להילחם לצדכם.

השיעים לא ייעצרו בסוריה. יש להם תכנית גדולה הרבה יותר המסכנת אותנו ואתכם גם יחד".⁵⁶ באופן דומה, בעקבות התקרית בקוניטרה בפברואר 2015 דרבן מפקד רם דרג ב'צבא הסורי החופשי' בדרום סוריה את ישראל להנחית מהלומה חזקה נוספת על חזבאללה ועל הכוחות האיראניים הפועלים בסוריה.⁵⁷

שחקנים מקומיים בדרום סוריה

השחקנים הפועלים בדרום סוריה, ובכלל זאת ברמת הגולן, כוללים מיליציות, קבוצות וקהילות מקומיות המבקשות לייצג אוכלוסייה המונה על-פי נתונים בלתי רשמיים יותר ממיליון תושבים (ראו מפה 2). קבוצות אלו אינן חולקות בהכרח קו אידאולוגי קוהרנטי, והן עשויות להחליף שיוכים ארגוניים ונאמנויות על-פי שיקולים פרגמטיים מקומיים ויחסי הכוח המשתנים בשטח.

נציגים של כמה קבוצות מקומיות התאחדו במחצית השנייה של 2014 בניסיון לקדם בעזרת אנשי אופוזיציה סורים גולים תכנית לכינון אזור ביטחון אוטונומי (Safe Zone) בדרום סוריה בגיבוי אזורי ובינלאומי שימנע השתלטויות עוינות – שיעיות או סלפיות ג'האדיסטיות – על השטח. הקהילה הבינלאומית בהובלת האו"ם נקראה להעניק חסות לסידורי ביטחון, שיכללו הטלת סגר אווירי על דרום סוריה והקמת רצועת ביטחון בעומק 25 קילומטרים שתשתרע לאורך גבולותיה של סוריה עם ישראל, לבנון וירדן. אזור חיץ בטוח מסוג זה – שכמותו טורקיה וארצות הברית שוקלות להקים לאורך חלק מן הגבול הצפוני של סוריה – נועד לאפשר לשקם את התשתיות המנהלתיות, הכלכליות והחברתיות של חבל הארץ הדרומי. כמו כן הוא נועד להפוך את האזורים המוגנים שמטוסי אסד לא יורשו לטוס מעליהם לאבן שואבת עבור אזרחים ופליטים. מימושו המוצלח של החזון נועד למנוע את המשך זליגת התמיכה העממית לקבוצות סלפיות ג'האדיסטיות מתוך אינטרסים חומריים או ביטחוניים ולהוביל למיגורן ההדרגתי ולהקלה במשבר ההומניטרי שבו נתונה האוכלוסייה הסורית. התכנית גילמה את הכרת יוזמיה בחלוקתה דה-פקטו של סוריה ובכורח להסתפק זמנית בפתרונות מקומיים וחלקיים של הבעיה הסורית ולוותר על חתירה מידית לפתרונות הוליסטיים השומרים על אחדותה של סוריה. כמו כן הצלחת התכנית עשויה להפוך בעיניהם את אזור דרום סוריה לחוליה ראשונה בישות סורית חדשה, בטוחה ומשגשגת, שישמש מודל לחיקוי שיתרחב בהדרגה לאזורים נוספים. מימוש החזון המוצע התחלק לשלושה שלבים: בטווח הקצר – גיוס סיוע בינלאומי כספי והומניטרי שיאפשר להצטייד במזון, בביגוד, בתרופות, באוהלים ובגז; בטווח הביניים – הקמה של בתי חולים שדה, בתי דין, בתי ספר ומשטרה; ובטווח הארוך – קידום של שיתופי פעולה אזוריים, כולל שיתוף פעולה סורי-ישראלי בנושאי טכנולוגיה ומים.⁵⁸

מפה 2: חלוקת אזורי שליטה בדרום סוריה (יולי 2015)⁵⁹

לשם קידום התכנית סברו השחקנים המקומיים כי יהיה צורך בתיאום עם ישראל ובגיבוי מצדה. בהתאם לכך מפקדי מיליציות, מנהיגים אזרחיים, אנשי דת וראשי שבטים מן המרחב הדרום סורי (שכולל את מערב ריף דמשק, קוניטרה וחוראן) ניסו ליזום דיאלוג עם גורמים אזרחיים, ביטחוניים ופוליטיים בישראל במטרה להעביר את המסר לפיו לישראל ולהם אויבים דומים (הציר הפרו־איראני והג'האדיסטים) ואינטרסים משותפים במרחב. הנציגים הסורים ביקשו לזכות בשלב הראשון בתמיכה עקרונית של ישראל בתכנית ובשלב הבאים בסיוע בהוצאתה אל הפועל. החשיבות

שיוחסה לישראל הייתה משולשת: מבחינה צבאית דרושות הסכמה, תמיכה ואפשר אף השתתפות מצד ישראל לשם הקמת אזור ביטחון בגולן הסורי ומניעת פעילות של חיל האוויר הסורי במרחב האווירי הנדון; מבחינה מדינית יקל גיבוי ישראלי על גיוס ירדן לתכנית והירתמות הקהילה הבינלאומית; מבחינה כלכלית ישראל נתפסת כמדינה המייצגת דגם פוליטי, תרבותי ומדעי ליברלי ומתקדם שניתן ללמוד ממנו ולהפיק תועלת חומרית משיתוף פעולה עמו בעתיד. כפי שהציגו זאת כמה מן הקבוצות המקומיות בדרום סוריה, מנקודת מבטן יחסי הגומלין עם ישראל אינם בחירה טקטית וארעית, אלא הם נועדו להפוך במרוצת הזמן לברית אסטרטגית שעשויה להוביל ל'שלום חם' בין הצדדים.

מוקדם יותר, ביוני 2014, יזמו נציגים ממיליציות הפועלות בחלקן במסגרת 'החזית הדרומית' ומונות אלפי לוחמים תכנית מקומית ומצומצמת. הללו ביקשו לתאם עם ישראל תכנית במסגרתה ישתלטו על גזרת רמת הגולן, ימגרו ממנה את כוחות המשטר הסורי ואת התנועות הסלפיות-ג'האדיסטיות ויכוננו מובלעת מקומית שתכונן יחסי שלום ונורמליזציה עם ישראל. מובלעת זו תהא מנותקת מכלל סוריה בטווח הקרוב, אך תוכל לשמש לה אב טיפוס מסייע בבוא היום. התכנית, שמאחוריה ניצבה בין היתר מיליציה הפועלת בקוניטרה, התחלקה לשני שלבים: בטווח המידי שממוקד בהיבט הצבאי טקטי – איחוד הקבוצות הלוחמות בשטח תחת פיקוד משותף, אימון לוחמים מקומיים וגולים בירדן, אספקת אמצעי לחימה וגיבוש אסטרטגיה צבאית. בטווח הארוך והאסטרטגי – הובלת תכנית אזרחית הכוללת מיזמים ורפורמות בתחומי החינוך, הדת, הכלכלה, המשפט, החברה, התעסוקה, התרבות ומעמד האישה. כצעד מקדים למימוש התכנית נועדו יוזמיה בכמה הזדמנויות עם נציגים ישראלים בלתי פורמליים בערוץ משני בעמאן, והחלו בתהליך של הכשרת לבבות התושבים לרעיון של שיתוף הפעולה עם ישראל.⁶⁰

המיעוטים הכורדים והדרוזים בסוריה

בריתות האינטרסים בין המיעוט העלווי לבין המיעוטים הדרוזי, הכורדי, הנוצרי והאסמעילי בסוריה היו במשך ארבעה עשורים אחד מיסודות שרירותה שושלת אסד בראש המשטר הסורי. המיעוטים נטו לתמוך בסדר הפוליטי שהעניק דומיננטיות לעדה העלווית – גם היא עדת מיעוט – מתוך תפישה שסדר זה יעניק ערובה לשמירת ביטחונם, לקידום מעמדם הסוציאלי ולהשתלבותם בעמדות השפעה צבאיות, ממשלתיות ופוליטיות. על רקע זה, הדרוזים והכורדים גם יחד רצו בשימור הסטטוס-קוו והשתדלו להישאר מחוץ למלחמת האזרחים כל עוד עלה הדבר בידם. ואולם, התפשטות המלחמה לאזורי מגוריהם והימנעות המשטר מהקצאת כוחות להגנתם גרמו לשחיקה הדרגתית של ברית האינטרסים ארוכת השנים בין הצדדים ולבחינת מדיניות חלופית שתחסן

את קהילותיהם טוב יותר מפני האיומים החדשים. הכורדים ניצלו ביולי 2012 את נסיגת כוחות הצבא הסורי לכינון אוטונומיה בתיאום עם משטר אסד, ואילו הדרוזים החלו בחלקם גם כן לעצב קו פעולה עצמאי מזה של דמשק.⁶¹

הכורדים מהווים כעשרה אחוזים מן האוכלוסייה הסורית, והם מנו כ-2.2 מיליון נפש לפני פרוץ מלחמת האזרחים. הם שוכנים ברובם בחלקה הצפוני של סוריה, ומרוכזים בשלושה קנטונים בסמוך לגבולות טורקיה ועיראק (קמישלי, אפרין וכובאני – ראו מפה 1). היחלשותו המתמשכת של המשטר לאורך המלחמה רוקנה את הברית ההיסטורית בין הצדדים מחלק ממרכיביה. 'המדינה האסלאמית' ראתה בכורדים כופרים ויעד לתקיפה, בעוד צבא אסד המידלדל העדיף שלא להקצות כוחות להגנת שטחים אשר אינם נתפשים עבורו כאסטרטגיים. ביוני 2012, בעקבות החלטת צבא סוריה לסגת מאזורים כורדיים בצפון סוריה לטובת זירות לחימה אחרות, נותר חלל שליטה שהכורדים מיהרו למלא. בינואר 2014 הכריזו הכורדים חד-צדדית על אוטונומיה בשלושת הקנטונים של 'מערב כורדיסטן', הגם שאין רציפות גאוגרפית ביניהם, וזו מתנהלת ביציבות יחסית ומהווה חלופה פוליטית הן למשטר אסד והן ל'מדינה האסלאמית'.

הגורם החזק בקרב הכורדים בצפון סוריה אשר הוביל את המהלך להקמת אוטונומיה הוא 'מפלגת האיחוד הדמוקרטי' (ה-PYD) שהוקמה ב-2003. מפלגה זו מקורבת ל'מפלגת הפועלים של כורדיסטן' (ה-PKK הטורקי) ופועלת בשיתוף פעולה חלקי עם משטר אסד. המפלגה אינה קוראת תיגר על הריבונות של המדינה הסורית, אלא חותרת להקמת אוטונומיה כורדית בתוך קונפדרציה סורית דמוקרטית, קו הנאמן למסורת הרעיונית של עבדאללה אג'לאן, מנהיג ה-PKK. מאז 2013 נלחמו הכורדים ביעילות – לעתים בשיתוף פעולה עם המשטר – להדיפת ניסיונות השתלטות על שטחיהם מצד גורמים סלפיים-ג'אהדיסטיים, בהם ג'בהת אל-נוסרה ו'המדינה האסלאמית'. המערכות המשמעותיות ביותר שבהן היו מעורבים הכורדים בסוריה במשך המלחמה, ובהן הייתה ידן של 'היחידות להגנת העם' (ה-YPG הכפוף ל-PYD ולמפלגות נוספות) על העליונה, התנהלו על העיר כובאני ועל מעבר הגבול בעיר תל אביד.

לצדה של ה-PYD פועלות בקרב הכורדים בסוריה קבוצות נוספות. האופוזיציה העיקרית ל-PYD היא 'המועצה הלאומית הכורדית' (KNC), מסגרת-גג של מפלגות כורדיות השואפת להפוך את סוריה לפדרציה דמוקרטית ומאשימה את יריבתה בהתנהלות אוטוריטרית. המועצה הוקמה ב-2011 בידי מפלגות המזוהות עם מסעוד ברזאני, נשיא הממשל האזורי הכורדי בצפון עיראק. היא שאפה בתחילה לפעול במסגרת 'הקואליציה הלאומית הסורית', אך חזרה בה עקב הסירוב של יתר כוחות האופוזיציה הסוריים להכיר בשאיפה הכורדית לאוטונומיה. חולשתה העיקרית היא השפעתה המועטה בשטח, משום שמנהיגיה וכוחותיה מצויים ברובם מחוץ לכורדיסטן

הסורית. מפלגת 'יכית' (YEKITI) נתפסת אף היא ככוח פופולרי ומאורגן יחסית, והיא ממלאת תפקיד מוביל בתוך 'המועצה הלאומית הכורדית'. עוד לפני המהפכה, מראשית שנות ה-2000, הובילה המפלגה הפגנות מחאה בלתי אלימות נגד המשטר וקיבצה אל שורותיה כוחות רעננים של צעירים ומשכילים מקרב הכורדים בסוריה.⁶² ישראל ניהלה מערכת יחסים בת עשרות שנים עם המיעוט הכורדי בצפון עיראק,⁶³ אולם הכורדים בסוריה נותרו בדרך כלל מחוצה לה. מלחמת האזרחים בסוריה יצרה זהות אינטרסים בין ישראל לכורדים סביב המאבק בכוחות הג'האדיסטיים, הרצון בייצוב מחדש של סוריה והתקווה לבנייתה מחדש כמדינה דמוקרטית ושוחרת שלום. ואמנם כוחות כורדיים ליברליים, בפרט כאלה המקורבים להנהגת החבל הכורדי בעיראק הידוע בזיקתו לישראל, שיגרו איתותים חיוביים לישראל ואף קיימו פגישות עם גורמי חברה אזרחית ישראלים במטרה לטוות קשרים ושיתופי פעולה. יושב ראש ה-KNC, ד"ר שריכו עבאס, התראיין לאתר ישראל וקרא לישראל "להושיט יד לעם הסורי, לבנות את היחסים אתו ולכונן אתו שלום" במקום לתמוך בחידוש הדיקטטורה של אסד. לדבריו, יש לכורדים וליהודים היסטוריה משותפת וטרגדיות משותפות לצד אינטרסים משותפים בהשגת יציבות בסוריה, בבלימת ההתפשטות האיראנית באזור ובכינון ישות כורדית ידיוותית שתשמש חיץ בין המחנות השיעיים והסוניים הרדיקליים. "מדיניות של שב ואל תעשה עד שאחד הצדדים ינצח", הזהיר ד"ר עבאס, "לא תשרת את ישראל בטווח הארוך, אלא תחזק את איראן שתשלט באזור כולו".⁶⁴ למרות פניות ברוח זו הגישה המסויגת כלפי ישראל המאפיינת את ה-PYD (המקורב ל-PKK הטורקי ולמשטר אסד) והריחוק הפיזי של הכורדים מגבול ישראל, הקשו עד כה על השגת התקדמות בערוצים כורדיים-ישראלים.⁶⁵

הדרוזים בסוריה מונים כארבעה אחוזים מכלל תושבי המדינה (כ-700,000 נפש), ומרוכזים ברובם באזור הר הדרוזים בדרום המדינה. המיעוט הדרוזי נאמן יותר מן המיעוט הכורדי למשטר אסד משני טעמים עיקריים: הראשון, הדבקות המסורתית של הדרוזים בנאמנות למדינה שבה הם חיים, אשר באה לידי ביטוי בשירות בצבא הסורי; השני, עומק תלותו של המיעוט הדרוזי בצבא סוריה בהתגוננות מפני האיומים הסלפיים-ג'האדיסטיים הגוברים.⁶⁶ אמנם יש לישראל ולדרוזים בסוריה היסטוריה ארוכה של מגעים; אלו החלו בשנות השלושים של המאה ה-20 בשיתוף פעולה מודיעיני לאחר 'המרד הערבי הגדול', נמשכו בשנות החמישים והגיעו לשיאם בתכנית שהגה יגאל אלון לאחר מלחמת ששת הימים (ולא יצאה אל הפועל) להרחיב את שליטת ישראל מהכפרים הדרוזים ברמת הגולן עד הר הדרוזים.⁶⁷ אולם קשרים אלה נמוגו, והדרוזים הסורים נקטו מאז כיבוש הגולן קו פרו-ממסדי סורי עוין בכללו כלפי ישראל. במהלך מלחמת האזרחים – הגם ששאפו להישאר מחוץ לטווח האש – המשיכו הדרוזים להישען על המשטר ולשתף עמו פעולה, אם כי רבים והולכים מקרבים (בעיקר

במחוז אל-סוידאא') בחרו להשתמש מהשירות בצבא אסד, או לחילופין סירבו לפעול ביחידות הלוחמות מחוץ לאזורי מגוריהם. בני העדה הדרוזית נטלו חלק במיליציות הנאמנות למשטר, וארבעה מהם אף הקריבו את חייהם באפריל 2015 בפעולה כושלת של 'התנגדות עממית' שהכווין חיבאללה בגבול הגולן נגד ישראל.⁶⁸ מרבית הדרוזים היושבים בצד הישראלי של רמת הגולן שמרו גם כן על נאמנות למשטר אסד. למרות זאת שלושה גורמים עשויים ליצור דינמיקה חדשה ביחסים בין הדרוזים בסוריה לישראל ולהפוך את הדרוזים למועמדים טבעיים (אף יותר מן הכורדים) לשיתופי פעולה:

(1) הידלדלות כוחותיו של משטר אסד והחשש מנפילתו הקרובה עוררו קולות בקרב הדרוזים שקראו להעריך מחדש את ברית הנאמנות עם משטר אסד. מספר קטן של דרוזים החליטו עוד ב-2013 לסייע למורדים, והשתתפו בתקיפות של 'הצבא הסורי החופשי', בין היתר על עמדות צבא סוריות במחוז אל-סוידאא'.⁶⁹ קולות אלה גברו בקרב הדרוזים לקראת מחצית 2015 עקב החשש שהמשטר הסורי לא יוכל עוד להגן עליהם מפני קבוצות אסלאם רדיקליות הרואות בהם כופרים. דוגמה לכך היו 'אנשי הכבוד' ['רג'אל אל-כראמה'] בהנהגת השיח' וחייד אל-בלעוס (1965-2015) שפעל בעיר אל-סוידאא', בירת המחוז ולבו של הר הדרוזים, עד להתנקשות בחייו בספטמבר האחרון.⁷⁰ אל-בלעוס ייצג קול דרוזי חדש שקרא להתנתקות מתלות בלעדית במשטר אסד וליציאה לדרך חדשה ועצמאית, מאחר שהאחרון לא מסוגל עוד לספק להם הגנה, מפקיר את ביטחונם ועלול אף להפוך עול על צווארם בכך שזוהו כבעלי בריתו. אל-בלעוס הקים במחוז אל-סוידאא' מיליציות עצמאיות שנועדו להגן על הר הדרוזים, הן מפני הכוחות הסלפיים-ג'האדיסטיים המתקדמים לאזוריהם והן מפני כוחות פרו-איראניים המזוהים עם המשטר. בנוסף קרא לבני העדה לחדול מלהתגייס לצבא אסד והצהיר בפומבי על נכונותו לתאם הסדרים ביטחוניים עם כוחות אופוזיציה מתונים, דוגמת 'הצבא הסורי החופשי' הנהנה מהשפעה רבה במחוז דרעא.⁷¹ בין החלופות החדשות שהחלו הדרוזים לבחון נדונו הקמה של מיליציות אוטונומיות שיפחיתו את התלות הדרוזית בצבא המשטר. ההתנקשות בחייו של אל-בלעוס נתפסה כניסיון של משטר אסד להשתיק ולדכא עמדות אלו. אף על פי שבלעוס הסתייג פומבית מרעיון ההישענות על ישראל, היא לא הייתה עברו שותפה פסולה לבלימה של ניסיונות השתלטות עוינים על הר הדרוזים. זאת, לדבריו, על בסיס ההיגיון לפיו "האויב של אויבך הוא ידידך".⁷²

(2) הסמיכות של כמה מריכוזי הדרוזים לגבול הסורי-ישראלי העניקה תוקף גאוגרפי לאינטרסים המשותפים בין האוכלוסייה הדרוזית בסוריה לישראל, ועודדה פתיחה של ערוצי קשר בין הצדדים כדי להיערך לאפשרות שמשטר אסד יאבד את אחיזתו בגולן.

(3) הדרוזים בישראל, הקשורים בקשרי שארות לדרוזים בסוריה, הביעו חרדה לגורל אחיהם מעבר לגבול, אספו עבורם מוצרי סיוע וכספים, ויצרו למענם מעין 'לובי' שהבליט את מעמדם המיוחד בישראל כמיעוט נאמן שבניו משרתים בצה"ל. במהלך מלחמת האזרחים בסוריה ביקשו הדרוזים בישראל להשפיע על מדיניות ממשלת ישראל באופן שישרת את קרוביהם מעברו השני של הגבול. כמה מהם איימו שייצאו להילחם מול האיום הג'האדיסטי הגובר על הדרוזים בסוריה.⁷³ בנוסף הם קראו לישראל להישמר משיתופי פעולה עם שחקנים סונים רדיקלים, והפגינו נגד קבלת פצועים המזוהים עמם בבתי חולים בישראל. ביוני 2015 תקפו דרוזים אמבולנס שהסיע פצועים סורים לבית חולים בישראל, וביצעו לינץ' בפצוע סורי שהיה בו. ראשי העדה הדרוזית בישראל גינו את הרצח, והאשימו את סמיר קונטאר – הפועל כממונה מטעם חזבאללה על תשתיות חזבאללה ברמת הגולן – בהפצת תעמולה שקרית שנועדה להביא לתסיסה בקרב הדרוזים בישראל, ואולי גם לגרור את ישראל למערכה בסוריה.⁷⁴

מפקד חיל האוויר, אלוף אמיר אשל, נפגש בספטמבר 2014 בכפר ג'וליס עם ראשי העדה הדרוזית בארץ, והצהיר כי הברית של מדינת ישראל עם הדרוזים אינה מסתיימת בגבולות ישראל.⁷⁵ ההצהרה נועדה לשכך את חששותיהם של בני העדה ולמנוע מהם לנקוט מהלכים עצמאיים שיפגעו בריבונות צה"ל במטרה לסייע לאחיהם בסוריה. סגן השר הדרוזי במשרד לשיתוף פעולה אזורי, איוב קרע, התחייב שישראל לא תשב בחיבוק ידיים אם תגבר הסכנה כלפי הדרוזים בסוריה מצד 'המדינה האסלאמית', ותעשה כל שביכולתה כדי להצילם.⁷⁶ כמו כן הוא רמז כי ישראל העבירה מסרים ברורים לג'בהת אל-נוסרה ולדאע"ש שלא לפגוע בדרוזים.⁷⁷ בתדרוך לכתבים ב-29 ביוני 2015 הבהיר שר הביטחון יעלון כי ישראל מתנה את המשך הסיוע הרפואי ההומניטרי למורדים הסורים באזור הגולן (ובראשם אנשי 'הצבא הסורי החופשי') בכך שארגוני טרור ג'האדיסטים יימנעו מלהתקרב לגדר ולא יפגעו בדרוזים.⁷⁸

יוזמות עצמאיות של פעילי אופוזיציה סורים

בעוד המגעים שניהלו השחקנים השונים עם ישראל נותרו לרוב חשאיים ובלתי פורמליים, כמה מתנגדי משטר סורים הפועלים באופן עצמאי מחוץ לסוריה אזרו אומץ להביע תמיכה פומבית בשלום עם ישראל כנדבך מרכזי בחזון ליברלי כולל להפיכת סוריה למדינה דמוקרטית, חופשית ומתקדמת. מאחורי אישים אלה אין צבאות, אך הם נהנים מהשפעה רחבה בציבור הסורי, ממוניטין בתקשורת הערבית ולעתים מעוצמה כלכלית. יוזמותיהם העצמאיות לא תואמו עם ארגוני הגג של האופוזיציה הסורית ואף ביקשו לאתגר את דפוסי פעולתם כלפי ישראל. קריאותיהם לרקום יחסים של שלום, נורמליזציה ושיתוף פעולה עם ישראל התבססו על שלושה סוגי שיקולים:

1. שיקולים מדיניים המייחסים לישראל השפעה מרחיקת לכת על עמדת המערב במשבר בסוריה, שעל-פיהם נכונות לכינון שלום "מלא וחם" עם ישראל תסייע לאופוזיציה הסורית לגייס את תמיכת המערב במאבקה ולקרב את הכרעת מלחמת האזרחים לטובתה.⁷⁹

2. שיקולים כלכליים הנוגעים לשגשוג החומרי ממנו העם הסורי עשוי ליהנות לאחר

המהפכה כתוצאה מכינון יחסי שכנות וסחר פוריים והדדיים עם ישראל.⁸⁰

3. שיקולים ערכיים שהצביעו על סגולותיה הייחודיות החיוביות של ישראל כדגם למדינה דמוקרטית, מודרנית ומשגשגת במזרח התיכון. לעתים השחקנים הנדונים אף יצרו נרטיבים חדשניים שהכילו יסודות של הכרה בזכות ההיסטורית לקיומה של מדינה יהודית בארץ ישראל. בניסיון ליישב את הפער בין תפיסתה של ישראל כשותפה נחוצה במאבק במשטר אסד לבין דימויה המסורתי כאויבת, העלו דוברים ליברלים אחדים על נס את המורשת החיובית של קשרי העבר בין היהודים למוסלמים (במיוחד עם הסונים) באזור בכלל ובסוריה בפרט. באופן שהדגים כיצד ההווה שנוצרה על רקע המלחמה עשויה לשנות ולאתגר את התודעה המסורתית, היו אשר הזכירו שאברהם הוא אביהם המשותף של היהודים והמוסלמים, המשיגו את היהודים כשותפים ההיסטוריים של המוסלמים לאדמה, תיארו את היהדות כדת שורשית שמעמדה האזורי מעוגן בקוראן והכירו בזיקה הגאוגרפית-היסטורית בין ארץ ישראל לעם ישראל.⁸¹

במחצית הראשונה של 2014 ביקש ד"ר כמאל אל-לבואני – פעיל זכויות אדם סורי ליברלי שישב בכלא של בשאר אל-אסד במשך כעשור, ונחשב לאחד המנהיגים והסמלים הבולטים של האופוזיציה הסורית – ליזום שיתוף פעולה גלוי עם ישראל שמטרתו יצירת הסדר בדרום סוריה. היוזמה כללה שני רבדים: הרובד הצבאי – אל-לבואני קרא לישראל למלא תפקיד מרכזי לצד ברית נאט"ו ביצירת אזור אסור לטיסה בדרום סוריה. תפקיד זה נועד להתבצע מתוך גבולות ישראל ומבלי לחדור יבשתית לשטח הסורי, כלומר יירוט מטוסי קרב סוריים שיחדרו לקשת של יותר מ-100 קילומטרים המשתרעת מרמת הגולן ועד דמשק ויכללו את דרעא, את אל-סוידאא', את דרום ריף דמשק ואת גבול סוריה-לבנון; הרובד הדיפלומטי – אל-לבואני הפציר בישראל להסכים להעברת נשק מערבי לידי כוחות האופוזיציה הסוריים המתונים ולהסיר את התנגדותה, לטענתו, להפלת משטר אסד.

אל-לבואני הסביר כי מגוון נסיבות ושיקולים עמדו ברקע לתכניתו: ראשית, התפיסה שלפיה ישראל והאופוזיציה הסורית חולקות אינטרסים טקטיים משותפים בבלימת תכניות חזבאללה להקים תשתיות טרור קבועות בגולן הסורי ואינטרסים אסטרטגיים משותפים בהפיכת הגולן ל"גן עדן" של יציבות, שלום ונורמליזציה.

שנית, ההנחה שלפיה חלה שחיקה בדפוסי החשיבה הישנים של העם הסורי בנוגע למרכזיות הסכסוך עם ישראל. זאת בעקבות מלחמת האזרחים העקובה מדם המתנהלת במדינה, שבמהלכה הופנה נשק 'ההתנגדות' שיועד למאבק בישראל כלפי פנים. הנחה זו גם קיבלה חיזוק בתשובות לשאלונים של 'המכון למחקרי ביטחון לאומי'; אחד המשיבים, א. ר., טען כי המלחמה בסוריה גרמה לישראל להיראות כ"שהתמים" בהשוואה לפשעי משטר אסד ובעלי בריתו נגד העם הסורי. משיבה נוספת, פעילה סורית-כורדית בשם ס' י', ציינה בשאלון (ראה נספח) כי מלחמת האזרחים חשפה את צביעות המשטר ופגעה במהימנות התעמולה המסורתית שלו כנגד ישראל.⁸²

שלישית, האמונה שהשגת גיבוי צבאי מצד ישראל במערכה נגד המשטר וניצול קשריה הטובים במערב יוכלו לסייע לאופוזיציה הסורית להטות את מאזני הכוח במלחמת האזרחים לטובתה, להביא להכרעת משטר אסד ולקרבת בסופו של דבר את קץ המשבר ושפיכות הדמים.⁸³

אל-לבואני לא נרתע מלקדם את יוזמתו באופן עצמאי, גם בהיעדר גיבוי מפורש או מרומז מצד ארגוני הגג של האופוזיציה הסורית. הוא סבר כי עמדתם הרשמית המסויגת כלפי ישראל מחמיצה את האינטרסים המשותפים של שני הצדדים ואת הפוטנציאל לשיתוף הפעולה הנגזר מהם. ההסתייגויות מיוזמתו העידו בעיניו על קיבעון בדפוסי חשיבה שבלוניים, על העדר תבונה פוליטית ועל השתמטות מאחריות.⁸⁴ בספטמבר 2014 יצא אל-לבואני לביקור פומבי ומתוקשר בישראל כדי לקדם את יוזמתו. במהלך ביקורו התקדמי הציג את רעיונותיו בפני פוליטיקאים, מכוני מחקר, אמצעי תקשורת וקהלי יעד אזרחיים. הוא העריך שביקורו תרם לשבירת הקרח בין הצדדים, לפתיחת ערוצי קשר סוריים-ישראליים ולערעור תפיסות הרווחות בתקשורת הישראלית בנוגע למלחמת האזרחים בסוריה. כמו כן הוא הביע תקווה שביקורו יוביל בעקיפין למעורבות בינלאומית אקטיבית יותר במשבר בסוריה, ושגורמים סוריים נוספים יצעדו בעתיד בנתיב שסלל לדיאלוג עם ישראל. כך ביקורו הפרטי יבשיל לתכנית פוליטית כוללת שניתן ליישמה.⁸⁵ בחלוף חצי שנה מביקורו של אל-לבואני החליט המשטר הסורי להעמידו לדין פלילי בהיעדרו באשמת "הסתה למזימה וחרישת קנוניות עם האויב", אשר עונשה הצפוי הוא עונש מוות.⁸⁶

אופוזיציונרים סורים גולים המזוהים עם פרום אופוזיציה סורי מוביל הפועל באירופה ומייצג קבוצות, מיעוטים ומחנות פוליטיים שונים בסוריה,⁸⁷ ניהלו בנובמבר 2014 בווינה דיאלוג שקט עם גורמים אזרחיים ישראלים בנוגע לתפקידה האפשרי של ישראל בקידום חזון ליברלי בסוריה. עם הנציגים הסורים בדיאלוג נמנו פעילים פוליטיים ואזרחיים, אקדמאים, אנשי דת ואנשי עסקים. הם ציינו כי יש לישראל אינטרס משולש לתמוך באופוזיציה הסורית הליברלית: משטר סורי מוחלש לא יעניק לישראל ביטחון אלא יגרום להפיכת סוריה למעין סומליה, מדינה שמעוררת קונפליקטים וחוסר

יציבות ומסכנת את שכנותיה; שיתוף פעולה עם האופוזיציה הסורית עשוי לסייע לישראל לשנות את הדימוי השלילי שלה בעולם הערבי; בעקבות המשך ישיבתה של ישראל 'על הגדר' היא עלולה להחמיץ מבחינתה את ההזדמנות לכינון קשרים עם העם הסורי ביום שלאחר מלחמת האזרחים, עם הפלת אסד.

חברי הפורום הסורי נשאו מסר פייסני כלפי ישראל שעיקרו: כמיהה לשלום שיביא יציבות, כלכלה חזקה ויחסים תקינים; הסדר טריטוריאלי מוסכם ברמת הגולן; הכרה בזכותה של ישראל לחיים של שלום, יציבות והתערות באזור; ותפיסתם של היהודים כ'בני דודים' של המוסלמים המשמשים חלק אורגני מן המורשת הדתית-היסטורית של האזור. במישור המעשי הם קראו לישראל לנקוט שלושה צעדים דיפלומטיים בטווח המידי: תמיכה פומבית בהפלת משטר אסד; תמיכה פומבית בזכויות של העם הסורי; והפעלת ההשפעה הישראלית במערב כדי לקדם פעולה לסיום סבלו של העם הסורי – כזו שלא תסתכם בסיוע הומניטרי אלא תביא לקץ מרחץ הדמים בסוריה. בטווח הרחוק, בתום מלחמת האזרחים והשלמת המהפכה הדמוקרטית, הביעו המתדיינים תקווה שישראל תספק סיוע טכנולוגי לפיתוחה של סוריה ותיצור עמה קשרים כלכליים ואזרחיים. קשרים אלה יובילו לשיתופי פעולה במגוון תחומים ויביאו ל'שבירת הקרח' בין העמים.⁸⁸

מתנגדי משטר גולים אחרים הסתפקו בהצעות שאפתניות פחות וייתכן ששימוות יותר בתנאים הקיימים. עיקרן היה הקמת תשתית קונספטואלית ותרבותית לבניית יחסים עתידיים בין הצדדים. קבוצה של פעילים סורים פוליטיים הגולים ברובם בטורקיה ובירדן, בהם מוחמד עדנאן העומד בראש 'האיחוד המהפכני לעתיד סוריה', הכריזו בספטמבר 2015 על הקמת 'תנועת שלום סורית' שחרטתה על דגלה חזון ארוך טווח של קידום תפיסות פייסניות, בין היתר כלפי ישראל והיהודים, והכשרה הדרגתית של לבבות בני העם הסורי לקראתם.⁸⁹

הפעיל הפוליטי ואיש התקשורת הסורי הגולה, ת'א'ר אל-נאשף, הציע באמצע 2015 במסמך חזון שחיבר לכונן "שותפות קבועה של דו-קיום המבוססת על שלום אמיתי" בין סוריה וישראל בתום המהפכה. היוזמה נועדה להכשיר את הקרקע למתכונת של שלום חס שיכלול אינטרקציה רחבה בין העמים, תחילה ברמת הגולן ובהמשך בכל חלקי המדינות; שותפות כלכלית שתכלול מיזמים משותפים, תחילה ברמת הגולן, בהמשך בערי גבול כמו דרעא וסוידא' ולבסוף בכל חלקי המדינות; ושותפות תרבותית שתוביל לפריצת הגדרות בין שתי החברות בתחומי האמנות, המוסיקה, הספרות והתאטרון, ותסתמך על תרגום דו-כיווני של ערבית ועברית ועידוד ללמוד את השפות בקרב שני העמים. על-פי תפיסתו, לשם הכשרת השטח לקשר חס מסוג זה בעתיד הרחוק, ישראל נדרשת כבר עתה לטעת את הזרעים בעזרת ידידיה בסוריה ולפתוח בדיאלוג עם כל השכבות הדתיות, העדתיות והאתניות הסוריות, במיוחד עם קבוצת הרוב הסוניית.

צעדי ישראל נדרשים לכלול הקמת צוותי דיאלוג בין פוליטיקאים, פעילים חברתיים, אנשי דת ובני נוער; הבעת תמיכה ישראלית-פוליטית – אפילו מורלית וסמלית – במאבק להפלת המשטר הסורי, מחווה שתחזק בקרב העם הסורי את הרושם שישראל תומכת בו; הפצת תרבות של שלום בין העמים, הישראלי והסורי, באמצעות אמצעי סוציאליזציה, כמו תקשורת ההמונים ומכוני מחקר; תמיכה בתכניות שלום זעירות בין פרטים וקבוצות משתי המדינות; והקלת דרכי ההתקשרות וההיוועדות הבירוקרטיות בין הצדדים, בישראל ומחוצה לה.⁹⁰

פרק 3

ישראל והשחקנים הלא־מדינתיים בסוריה - ארגז כלים וכללי משחק

מדיניות של אי־התערבות במלחמת האזרחים בסוריה העניקה לישראל בשעתה סדרה של יתרונות והרחיקה ממנה סיכונים אפשריים. היא נבעה מרצונה של ישראל להישאר מחוץ למעגלי הלחימה והתהפוכות האזוריות, מסימני השאלה בנוגע לקיומם של שותפים מהימנים ומן הקושי המובנה בהשגת השפעה אפקטיבית על האירועים דרך השחקנים בסוריה. מאידך, עמידתה של ישראל מנגד מול מעורבותן הגוברת של מדינות אחרות והתחזקותם של שחקנים שמערערים את היציבות בגבול הגולן, ועוינים ברובם את ישראל, נשאה בחובה סיכונים הולכים ומתעצמים. נוכח הנסיבות שנוצרו מאז המחצית השנייה של 2014 בעברו הסורי של הגבול, אי־התערבות הפכה בפועל להפקרת השטח לידי גורמים רדיקליים – אלה המייצגים את הציר השיעי בהובלת איראן וחזבאללה או כוחות סלפיים־ג'האדיסטיים, לצד ויתור על חיזוקם האפשרי של שחקנים פרגמטיים. בפרק זה ייבחנו המשמעויות הכרוכות במעברה של ישראל ממדיניות של 'עמידה מנגד' מול המשבר בסוריה לדפוסים פורמליים או חשאיים של מעורבות אקטיבית ליצירת השפעה על התהליכים במגוון מישורים – המישור הצבאי, המישור הדיפלומטי, המישור הכלכלי והמישור ההומניטרי, ובכלל זה קידום יחסי גומלין עם שחקנים 'חיוביים' במרחב.

ארגז הכלים שבעזרתו קובעי המדיניות בישראל יכולים להתנהל מול השחקנים הלא־מדינתיים וההיברידיים הבולטים בסוריה נגזר מן הממשק בין האינטרסים הישראליים למכלול המשתנים שנסקרו, ובכלל זה מטרותיהם קצרות וארוכות הטווח של השחקנים ביחס לעתידה של סוריה, תפיסות עולמם האידאולוגיות, עוצמתם הצבאית והפוליטית, הלגיטימיות הפנימית שלהם וזוכם, מידת הישענותם על כוחות פנים סוריים והגיבוי החיצוני שממנו הם נהנים. בעקבות ניתוח המדדים שהוזכרו לעיל, נגדיר את הסיכונים, את המגבלות ואת החסמים הניצבים בפני ישראל בבואה לבחון כינון שיתופי פעולה אפשריים עם שחקנים בסוריה למען מימוש אינטרסים ויעדים חופפים וכנגד אויבים משותפים. בה בעת נמפה את ההזדמנויות ששחקנים

אלה מגלמים עבור ישראל, ונשרטט את כללי המשחק המתאפשרים לישראל בזירה הסורית המשתנה, ובכלל זה מנופי השפעה, אמצעי הרתעה וערוצי קשר.

מגבלות וסיכונים

בהתנהלותה מול השחקנים הלא־מדינתיים בסוריה, נדרשת ישראל להתחשב במגבלות ובחסמים בזירה הסורית המורכבת ולגבש לאורם את מדיניותה. המציאות החדשה מעברו השני של הגבול הסורי מחייבת את ישראל להתאים את עצמה לכללי משחק שונים מבעבר אל מול הזירה הדינמית והשחקנים החדשים הפועלים בה. מנגנוני ההרתעה הישנים שגובשו מול משטר אסד אינם בהכרח אפקטיביים מול השחקנים החדשים, בהם מיליציות שאינן אחראיות לטרטוריה ולאוכלוסייה. בנוסף, ההתמודדות עם שלל שחקנים חדשים מלווה בקושי לזהות את מאפייניהם הייחודיים בשל תמונת המודיעין החלקית בנוגע לאינטרסים, לכוונות ולתפיסות העולם שלהם.⁹¹

הספרות המקצועית מציעה כמה קריטריונים רלוונטיים לאפיון שחקנים לא־מדינתיים:

אוטונומיה – מידת חופש הפעולה הניתנת לשחקן כדי לממש את מטרותיו.

ייצוג – קבוצות אוכלוסייה שהשחקן מבקש לייצג ויכולתו לייצר לגיטימיות למעמדו כנציג הנאמן וההגמוני של ערכיהן ומטרותיהן.

השפעה – יכולתו של השחקן לייצר שינוי בתחומים הנוגעים לתחומי פעילותו.⁹²

הבסיס החומרי – מקורות המימון הכלכליים של השחקנים הלא־מדינתיים והזיקה בינם לבין פטרוניהם.

מסגרת הפעילות הגאוגרפית – חלק מן השחקנים הלא־מדינתיים נשענים על אוכלוסייה מקומית של מדינה או של חבל ארץ מוגדר, בעוד האחרים תופסים את עצמם כמי שמייצגים אוכלוסיות הנמצאות ביותר ממדינה אחת, אשר חולקות קווים אידאולוגיים, אתניים, דתיים או עדתיים משותפים.

מטרת היעד הפוליטית – חלק מן השחקנים הלא־מדינתיים הם בעלי אופי חתרני הקורא תיגר על עצם רעיון המדינה או על הלגיטימיות של משטר מסוים, בעוד האחרים תומכים בשימור הסטטוס־קו המדינתי הקיים.

דפוסי פעילות – בקרב שחקנים לא־מדינתיים חתרנים יש שחקנים המאמצים שיטות של אלימות מזוינת, ואחרים מקדמים לצדן גם פעולות בלתי־אלימות בתחומים האזרחי, הפוליטי, החברתי והכלכלי, ומהווים בכך שחקנים 'היברידיים'.⁹³

בחינת השחקנים הסורים על־פי סולם הקריטריונים הזה מדגישה בעיקר את המגבלות הנוגעות להתנהלות מולם:

ממד הייצוג – אף שמרבית השחקנים נמנים עם קבוצת הרוב הסונית, אין ביניהם שחקן דומיננטי הזוכה להכרה רחבה וללגיטימיות בזירות הפנים־סורית, האזורית והבינלאומית. השחקנים השונים מתכתשים ביניהם – במקביל למאבקם במשטר –

על שטחים, על נכסים, על משאבים, על קבוצות אוכלוסייה הנתונות למרותם ועל ההגמוניה בקביעת סדר היום הפוליטי והאי־דאולוגי־דתי של סוריה בהווה ובעתיד.

ממד האוטונומיה – רבים מן השחקנים, בפרט המתונים שבהם, כפופים למדינות פטרוניות המעניקות להם סיוע חיצוני בכסף ובנשק וכן לאינטרסים שלהן, ומשמשים כשליחים (Proxies) של מדינות או אף של שחקנים לא־מדינתיים אחרים.

ממד ההשפעה – חלק מן השחקנים – ובפרט ה'חיוביים' – מייצגים התארגנויות שממדיהן קטנים עד בינוניים וכוחן הצבאי דל. בעוד קבוצות גולות מתקשות לגייס סיוע צבאי או סיוע אחר, וקבוצות מקומיות עסוקות בהתנגחויות הדדיות, דווקא קבוצות ג'האדיסטיות חיצוניות שחדרו לסוריה בחסות מלחמת האזרחים, נהנות ממשאבים אי־דאולוגיים, צבאיים וכלכליים ומזרימה של מתנדבים־לוחמים זרים מחוץ לסוריה, וזכות להשפעה הרבה ביותר.

הממד החומרי – לשחקנים ה'חיוביים' יש תלות רבה בסיוע ובתרומות חיצוניים, בעוד 'המדינה האסלאמית', ג'בהת אל־נוסרה ושחקנים אסלאמיסטים אחרים נהנים ככלל ממגוון רחב יותר של מקורות מימון, חלקם עצמאיים ובלתי תלויים.

מסגרת הפעילות הגאוגרפית – שחקנים 'חיוביים' ממקדים את מאמצייהם בכלל סוריה או בחבלי ארץ מסוימים בתוכה, בעוד שחקנים אסלאמיסטים וג'האדיסטים 'שליליים' רואים את סוריה כחוליה בישות מדינית אסלאמית רחבה יותר העתידה לקום בבוא העת על־פי חזונם.

מטרת היעד הפוליטית – בשעה שכל הקבוצות הנאבקות במשטר אסד קוראות תיגר על הסדר המדינתי הסורי הישן, חלקן שואפות לרפורמות פוליטיות וחברתיות בתוך סוריה, בעוד אחרות מעוניינות בביטול המדינה הסורית, אם באמצעות חלוקתה ואם באמצעות צירופה לישות רחבה. לבסוף, הגם ששחקנים רבים מבקשים לקדם סדר יום אזרחי, הרי תהליכי ההתמסדות של השחקנים ה'חיוביים' בשטח מפגרים הרחק מאחורי אלה של 'המדינה האסלאמית', ג'בהת אל־נוסרה או חזבאללה.

טבלת השחקנים הרלוונטים לישראל (בדגש על מרחב דרום סוריה)

דרוזים	כורדים	קהילות מקומיות	'הצבא הסורי החופשי'	'הקואליציה הלאומית'	ג'בהת אל-נוסרה	'המדינה האסלאמית'	אוטונומיה ייצוג
מועטה	חלקית	חלקית	חלקית	מועטה	חלקית	מלאה	
הדרוזים בסוריה	המורדים בסוריה	מיליציות ואוכלוסיות אזרחיות מקומיות	מיליציות סוריות מגוונות	האופוזיציה הסורית הגולה	סונים סלפים ג'יהאדיסטים בסוריה	כלל הסונים הסלפים ג'יהאדיסטים	
בינונית	רבה למדי	בינונית	בינונית	מועטה	רבה למדי	רבה למדי	השפעה משוערת על עתיד סוריה
עצמאי באופן חלקי	עצמאי באופן חלקי	עצמאי באופן חלקי	היצוני בעיקרו	היצוני	עצמאי והיצוני	בעיקר עצמאי	בסיס חומרי
בעיקר הר הדרוזים ודרום סוריה	צפון סוריה	דרום סוריה	סוריה	האירה הדיפלומטית הבניאומית	סוריה	סוריה, עיראק ועוד	מסגרת פעולה גיאוגרפית
הגנה על הקהילה הדרוזית והשגת אוטונומיה דתית ותרבותית בהר הדרוזים	השגת אוטונומיה מוכרת בכרזיסטן הסורית	כינון אוטונומיה יציבה ובטוחה בדרום סוריה	הפלת משטר אסד וכינון משטר דמוקרטי	החלפת משטר אסד וכינון משטר דמוקרטי	סילוק משטר אסד והחלת חוקי האסלאם תחילה בסוריה	בטוח הקרוב - ביסוס שלטה ומשילות ובטוח הרחוק - ח'ליפות אסלאמית	מטרת היעד
היברדיים	היברדיים	היברדיים	בעיקר אלמים	בעיקר דיפלומטים	בעיקר אלמים	היברדיים	דפוסי פעילות

לאור המציאות המתוארת, המגבלה העיקרית המעיבה על יכולתה של ישראל (ושל כלל הקהילה הבינלאומית) לגבש מדיניות אקטיבית וקונסטרוקטיבית כלפי השחקנים חדשים, בעיקר אלה 'החיוביים' בדרום סוריה, נוגעת להיותם ערב רב של שחקנים שחסרים היגיון מערכת־מדינתי בשל וממוסד ושנוטים להתחבר ולהתפצל. השחקנים מתאפיינים בשסעים אידאולוגיים ופוליטיים עמוקים ובאינטרסים מנוגדים בינם לבין עצמם ובין המדינות הפטרוניות העומדות מאחוריהם. מאפיינים מבניים ורעיוניים אלה הקשו ועודם מקשים על התוויית מדיניות כוללת שסביבה יסכימו השחקנים בסוריה להתלכד, לא כל שכן על היכולת ליישם מדיניות זו, ומחלישים את כוחם כשחקנים נבדלים וכקולקטיב. אם לא די בכך, נטיית האוכלוסייה הסורית והקבוצות הלוחמות להחליף נאמנויות על־פי המצב בשטח וצורכיהן הצבאיים והכלכליים המידיים מקשה על ישראל ועל הקהילה הבינלאומית להעריך נכוחה את הסיכוי שהתייצבות מאחורי מי מהשחקנים אכן תייצר מחויבות מהימנה וארוכת טווח.

בנוסף, הקהילה הבינלאומית עצמה ובתוכה מדינות האזור חלוקה בנוגע לסדר העדיפויות הראוי לטיפול במשבר בסוריה. בעוד ישראל וערב הסעודית נוטות לראות את האיום העיקרי בהשתלטות הציר השיעי הרדיקלי בהובלת איראן על סוריה, הרי מדינות אחרות, בראשן רוסיה וארצות הברית, נוטות להציב את בלימת 'המדינה האסלאמית' בראש דאגותיהן.⁹⁴ טורקיה מצדה מייחסת סכנה משמעותית ביותר גם להקמת אוטונומיה מורחבת למיעוט הכורדי, ונשיא טורקיה הבהיר ביוני 2015 שארצו לא תאפשר הקמה של מדינה כורדית בצפון סוריה.⁹⁵

קושי מרכזי הוא הפיכתה של סוריה לשדה התגושות אזורי של כוחות חיצוניים ומאבקים אידאולוגיים ודתיים. בראש ובראשונה ניצב המאבק בין שני המחנות העדתיים בעולם המוסלמי והערבי: מחד גיסא – הציר השיעי בהובלת איראן שיעשה ככל העולה בידיה כדי למנוע את נפילת השטחים החיוניים של סוריה – דמשק, ציר דמשק, חומץ וחלב, עוטף לבנון וגזרת החוף הסורי לידי הכוחות המורדים בשלטון הנשיא אסד והמיעוט העלאווי, ומאידך גיסא – המחנה הסוני בהובלת ערב הסעודית וגם טורקיה שחותרות להפלת משטר אסד ומתנגדות לכל דומיננטיות שיעית־איראנית בסוריה ובלבנון. אולם סוריה משמשת גם כשדה מערכה על ההגמוניה בתוך המחנה האסלאמי־סוני בין האסלאם הסלפי־ג'האדיסטי, האסלאם הפוליטי וזרמים מתונים, רפורמיסטיים ופרגמטיים. לוואקום השלטוני בסוריה חדרה 'המדינה האסלאמית' שהשתלטה על שטחים נרחבים במזרח ובצפון סוריה, שם נלחמת בהם הקואליציה הבינלאומית בהובלת ארצות הברית. למצב המסובך הזה מצטרפת התחרות בין ארצות הברית לרוסיה על השפעה הגוברת במרחב, אשר התעצמה נוכח מעורבותה הישירה של רוסיה בלחימה נגד כוחות אופוזיציה סוריים. לפיכך כל פעולת התערבות בנעשה בסוריה עשויה ליצור שרשרת של השלכות בלתי מתוכננות מול השחקנים האזוריים המובילים,

לא רק כאלו שישראל שואפת לצמצם את השפעתם בסוריה כמו איראן וחזבאללה, אלא גם בעלות ברית של ישראל כמו ארצות הברית וירדן, שותפות פוטנציאליות כמו ערב הסעודית, וכאלו המאגרות את ישראל – בעיקר טורקיה ורוסיה. על הקשיים המעיבים על יכולתה של כל הקהילה הבינלאומית להתנהל מול השחקנים הלא־מדינתיים בסוריה, מתווספים במקרה הישראלי גם חסמים אידאולוגיים ותרבותיים הנוגעים לתדמיתה המסורתית של ישראל בדעת הקהל הסורית כמדינת אויב מאיימת וכובשת שלא מומלץ ואף לא ראוי להתקשר עמה. חסמים אלה מחמירים בהיעדר התקדמות בתהליך השלום הישראלי-פלסטיני, ומתעצמים על רקע אירועי הסלמה בזירה הפלסטינית. חלק מפעילי האופוזיציה הסורים שענו על שאלון 'המכון למחקרי ביטחון לאומי' טענו כי חידוש תהליך השלום הישראלי-פלסטיני וקידומו צפויים לסייע בהסרת החסמים, לעודד שינויים בתפיסת ישראל וליצר פתיחות גוברת לקשרים עמה. כן ניתן להעריך שתהליך מדיני ישראלי-פלסטיני יסייע לישראל לתאם ואף לבנות מנגנון של שיתוף פעולה עם השחקנים האזוריים המעורבים והמשפיעים בסוריה, בעיקר עם ערב הסעודית ועם טורקיה. עם זאת, אחד המשיבים לשאלון, אשר היה חבר במפלגת הבעת' טרם המהפכה, הסתייג מהערכה זו בצינון שיידרש דיאלוג סורי פנימי לשם התמודדות עם שלל ההתנגדויות לשלום עם ישראל וגיבוש עמדה סורית מאוחדת בנושא.

חסם נוסף לקידום יחסיה של ישראל עם השחקנים הסורים נבע מתפיסה הרווחת בקרבם, שלפיה ישראל מעדיפה את משטר אסד, 'השטן המוכר', אשר שמר על שקט ויציבות ברמת הגולן במשך 37 שנים. הגם שנדמה היה שחסם זה יישחק בעקבות המתקפות שיוחסו לישראל על יעדי המשטר וההתנגשות האלימה שפרצה בין ישראל לחזבאללה ולאיראן בגולן בינואר 2015, פעילים סורים שהשיבו על שאלון 'המכון למחקרי ביטחון לאומי' הוסיפו לאחוז בתפיסה שלפיה קיימת ברית בין ישראל למשטר אסד. כך למשל, ע' א', פעיל פוליטי בפלג ליברלי הכפוף ל'צבא הסורי החופשי', טען כי ישראל נטתה מראשית מלחמת האזרחים לטובת משטר אסד באופן שפער "תהום בין הסורים לעם הישראלי". מ', פעיל סורי ליברלי, האשים את ישראל בעמידה לצד משטר העריצות ונגד דרישת העם הסורי לחירות, והעיד כי מרבית הסורים רואים בלובי הישראלי בושינגטון אחראי להישרדות אסד בשלטון ולהיעדר תמיכה אמריקנית במורדים. על־פי התפיסה הביקורתית הזו, שהיא גם הרווחת, ישראל מעדיפה את המשטרים הדיקטטוריים במדינות האזור (סוריה, מצרים, ערב הסעודית וירדן), מתמהמהת – הודות להסכמתן של המדינות האלה – להסדיר את הבעיה הפלסטינית, ותורמת בהתנהלותה זו להתחזקות אידאולוגיות דתיות ולאומניות ולהגברת גילויי הקיצוניות באזור.

חסם אחר, הייחודי למקרה של ישראל, הוא החסם הביורוקרטי. ישראל מגדירה אזרחים סורים כאזרחי מדינת אויב המנועים מלהיכנס לתחומה, ללא קשר להשתייכותם הפוליטית והארגונית. החוקים הסוריים הרשמיים אוסרים גם הם כל מגע עם "הישות הציונית", ובעקבות זאת התפתחו במהלך שנות הסכסוך נורמות מושרשות שהשפעתן התרבותית לא פגה גם במציאות שבה המשטר אינו מסוגל באופן מלא לאוכפן. רבות מן היוזמות לדיאלוג סורי־ישראלי מצד פעילים בולטים באופוזיציה הסורית אינן יוצאות לפועל, אף לא בערוצים משניים לא רשמיים, בשל החסם הביורוקרטי הדו־כיווני המתואר. מצב הדברים הלגלי־תרבותי הזה מקשה מאוד על ייזום ועל קיום אינטרקציות בונות אמון בין הצד הישראלי לשחקנים 'חיוביים' סורים. אינטרקציות אלה עשויות היו לסייע ל'שבירת הקרח' בין הצדדים, להסרת סטריאוטיפים מושרשים, לקידום אינטרסים משותפים, להחלפת מידע מודיעיני ורעיונות ולפתרון חלק מן הסוגיות השנויות במחלוקת המעיבות על יחסיהם.

בפועל, כפי שהוכיח המשבר בסוריה, המציאות היא סוכן השינוי התודעתי האפקטיבי ביותר. יוזמות סוריות פייסניות שחתרו לקשרים עם ישראל היו פעמים רבות תולדה של ייאוש השחקנים הפנימיים בסוריה מן המערכת הבינלאומית והאזורית ושל מצוקה קיצונית, בבחינת "שלח לחמך על פני המים", יותר מאשר בחירה הנשענת על תמורות עמוקות בתפיסה. לכך יש להוסיף כי המשבר בסוריה מספק עדויות רבות לקלות שבה האוכלוסייה והשחקנים המקומיים מחליפים נאמנויות. זאת בעקבות המצב בשטח וההעדפה להתחבר לשחקנים החזקים והדומיננטים.

נוסף על המגבלות והחסמים, התערבות ישראלית במשבר בסוריה כרוכה בסיכונים רבים. נזקו של שיתוף פעולה ישראלי פומבי עם שחקנים לא־מדינתיים בסוריה עלול להיות רב יותר מן התועלת שבו, אם ישמש בידי המשטר הסורי נשק להוכחת 'בוגדנותם' ולפגיעה בלגיטימיות שלהם בדעת הקהל. יתרה מכך, מדיניות אקטיבית וגלויה של ישראל בסוריה עלולה לאשש בחוגים סוריים וערביים את דימויה הרווח כישות חתרנית ולחדד את האיבה המסורתית כלפיה.

לבסוף, נקיטת צד ברור במלחמת האזרחים בסוריה עלולה להקהות במידת מה את מנוף ההשפעה הניזון מכוח ההרתעה הישראלי, אשר נסמך על יכולתה של ישראל לאיים בהתערבות לצד אחד הצדדים בסוריה כשתמצא לנכון, למשל אם נשקו של מי מהצדדים יופנה לעברה. עמימותה של עמדת ישראל ביחס למשבר בסוריה מסייעת ללוחמת המידע שהיא מנהלת מול השחקנים בסוריה, והיא משדרת לכל הצדדים מסר מרתיע בדבר הפוטנציאל הטמון במעורבותה הצבאית. בהקשר זה נראה כי תגובתו המבוקרת של חיבאללה להרג בכיריו בקוניטרה נבעה בין היתר מן החשש של הציר הפרו־איראני מהתערבות משמעותית של ישראל נגדו במאבק הפנימי בסוריה.

הזדמנויות לשיתופי פעולה עם שחקנים נוספים (לא־מדינתיים)

על־אף המגבלות והחסמים שתוארו, המציאות שהתהוותה בסוריה מאז 2011 זימנה ועודנה מזמנת לישראל הזדמנויות ייחודיות לכינון דיאלוגים, קשרים ושיתופי פעולה עם שחקנים 'חיוביים' בעלי אינטרסים החופפים לשלה. 'הקואליציה הלאומית', 'הצבא הסורי החופשי', שחקנים המחוברים לאוכלוסיות מקומיות, קבוצות מיעוט מסוימות ושחקנים עצמאיים בעלי השפעה – מרביתם מזהים עם מדינות המחנה הערבי הסוני המתון שתלו ייבם בווינגטון, אך התאכזבו. רבים מהם גם חולקים עם ישראל אויבים משותפים, בראשם איראן, חזבאללה, משטר אסד ו'המדינה האסלאמית', ולפיכך נוטים לתמוך במדיניות פרגמטית כלפיה. קשרים עם שחקנים אלה עשויים לשמש את ישראל כפלטפורמה לשיתופי פעולה א־הוק סביב יעדים טקטיים מדיים וממוקדים, כמו יצירת השפעה מייצבת ברמת הגולן לשם שמירת השקט והביטחון, שיתוף פעולה מודיעיני והגשת סיוע הומניטרי־אזרחי. מעבר לכך, קשרים שייכוונו בעת הנוכחית עשויים להכשיר את הקרקע למערכת יחסים בעתיד בין ישראל לישות או לישויות שיקומו בסוריה ביום שאחרי מלחמת האזרחים. לצד הממדים שצוינו לעיל, קשרים עם שחקנים לא־מדינתיים בסוריה מעניקים לישראל גם הזדמנות ייחודית לזכות בתשואות סימבוליות של נורמליזציה, לגיטימציה והשתלבות במרחב.

בחינת מועמדותם של שחקנים לשיתופי פעולה עם ישראל מחייבת שקלול בין עצם נכונותם לכינון קשרים עם ישראל לבין התועלת הפוטנציאלית הגלומה בקשרים אלה. נכונות עקרונית לשיתוף פעולה עם ישראל, ולעתים אף לשותפות של ממש, התגבשה והתעצמה באורח משמעותי מ־2014 בעיקר בקרב קבוצות המזוהות עם 'הצבא הסורי החופשי', קבוצות לוחמות מקומיות וקהילות אזרחיות בדרום סוריה ופעילים עצמאיים גולים בעלי השפעה פוליטית, ציבורית ותקשורתית. כמה משתנים תרמו לטיפוח גישה הפייסנית כלפי ישראל בקרב השחקנים:

1. יחסי קרבה עם מדינות ערביות ומערביות השותפות לאינטרס האסטרטגי של ישראל לבלום את התרחבות ההשפעה האיראנית־שיעית באזור.
2. חוויית המלחמה במרחב הדרום־סורי והבנת היתרונות הקיימים בנגישות לסיוע הומניטרי ואחר בגבול ישראל בעקבות הצרכים הייחודיים הנובעים מן המציאות היומ־יומית בשטח.
3. אידאולוגיה ליברלית ופרו־מערבית הרואה בכינון שלום ונורמליזציה עם ישראל הזדמנות ותנאי חשוב לרתימת הקהילה הבינלאומית, בראשות ארצות הברית, למאבק למען הפלת משטר אסד ולבנייה מחדש של סוריה כמדינה דמוקרטית, מתקדמת ובטוחה.
4. גישה פריטיקולרית המציבה את האינטרסים הקבוצתיים הייחודיים כשיקול ראשון במעלה בקביעת סדר היום הפוליטי המידי של השחקנים, אשר גובר על שיקולים

כלל ערביים וכלל אסלאמיים הנוגעים לסכסוך הישראלי-פלסטיני. יש לציין כי נכונות השחקנים בסוריה לשיתופי פעולה עם ישראל אינה בהכרח אוטומטית וקבועה, ועשויים לחול בה שינויים ותמורות בכפוף לנסיבות ולצורכי המציאות המשתנים של השחקנים ולמעשיה ולתגובותיה של ישראל ליוזמותיהם. מעבר לכך, גם שחקנים רדיקלים שחשים עוינות אידאולוגית־דתית כלפי ישראל, כמו ארגון ג'בהת אל-נוסרה שהוא שלוחת אל-קאעדה ופועל בדרום סוריה וברמת הגולן, נמנעו מפעולות המאתגרות את ישראל, והיו נכונים לכונן כללי משחק עם ישראל המתבססים על מנגנון תיאום עקיף.

בשעה שהעניין של השחקנים בסוריה בקשרים טקטיים או אסטרטגיים עם ישראל משמש תנאי מקדים הכרחי לקידום, הרי אין בו לכשעצמו כדי לקבוע אינטרס ישראלי מובהק בהשקעת המשאבים ובנטילת הסיכונים הכרוכים במימושם. על התגובה הישראלית להיגזר אפוא משקלול הפוטנציאל לשיתוף הפעולה עם השחקנים וכן ממידת המרכזיות שלהם במציאות הסורית בעת הזו או בעתיד. בחינת הפוטנציאל לשיתוף הפעולה בין ישראל לשחקנים אלה צריכה להתחשב בארבעה משתנים עיקריים:

1. כושר השפעתם של השחקנים על שמירת הביטחון השוטף בגבול ישראל-סוריה.
2. יכולתם לייצג קואליציות רחבות ושורשיות (אזוריות, עדתיות, אתניות או פוליטיות) אשר צפויות למלא תפקיד בעיצוב המפה הפוליטית העתידית של סוריה (או לפחות של חלקים מסוריה) בתום מלחמת האזרחים.
3. הלגיטימיות שלהם בדעת הקהל הפנימית ובמרחב האזורי והבינלאומי.
4. יכולתם להשפיע על שחקנים אחרים שרחוקים מאוד מבחינה אידאולוגית מישראל, בכלל זה הארגונים הסלפיים-ג'האדיסטיים הרדיקליים.

מטבע הדברים שחקנים – שיכולים לתרום לביטחון השוטף באזור הגבול ולייצג קבוצות רחבות ושורשיות, שזוכים ללגיטימיות רחבה ושקיימת סבירות גבוהה כי ימלאו תפקיד ביום שאחרי המלחמה – הם המועמדים האטרקטיביים ביותר לשיתופי פעולה מבחינת ישראל. כך למשל, קהילות מקומיות בדרום סוריה, יחידות מקומיות המזוהות עם 'הצבא הסורי החופשי' ומיעוטים כורדים ודרוזים, הם שחקנים המייצגים אינטרסים גאוגרפיים, אתניים ועדתיים איתנים ומבוססים, ואינם צפויים להיעלם מן המפה. לעומתם שחקנים אחרים, כמו גולים ותיקים הזרים להוויה הסורית או ארגונים קטנים, קיקיוניים ונטולי מסורת ומחויבות, הם מועמדים אטרקטיביים פחות לשיתופי פעולה בעיקר משום ממדי הייצוג, ההשפעה והחשש להיעלמותם ב"יום שאחרי". בתווך בין מקרי הקיצון האלה נמצאים שחקנים הנהנים מהשפעה רחבה כיום, אך קשה להעריך מה יהא תפקידם בתום המלחמה (למשל, ג'בהת אל-נוסרה) או לחלופין כאלה שהם בעלי השפעה מועטה על המציאות הנוכחית, אך עשויים למלא תפקידי מפתח בהמשך. דוגמאות לכך הן 'הקואליציה הלאומית' שמייצגת מכנה משותף רחב בעם

הסורי וזוכה ללגיטימיות בינלאומית, אך חסרת כוח צבאי משמעותי לעת עתה, וכן ארגונים הומניטריים ופעילים עצמאים בולטים. בנוסף לכך, שחקנים שנראים כיום חלשים עשויים לצבור תמיכה עממית, השפעה ולגיטימיות ולהפוך לאטרקטיביים יותר לשיתופי פעולה בעקבות מדיניות ישראלית ובינלאומית אקטיבית שתחזקם בתחום הצבאי, בתחום הכלכלי ובתחום ההומניטרי.

שותפויות טקטיות לעומת שותפויות אסטרטגיות

בדיון על כינון קשרים בין ישראל לשחקנים לא־מדינתיים בסוריה, ראוי להבחין בין שיתופי פעולה טקטיים קצרי מועד לבין שותפויות אסטרטגיות ארוכות טווח. שיתופי פעולה מן הזן הראשון במישור הצבאי־ביטחוני – שיש להם מאפיינים טקטיים ויעדים ממוקדים – זמינים עבור ישראל יותר מאשר שיתופי פעולה רחבים ושפתניים. התנאים לקיומם מתמצים באויבים משותפים, באינטרסים חופפים, לעתים בשמירה על חשאיות ובקיומו של חזון 'שלילי' מוסכם (למשל, אנטי־איראני או אנטי־ג'האדיסטי) בעל אופק חיובי מוגבל. קשרים טקטיים מעין אלה דורשים מישראל ומן השחקנים הסורים השקעה של תשומות מועטות באופן יחסי בנקודת זמן מוגדרת, מבלי להידרש יתר על המידה לסייגים האידאולוגיים, הרגשיים והערכיים, וניתן לקדםם בדרך כלל באופן בילטרלי, ללא מעורבות אינטנסיבית של צד אזורי או בינלאומי שלישי. פעולות אד־הוק שנועדו לתת מענה ספציפי וישיר לצרכים ביטחוניים, אזרחיים או הומניטריים מזדמנים בשטח, עשויות להתקיים בין ישראל לבין כלל השחקנים הפועלים במרחב דרום סוריה, החל ב'צבא הסורי החופשי' וכוחות מקומיים בגולן הסורי, וכלה בכוחות ג'האדיסטיים אלימים שאינם רואים בישראל אויב מידי. חלק מהשחקנים במרחב הדרום סורי רואים אינטרסים משותפים אלה כבסיס לשיתוף פעולה טקטי ראשוני עם ישראל, אשר עשוי להתרחב ולהעמיק בעתיד לבוא. למשל, י' ס', בכיר ב'חטיבות סיף אל־שאם' בקוניטרה, זיהה בשאלון 'המכון למחקרי ביטחון לאומי' את "חסימת דרכם של איראן, חזבאללה או הקיצונים" להשתלטות על דרום סוריה כאינטרס ישראלי עליון, וקרא לישראל להגיש סיוע לקבוצות המקומיות במרחב לשם שמירתו. מנגד, שותפויות אסטרטגיות ארוכות טווח בין ישראל לשחקנים הלא־מדינתיים בסוריה במישורים הדיפלומטי, הצבאי, הכלכלי והערכי מצריכות חזון חיובי מנוסח היטב, המושתת על אינטרסים רחבים, על מטרות ברורות ועל תפיסות עולם מגובשות, שיגובה ביכולת יישום מהימנה ובהכרה במגבלות הכוח. שותפות ישראלית־סורית בתכנית מדינית מעין זו – החורגת מהתגברות על אויבים משותפים ושמצריכה כינון מסגרות שלטוניות חדשות בסוריה, ייצוב של גבולות טריטוריאליים והבניה מחדש של נרטיבים לאומיים – היא משימה מורכבת הזקוקה לאקלים מקומי, אזורי ובינלאומי תומך. יוזמות חשאיות וגלויות כאלה מצד מתנגדי משטר בדרום סוריה ובפזורה, עולות

בקנה אחד עם האינטרס הישראלי לתרגם את זהות האינטרסים בין הצדדים למדיניות, לחזק כוחות פרגמטיים ולבלום את האסלאם הרדיקלי. היוזמות גם תואמות את האינטרס הבינלאומי לעודד חזון אותנטי ומקומי מתוך שישיע להבניית חלופה רעיונית ואופרטיבית לחזון המתחרה שמציעים לסוריה ולאזור איראן או 'המדינה האסלאמית'. ואולם את היוזמות הללו תוכל לשקול ישראל בכובד ראש רק אם הן יזכו למטרייה כפולה: ראשית, התייצבות של כוח משמעותי, יציג ומוכר, הנהנה מלגיטימיות ציבורית רחבה בתוך סוריה מאחוריהן. שנית, גיבוי רחב של שחקנים מרכזיים בזירה האזורית והבינלאומית כחלק ממערכה סדורה וכוללת לחיזוק האגף הסורי המתון ולמאבק בכוחות סלפיים־ג'האדיסטיים ובציר הפרו־איראני. במציאות הסורית השסועה בשנים 2011–2015 נדמה כי הסבירות להתגייסות פנימית ובינלאומית רחבה למען יישום תכנית־אב אסטרטגית כזו היא נמוכה. עם זאת, שותפויות טקטיות מוצלחות, שהן ישימות יותר ומסוכנות פחות בשלב הראשון מבחינת המעורבים בהן, עשויות לשמש פלטפורמה לבניית אמון הדדי, לעיצוב מציאות חדשה בשטח ולהכשרת הקרקע בבוא העת אולי גם לקראת שותפויות אסטרטגיות, על מכלול התנאים הדרושים להתגבשותן. יש לציין כי הזדמנויות לשיתופי פעולה העומדות לפתחה של ישראל בעקבות המשבר בסוריה אינן מסתיימות בשחקנים לא־מדינתיים, אלא כוללות גם מדינות פטרוני הניצבות מאחוריהם. יתרה מכך, אפשר שהמפתח להסדר בסוריה טמון דווקא במדינות האזור ולא בשחקנים הלא־מדינתיים, בשל השפעתן על חלק מן השחקנים הפועלים בזירה הסורית ובשל יכולת הקהילה הבינלאומית לתת בהן אמון ולסמוך על כך שהן יהיו ערבות להתחייבויותיהן. מכנים משותפים בין מדינות אלו לישראל בסוגיה הסורית עשויים לשמש פתח לביסוס ולהידוק יחסי שיתוף פעולה קיימים במקרה של ירדן וערב הסעודית או לחלופין – לבנייה, לשיפור ולהרחבה של יחסים עכורים או דלים במקרה של טורקיה וקטר. כמו כן ישראל עשויה להתנות את התייצבותה לצד שחקנים סורים המתנגדים למשטר כחלק מ'עסקת חבילה' רחבה בינה לבין מדינות הציר הסוני הפרגמטי באזור, ולכלול בה אספקטים החורגים מן הזירה הסורית לבדה. היחלשות הציר השיעי־איראני בסוריה היא אינטרס סעודי־ירדני לא פחות מאשר אינטרס ישראלי. לפיכך ישראל רשאית לדרוש עבור נקיטת עמדה נחרצת לטובת אחד הצדדים בסוריה – מהלך הכרוך בסיכונים – 'תמורות' בתחומים שקרובים ללבה וניצבים בקדמת סדר יומה הביטחוני־מדיני. למשל, הכרה אזורית או בינלאומית בזכותה להגן על האינטרסים הביטחוניים החיוניים לה ברמת הגולן; קידום הנורמליזציה; תיקונים ביוזמת השלום הערבית; הפעלת לחץ על הרשות הפלסטינית לחדול ממאמצי הדה־לגיטימציה ולשוב לשולחן המשא ומתן; והתמודדות עם הגרעין האיראני.

דרכי פעולה צבאיות

ניתוח האינטרסים והמטרות של השחקנים בסוריה מלמד על יעילותם של מנופי ההרתעה הצבאיים המצויים בידי ישראל בנסיבות הקיימות מול ארגונים אלימים, ומנגד, על כוחם המוגבל של מנופי ההשפעה ה'רכים' באמצעותם ניתן לחזק שחקנים 'חיוביים' ולשנות את מאזני הכוחות בסוריה ואת המציאות בשטח. כמה דרכי פעולה צבאיות מצויות בארגון הכלים הישראלי לצורך הרתעת שחקנים לא-מדינתיים אלימים, ובראשם הכוחות הסלפיים-ג'האדיסטיים וחזבאללה:

1. פגיעה צבאית ישירה ביעדים צבאיים המזוהים עם השחקנים, כגון מפקדים, בסיסי צבא, יחידות לוחמות ומאגרי תחמושת, אשר תגרע מיכולתם להסב נזק לישראל ולהילחם ביריבים מתונים בתוך סוריה.
2. פגיעה צבאית ישירה בתשתיות ובמקורות הכנסה כלכליים המזוהים עם השחקנים, אשר תגרע מיכולתם לגייס משאבים כספיים הנדרשים לביסוס שליטתם ושררתם באזורים הנתונים להשפעתם ולספק לאוכלוסייה המקומית תנאים שיחזקו את הלגיטימות שלהם כחלופה שלטונית מועדפת.
3. פגיעה בערוצי סיוע ותמיכה שמדינות פטרון מספקות לשחקנים רדיקלים שפועלים בסוריה ושעלולים להפנות את יכולותיהם כלפי ישראל.
4. פגיעה במאגרי נשק אסטרטגי של הצבא הסורי בשעה שגוברת הסבירות שנשק זה יגיע לידי הגורמים הרדיקליים הנמנים עם שני המחנות – הסוני-סלפי והשיעי.
5. הטיית מאזני הכוחות הצבאיים בזירת הלחימה הפנים-סורית לטובת יריבי השחקנים העוינים את ישראל באמצעות סיוע בנשק, בציוד, במידע או במשאבים. זאת משום שחיזוק צד אחד צפוי להביא להחלשתו של הצד שמנגד במשוואת 'משחק-סכום-אפס' המאפיינת את המאבקים במלחמת האזרחים בסוריה.
6. הכרזה על אזור אסור לטיסה ברמת הגולן ובדרום סוריה ואכיפתו, תוך אזהרה מפני יירוט כלי טיס של שלטון אסד ושל בעלי בריתו שיחדרו אליו. ניתן לאכוף זאת באמצעות שיתוף פעולה עם ממלכת ירדן, חלוקת גזרות אחריות מול רוסיה וטורקיה ותיאום בחלוקת המשימות עם ארצות הברית וברית נאט"ו.
7. שיתוף פעולה עם ירדן באמצעות סימון אזור ביטחוני מיוחד בדרום סוריה וברמת הגולן. תיאסר כניסת כוחות סלפיים-ג'האדיסטיים וכוחות 'הציר הפרו-איראני' אליו, ותהיה נכונות להפעיל יכולות צבאיות אוויריות וקרקעיות מיוחדות (ללא שהייה בשטח) כדי לאכוף את האיסור ולהרתיע את צבא המשטר ושחקנים 'שליליים' מפני הפרתו.
8. ניסוח מחדש של 'הקווים האדומים' ויצירת איום ישיר על המשך שלטונו של אסד בסוריה אל מול ניסיונות לביסוס הנוכחות של כוחות הציר השיעי בהובלת איראן וחזבאללה ברמת הגולן ולהפעלת תשתיות טרור נגד ישראל.

9. שיתוף פעולה בלוחמת סייבר אל מול הציר הרדיקלי ובעלי בריתו.

חרף ההרתעה האיתנה שהמנופים הצבאיים הנזכרים לעיל יוצרים אל מול שחקנים אלימים, הרי האפקטיביות שלהם בחיזוק שחקנים לא־מדינתיים 'חיוביים' או בקידום סדרי היום שלהם בשטח תישאר שולית, כל עוד היא לא תלווה במעטפת בינלאומית רחבה ותומכת. ההסתברות שישראל תיאות למלא תפקיד באכיפת אזור אסור לטיסה בדרום סוריה באופן עצמאי היא נמוכה. זאת משום שמהלך מכוון מעין זה – שנועד בעיני תומכיו הסורים לשמש 'שובר שוויון' במלחמת האזרחים וצעד אפשרי ראשון בדרך לשיקום סוריה ולהקמת מסגרת שלטונית חדשה – עשוי להצליח רק בתנאים של שיתוף פעולה פנים־סורי, אזורי ובינלאומי רחב יריעה המגובה בכוח אדם, במשאבים, בתכנון וביכולת ביצוע.

לעומת זאת, מהלך ישראלי צבאי עצמאי, המנותק ממהלך בינלאומי – החל בהקמת אזור אסור לטיסה ברמת הגולן הסורית וכלה בהעברת סיוע צבאי ישראלי ישיר או עקיף (העברת נשק, מידע או אימון כוחות אופוזיציה מתונים בדרום סוריה) כרוך בסיכונים משמעותיים. אם סיוע כזה ייוודע בפומבי, תהא זו חריגה בוטה מן הניטרליות הישראלית במלחמת האזרחים בסוריה, והוא עלול לגרור את ישראל שלא ברצונה אל לב המערכה. בד בבד, העברה גלויה (ישירה או עקיפה) של סיוע צבאי ישראלי לשחקנים סורים צפויה לפגוע במוניטין ובלגיטימיות של המוטבים ולשמש כלי ניגוח כנגדם. ייתכן שמסיבה זו רבים מהשחקנים נמנעו ממנו, והדגישו כי אינם חותרים לחידוש המודל של שיתוף הפעולה הלבנוני של צד"ל עם ישראל. יתר על כן, ניסיון המלחמה בסוריה לימד כי סיוע צבאי שהועבר לשחקנים לא־מדינתיים סורים שנתפסו כ'מתונים' ופרו־מערביים חרג לא פעם מייעודו המקורי וזלג לידיים הלא נכונות. מומלץ לתכנן אסטרטגיה משותפת עם ירדן בגיבוי אמריקני כדי לכוון אזור השפעה משותף בדרום סוריה ולחתור לתיאום עם שחקנים 'חיוביים' (או 'שליליים' פחות), כמו כוחות 'הצבא הסורי החופשי', קהילות מקומיות, קבוצות אסלאמיות פרגמטיות וקבוצות מיעוטים, ובראשן הדרוזים. לישראל ולירדן יש יכולות אוויריות ויכולות מנגד מתקדמות, שבאמצעותן יוכלו לכוון 'אזור אסור לטיסה' בשטחים מוגדרים, ובד בבד להעניק מעטפת הגנה מנגד לשחקנים שישתפו עמן פעולה ללא הפעלת כוחות יבשתיים. פעילות מסוג זה תחזק את הברית האסטרטגית בין ירדן לישראל, תבלום את התרחבות ההשפעה של איראן וחזבאללה מחד גיסא ושל ג'בהת אל־נוסרה וגורמי ג'האד סלפיים מאידך גיסא, ותמנע את היווצרותו של ואקום ש'המדינה האסלאמית' שואפת לחדור אליו. חשוב כי הדרוזים, הן בהר הדרוזים והן ברמת הגולן הסורית, יהיו חלק ממערך השחקנים המסומנים כשותפים של ישראל וירדן. בתוך כך, ישראל וירדן יוכלו לסמן מרחב מוגן שאליו יוכלו להימלט פליטים דרוזים ובשעת הצורך להעניק להם סיוע הומניטרי או, לחלופין, לסייע לכוחות דרוזים להגן על אזור הר

הדרוזים ואל-סוידאא'.⁹⁶ האסטרטגיה המוצעת צריכה להתחשב במתחים ובחוסר האמון הקיימים בין השחקנים הסורים השונים, בפרט בין הדרוזים לסונים, וכן בהשפעה של יחסי הגומלין בין ישראל לבין השחקנים בסוריה על מרקם היחסים עם הדרוזים בישראל. השתהות ביישום האסטרטגיה עלולה להציב את ישראל ושותפיה מול מרחב פעולה סבוך יותר מן המרחב הנוכחי בדרום סוריה, שבו נכון לשלהי 2015 אין עדיין שחקן 'שלילי' דומיננטי כמו 'המדינה האסלאמית' וחזבאללה, אשר נאלצות לחלק את כוחן בין זירות לחימה נוספות.

דרכי פעולה דיפלומטיות

לצד עוצמה צבאית 'קשה' ישראל עשויה לפעול לעיצוב התהליכים בסוריה ולקידום האינטרסים שלה מול השחקנים החדשים במדינה באמצעות פעולות המבטאות עוצמה 'רכה'. לשם כך ביכולתה להשתמש בכלים מדיניים, דיפלומטיים, תקשורתיים, כלכליים, משפטיים והומניטריים.⁹⁷ תפקיד חשוב מיוחד כללים של 'דיפלומטיה ציבורית', להבדיל מדיפלומטיה מסורתית בין שחקנים מדינתיים, אשר מתנהלת בחלקה במדיה המסורתית ובמדיה החדשה התקשורתית, ומכירה בחשיבותם של בעלי תפקידים לא רשמיים בעיצוב המציאות. ארגון הכלים הדיפלומטי המגוון העומד לרשות ישראל מספק לה אפשרויות פעולה – אם כי מוגבלות בהיקפן – מול השחקנים בסוריה. אלה עשויות לשרת שלוש מטרות נבדלות:

1. ריסון שחקנים 'שליליים' – הגם שברשות ישראל אין מנופי השפעה דיפלומטיים ישירים מול מרבית השחקנים הלא-מדינתיים האלימים והעוינים הפועלים בסוריה, הרתעתם וקביעת 'קווים אדומים' להתנהלותם עשויה להתבצע דרך גורם שלישי כגון מדינות פטרוניות ושחקנים 'חיוביים' במרחב. כך למשל, ארצות הברית – ודרכה ישראל – מסוגלות לנצל את הקשרים האינטימיים של וושינגטון עם ריאד ודוחה כדי לקדם שיתוף פעולה אזורי בסוריה לשם בלימת שחקנים הנמנים עם 'הציר הפרו-שיעי', בד בבד עם הרחקת שחקנים סונים ודיקלים מגבול ישראל. לדוגמה, ניתן להפעיל את קטר וטורקיה כדי להטיל את כובד משקלן לריסון ארגוני חסות כמו ג'בהת אל-נוסרה או אחראר אל-שאם. שחקנים לא-מדינתיים חיוביים הנתונים בממשקים של שיתוף פעולה עם שחקנים ג'האדיסטים בזירות פעולה מוגדרות עשויים לשמש את ישראל אף הם כצינור דיפלומטי להעברת אזהרות ואיומים. כך לדוגמה, 'הצבא הסורי החופשי' ושחקנים מקומיים בדרום סוריה עשויים לשמש גורם מתווך, מסדיר וחוצץ בין ישראל לכוחות הג'האדיסטיים.

2. העצמת שחקנים 'חיוביים' – מנופי ההשפעה הדיפלומטיים המצויים בידי ישראל מול שחקנים סורים מתונים אינם מפותחים במיוחד בעקבות מערכות היחסים הדלות הקיימות בעת הנוכחית בין הצדדים. עם זאת, מהתבטאויות פומביות של שחקנים

אלה ומן השאלונים ששלח 'המכון למחקרי ביטחון לאומי' אליהם עולה שוב ושוב הקריאה כי ישראל צריכה להצהיר על הבעת תמיכה בדרישות המורדים הסורים המתונים להחלפת משטר אסד. מתנגדי המשטר – הן כאלה הדוגלים בשלום ובשיתוף הפעולה עם ישראל והן המפקקים בהיתכנותו – הסבירו כי התייצבות פומבית של ישראל לצד המורדים הסורים תיחשב צעד בונה אמון שיקל עליהם להשתכנע בעצמם ולשכנע את אנשיהם בצורך באימוץ גישה ידידותית ופייסנית כלפיה. כך למשל ב' ח', פעיל ליברלי החבר ב'איחוד המהפכני לעתיד סוריה', הסביר כי בעקבות התפיסות הרווחות בציבור הסורי בדבר עמדותיה של ישראל, אי־נקיטת עמדה מתפרשת כתמיכה במשטר אסד. אמנם את הרושם שיצרה אי־נקיטת העמדה כבר קשה כיום לתקן, אך הצהרה שכזו – שתתקבל בעיתוי הנכון – עודנה רצויה ומבורכת, והיא בבחינת "מוטב מאוחר מאשר לעולם לא".

הגם שהצהרה ישראלית מסוג זה פירושה בחירה פורמלית באחד הצדדים במלחמת האזרחים בסוריה (שממנה נמנעה ישראל עד כה), היא לא תיחשב כסטייה מן הקונצנזוס הבינלאומי, כל זמן שהיא תסתמך על נימוקים של הגנה על זכויות אדם ועל קידום חירות ודמוקרטיזציה. לפיכך גם אם הצהרה שכזו לא תחולל מהפך מידי בעמדות של דעת הקהל בסוריה כלפי ישראל, התועלת הטמונה בה צפויה להיות גדולה יותר מן הפגיעה הצפויה בניטרליות של ישראל. בוודאי כל עוד הצהרה שכזו תישאר במחוזות הדיפלומטיים המוסריים־סמליים ולא תקבל ביטויים צבאיים־אופרטיביים גלויים בשטח.

3. פעולה למען שחקנים סורים מתונים בזירה הבינלאומית – בשעה שישראל אינה נהנית מן ההשפעה המאגית שמייחסים לה חלק מן השחקנים הסורים בפוליטיקה העולמית והאזורית, אין פסול בכך שהיא תשתמש בקשרים הדיפלומטיים הראליים שברשותה לטובת קידום הסדר בינלאומי העונה לצרכיה. הסדר זה יאפשר לשחקנים 'חיוביים' בדרום סוריה ולמיעוטים דתיים ואתניים מתונים לזכות בתפקיד מרכזי ביום שאחרי המהפכה. הדיפלומטיה הישראלית עשויה לעודד גורמים מערביים להעניק תמיכה כספית והומניטרית לשחקנים ה'חיוביים'. צעדים מעין אלה עשויים להועיל לעיצוב המציאות בסוריה בעתיד על־פי האינטרס הישראלי, ומעבר לכך הם יחזקו את האמון ואת שיתוף הפעולה בין ישראל לשחקנים הרלוונטים. כך למשל, ת' מ' נ', פעיל אזרחי סורי, ביקש מישראל לסייע בסיום שפיכות הדמים בסוריה בכך שתתבע מבעלות בריתה בעולם לתמוך בגורמים הסוריים הדמוקרטיים הדוגלים בפתיחות מחשבתית ומעוניינים בחיים של רווחה ושלום. ס' י', פעילה סורית־כורדית המקורבת למפלגת 'יכיתי', המליצה לישראל להשקיע מאמצים רבים יותר למען שחקנים סורים מתונים כדי למנוע מכוחות קיצוניים בקרבם לכפות את עצמם על הזירה.

ארגון הכללים הכלכלי

אחד ממנופי ההשפעה החשובים ביותר במלחמת האזרחים בסוריה הוא המנוף הכלכלי. התפוררות הכלכלה הסורית במהלך המלחמה יצרה מצוקה חומרית חמורה ותנאי מחיה קשים, כאשר כשני שלישים מן האוכלוסייה המקורית של סוריה נזקקים לסיוע הומניטרי. נוכח מציאות זו הפכו שיקולים כלכליים לקריטריון עליון בקביעת נאמנויות ושייכים ארגוניים, בחבירה לשחקנים ובהיפרדות מהם ובמעבר בין ארגון למשנהו. שחקנים מדינתיים חיצוניים מילאו במשך המלחמה תפקיד מרכזי בהפניית תקציבים לשליחיהם בסוריה. צניחת מחירי הנפט הקשתה על רוסיה ואיראן לתמוך מבחינה כלכלית במשטר אסד, בשעה שמדינות המפרץ נהנו מעתודות עמוקות יותר של מזומנים וניזוקו מן הירידה בשער הנפט במידה פחותה. מצב זה פגע ביכולתו של המשטר הסורי לשמר את בסיסי הציבור הנאמנים לו באמצעות הפניית תקציבים למטרות כמו מתן פיצוי למשפחות ההרוגים, ייבוא דלק ותחזוקת תשתיות החשמל, ופגם בגיבוי הפוליטי והחברתי שלו זכה המשטר מצד האוכלוסיות המקומיות הנמצאות תחת חסותו.⁹⁸

בד בבד עם היחלשות חוסנו החומרי של המשטר הסורי, יצרה המצוקה הכלכלית ואקום שאליו נכנסו עד כה בעיקר כוחות סלפיים-ג'האדיסטיים הנשענים כלכלית על סיוע חיצוני מצד מדינות המפרץ וטורקיה, וכן על סחר בנפט, על מכירת עתיקות, על הטלת מיסוי ועל גביית דמי חסות.⁹⁹ לדוגמה, 'המדינה האסלאמית' מספקת לאוכלוסייה מזון ומים, ביגוד, דלקים, חשמל ושירותי רפואה ותברואה, כחלק ממאמציה לבסס את שלטונה.¹⁰⁰ שחקנים מתונים ופרו-מערבים התקשו עד כה להציע לאוכלוסיות המקומיות חלופה חומרית אטרקטיבית. לקהילה הבינלאומית, ובתוכה גם לישראל, יש אינטרס לפעול לשינוי המגמה ולסייע להתחזקותן הכלכלית של קבוצות מורדים מתונות כדי שהן – ולא קבוצות קיצוניות כמו 'המדינה האסלאמית' – יוכלו למלא את הפונקציות המדינתיות החומריות עבור האוכלוסייה. יש לשקול להיענות ליוזמות של שחקנים מקומיים בדרום ובצפון סוריה להקמת אזורים בטוחים (Safe Zones). לאזורים האלה תינתן מטרייה בינלאומית של הגנה ותמיכה, ובהם ניתן יהיה לשקם את התשתיות והשירותים הכלכליים והחברתיים של סוריה ולבסס חלופה שלטונית מתונה ואטרקטיבית. אזורים אלה יוכלו להיות אבן שואבת לאוכלוסייה של עקורים ופליטים, למנוע המשך של זליגת התמיכה העממית לקבוצות אסלאם קיצוני מתוך אינטרסים חומריים, ולשמש מודל קונסטרוקטיבי חיובי שיתרחב בעתיד לאזורים נוספים בסוריה. בד בבד הקהילה הבינלאומית נדרשת להגביר את הלחץ הכלכלי על 'המדינה האסלאמית', בין היתר באמצעות פגיעה בסחר הנפט המקנה הון נזיל לפעילותה. בנוסף, הקהילה הבינלאומית צריכה לדבוק בהטלת סנקציות על המשטר הסורי ועל פטרונים הכלכליים בניסיון לנצל את נקודת התורפה הכלכלית כמנוף נוסף לכפיית

הסדר פוליטי מוסכם. הסדר זה יביא לקץ מרחץ הדמים בסוריה ולרפורמות פוליטיות הכוללות ויתורים משמעותיים. הסרת משטר הסנקציות מאיראן בעקבות הסכם הגרעין בווינה עלולה להקל עליה להקצות תקציבים מוגדלים למשטר אסד ולחזבאללה, כדי לחזק את בעלות בריתה בסוריה ולבסס מחדש את השפעתה האזורית. תרחיש מסוג זה עלול להשפיע על מאזני הכוחות במלחמת האזרחים בסוריה ולהעמיד את מעצמות המערב ואת הקהילה הבינלאומית בפני הצורך למצוא פתרונות חדשים לבלימת פעולותיה השליליות של טהראן בנושאים אזוריים שאינם נוגעים במישרין לתחום הגרעיני.

ישראל מצדה תיטיב לעשות אם תפעל בקרב הקהילה הבינלאומית למען קידום תכנית מקיפה לחיזוק הקבוצות הסוריות המתונות ולהקמת אזורי ביטחון עבורן. כמו כן היא יכולה לתרום ישירות לתכנית מעין זו בטווח הקצר באמצעות העברת סיוע חומרי בהיקף רחב יותר עד כדי יצירת כלכלת גבול הכוללת נתיבי אספקה מישראל לדרום סוריה.¹⁰¹ במסגרת זו, ישראל יכולה לאפשר במעברי הגבול ברמת הגולן סחר עם האוכלוסייה האזרחית הסורית המקומית, שיכלול ייבוא וייצוא של סחורות, מוצרי צריכה, תוצרת חקלאית ושירותים וכניסת כוח עבודה. בדרך זו ישתפר המצב הכלכלי וההומניטרי ברמת הגולן בפרט ובדרום סוריה בכלל, ותגדל קשת האינטרסים המשותפים של ישראל ושל שחקנים סורים מקומיים במרחב. בנוסף, ישראל תוכל להפיק תועלת מכלכלת גבול בטווח הארוך – אם אכן יבשילו לכך התנאים – דרך שיתופי פעולה עם הצד הסורי בתחומי התשתית, הכלכלה, המסחר, החקלאות והטכנולוגיה.

פעולות הומניטריות

על רקע מדיניות ה'עמידה מנגד' בה בחרה ישראל, בלט הסיוע ההומניטרי ככלי אפקטיבי המקנה לה תמורה משמעותית כנגד סיכונים מבוקרים, אותו ביכולתה לקדם גם מבלי לחרוג מגבולות ריבונותה ולהזדהות במפורש עם אחד מן הצדדים הלוחמים. כאמור, מלחמת האזרחים בסוריה יצרה משבר הומניטרי מתמשך שגרם ל-12.2 מיליון נפש, כשני שלישים מן האוכלוסייה הסורית, להפוך לנזקקים במולדתם ומחוצה לה.¹⁰² פעולות הסיוע ההומניטרי נדרשו להתמודד עם אתגרים מגוונים: סכנת חיים שנסקפה לאזרחים באזורי הקרבות, תנאי מחיה קשים, קריסה של מערכות הבריאות, שיתוק מערכת החינוך באזורי הלחימה, תנאי מזג אוויר קשים בעונות החורף, קשיים בהעברת סיוע הומניטרי לאזורי קרבות, קשיים בחלוקה הוגנת ונטולת פניות של סיוע מבלי שיחזק גורמים שליליים ועל-פי קריטריונים הומניטריים, ניצול ציני ומושחת של הסיוע ההומניטרי לעשיית רווחים כלכליים על ידי מיליציות צבאיות, חוסר שיתוף פעולה מספק מצד שכנותיה של סוריה בהעברת הסיוע ומחסור חומרי בהיקף הסיוע הזמין.¹⁰³ הקשיים ההומניטריים שחוו הפליטים הסורים במדינות המארחות

מחוץ לסוריה (מרביתם מרוכזים בטורקיה, בירדן ובלבנון), היו רבים גם כן. בכלל זה ניתן לציין מחסור במשאבים, עומס על שירותי התשתית, ועל השירותים החברתיים, הרפואיים, התעסוקתיים והחינוכיים, מגבלות שפה, מכשולים בירוקרטיים בהסדרת מעמד הפליטות ובקבלת היתרי עבודה וכישלון בגיוס היקף הסיוע הבינלאומי הדרוש למענה לכלל הצרכים של הפליטים.

הסיוע ההומניטרי הדרוש לאוכלוסייה הנזקקת בסוריה ולפליטים מחוצה לה כולל את המרכיבים הבאים: מחסה הולם לתנאי מזג האוויר המשתנים; נגישות למים; אמצעי תברואה והיגיינה; חשמל; שירותים רפואיים נגישים, ובכלל זה כוח אדם מיומן של רופאים, מנתחים ורוקחים, מבנים, חדרי לידה (וכן קליניקות לביצוע הפלות של הריונות שנוצרו כתוצאה מאונס), ציוד רפואי, תרופות, תחליפי חלב לתינוקות, אמבולנסים, כבאיות, בנק דם, תנאים היגייניים, מניעת מחלות ומגפות, בכלל זה אמצעי חימום, ניקיון, סניטציה ומגורים הולמים; מתן הגנה פיזית לאוכלוסיות הפגיעות במחנות הפליטים והעקורים באופן שיאפשר להן ביטחון, ובפרט לנשים וילידים; ואספקת מזון וחלוקתו. נוכח שהותם הארוכה של הפליטים במדינות המארחות כוללים צרכיהם גם סעד משפטי הכולל הסדרת המעמד החוקי של הפליטים וזכאותם למחסה, לשירותים בסיסיים, לתנועה ולהיתרי עבודה; תמיכה פסיכולוגית בהתמודדות עם המשבר והטראומות של המלחמה; קליטת ילדים במערכות החינוך המקומיות; יצירת מקומות תעסוקה עבור גברים ונשים בד בבד עם הבטחת תנאי תעסוקה הולמים ומניעת התפתחות עוני ואבטלה בקרב אזרחי המדינות הקולטות.

נוכח המשבר הסורי המתמשך נשאו ארצות הברית, האיחוד האירופי, סוכנויות האו"ם הרלוונטיות וארגונים בינלאומיים לא-ממשלתיים בעיקר נטל המימון של הפעולות ההומניטריות. טורקיה, ירדן, לבנון ועיראק נרתמו לקלוט את עיקר גלי הפליטים הסורים חרף הקשיים הכלכליים והחברתיים העצומים הכרוכים בכך. הנטל על ישראל היה נמוך לאין שיעור בהשוואה ליתר שכנותיה של סוריה, אך גורמים רשמיים ואזרחיים ישראלים היטו גם הם שכם עם המאמץ ההומניטרי הכולל כבר משלביה המוקדמים של המלחמה, על אף שרק מקצת הפעולות שנעשו בתחום הזה פורסמו ברבים. הנימוקים להעברת הסיוע הישראלי היו הומניטריים-מוסריים, דתיים-יהודיים, אנושיים והיסטוריים וגם תועלתניים; קרי – התקווה שהסיוע ההומניטרי ישמש מבוא לשינוי עמדות שליליות כלפי ישראל בדעת הקהל הסורית, לבניית יחסי שכנות ולהפיכת המוטבים הסורים ל"שגרירים" פוטנציאלים לטובת ישראל בעתיד לבוא.

הסיוע ההומניטרי הרשמי מצד מדינת ישראל החל ב-2012 כיוזמה מקומית של קצין צה"ל שאסף פצוע סורי מן הגבול, ונמשך בהקמת בית חולים שדה ברמת הגולן. במרוצת הזמן התמסדה יוזמה זו – התקבלו יותר מ-2,000 פצועים סורים (בהם לוחמים, אזרחים וילדים – חלקם קטועי איברים) לטיפול רפואי בבתי חולים

ישראליים, הועבר סיוע הומניטרי הכולל מזון לתינוקות, תרופות ושמיכות לכפרים בגולן הסורי, והתקיים שיתוף פעולה עם ארגונים ישראליים אזרחיים. על פי שיחות בלתי־פורמאליות עם פעילי סיוע הומניטרי ערבים, ישראל קיימה ערוץ קשר הומניטרי עם קבוצות הפועלות בכפרים הסמוכים לגבול הגולן, אך נמנעה מקשר ישיר עם מרבית הגורמים בדרום סוריה, כגון 'החזית הדרומית' של 'הצבא הסורי החופשי'. כמה מגורמים אלה מעוניינים גם הם בקשר ישיר מול ישראל בנושאים הומניטריים, אך הדבר נבצר מהם נכון לאוקטובר 2015. לצד זאת, בתמיכת מדינת ישראל אך ללא השתתפותה הרשמית, ניתן סיוע הומניטרי בהיקף של אלפי טונות באמצעות שורה של ארגונים ישראליים ויהודיים אזרחיים עצמאיים לא־ממשלתיים, אשר פעלו ברובם באורח מוצנע בירדן, בטורקיה ואף בסוריה עצמה. להלן פירוט של כמה מן היוזמות האזרחיות הבולטות (בחלק מן היוזמות התקיים שיתוף פעולה בין כמה ארגונים):

1. **ארגון הומניטרי הפועל למתן סיוע הומניטרי מציל חיים** (שמו המלא ושם של העומדים בראשו שמורים ב'מכון למחקרי ביטחון לאומי') – ארגון זה מגיש סיוע הומניטרי מציל חיים באזורים מוכי אסון וסכסוך האסורים לכניסה לארגונים הומניטריים. הוא פועל גם במדינות שלהן אין קשרים דיפלומטיים עם ישראל ומבלי לבקש רשות משלטון המרכזי. הארגון החל לפעול בסוריה באפריל 2011, תחילה באופן סמוי ולאחר מכן בשיתוף פעולה עם ארגונים סוריים מקומיים. הוא אחראי למיזמים הומניטריים שהשפיעו עד כה על חייהם של מאות אלפי עקורים סורים (להבדיל מן הפליטים, שמצבם קשה לכשעצמו, אך נהנים מחסות של מדינות מארחות ומסיוע בינלאומי מוסדר). מוצרי הסיוע של הארגון ממותגים ויזואלית באופן שיאפשר לסורים לזהות את המיתוג בעתיד לבוא, עם חשיפת מקור המבצעים ההומניטריים, ולקשר בינו לבין החברה האזרחית בישראל. הארגון מעניק סיוע בסוריה בתחומים רבים: הקמת בתי חולים, מרפאות ומסגרות יום לילדים כתחליף לבתי הספר; העברת שיירות מזון יבש וחלוקתן; אספקת ציוד רפואי, ובכלל זה אוהלי חדרי ניתוח, ערכות מגן ומדפסות תלת ממד להדפסת פרוטזות ואמצעי הגנה מנשק כימי לצוותים הרפואיים המקבלים פגועים; הכשרת יחידות כיבוי אש והעברת הציוד הדרוש לפעולתן; הכשרת יחידות חילוץ, פינוי הריסות ואיתור לכודים; והבאת פצועים דרך נמל תעופה בן־גוריון לניתוחים מצילי חיים במרכז הארץ באישור משרדי הממשלה הרלוונטיים. במבצע 'חום אנושי' שבו היה מעורב הארגון בנובמבר 2013, אספו תנועות הנוער בישראל מעילים ושקי שינה למען העקורים הסורים. הארגון סייע לפליטים הסורים בירדן, ובין היתר שיתף פעולה עם הנסיך הירדני, זייד בן רעד, נציב מועצת האו"ם ליכויות אדם.¹⁰⁴
2. **'תבל בצדק'** (Tevel b'Tzedek) – עמותת ישראלית הפועלת למען צדק חברתי וסביבתי, מתוך רצון ליצור קהילת ישראלים ויהודים אשר תעסוק בעוני העולמי,

- בפערים החברתיים ובהרס הסביבתי. העמותה הובילה מיזם לסיוע לפליטים הסורים בירדן, ובראשו עמד ד"ר רוני ברגר, מנהל יחידת השיקום והפיתוח של אגודת 'ברית עולם'.
3. **'הצל את לבו של ילד'** (Save a Child's Heart SACH) – בראש המיזם עומד סיימון פישר, אשר נועד לסייע לבעיות לב של ילדים במדינות מתפתחות באמצעות הבאת ילדים ממדינות אלו לניתוחים מצילי חיים בבית החולים וולפסון בחולון והכשרת צוותים רפואיים במדינות המתפתחות. הארגון נרתם במהלך מלחמת האזרחים בסוריה לסייע בניתוחי לב מסוג זה למספר ילדים סורים.
4. **'ישראייד', הפורום הישראלי לסיוע הומניטרי בינלאומי** (IsraAID: The Israel Forum for International Humanitarian Aid) – עמותה ישראלית בראשות שחר זהבי, המשמשת כמסגרת-גג לארגוני סיוע הומניטרי ישראליים. הפורום מוביל מיזמים לסיוע לפליטים הסורים בירדן, לעתים באמצעות ארגונים נוצרים ומוסלמים.
5. **אגף המשימות של התנועה הקיבוצית** – האגף בראשות יואל מהרשק גייס במרס 2012 ציוד, שמיכות, מזון ותרומות כספיות עבור הפליטים הסורים בירדן. מהרשק הסביר את המחווה בלקחי השואה המכתיבים איסור לעמוד מנגד, גם במחיר של 'חימום' אפשרי של גזרת הגולן.¹⁰⁵
6. **הג'וינט** – ארגון הצדקה היהודי-אמריקני קיבץ תחתיו (החל מיולי 2013) 14 ארגונים יהודיים בארצות הברית כדי להפעיל תכניות סיוע בקרב פליטים בירדן, זאת בתיאום ובשיתוף עם ארגוני סיוע בינלאומיים הפועלים בשטח ועם ממשלת ירדן.¹⁰⁶
7. **ועד תרומות יהודי ערבי לסיוע הומניטרי לעם הסורי** – הוועד הוקם באוקטובר 2014 ואסף תרומות בשיתוף פעולה עם הארגון הבינלאומי Save the Children, הדואג לזכויות ילדים במדינות מתפתחות. חלק מחברי הוועד הציבורי שהיו שותפים ליוזמה הם אורי אבנרי, סמי מיכאל, פרופ' יוסי יונה, פרופ' רון ברקאי, שלומציון קינן, מוסי רז, ליאורה ריבלין, פרופ' יהודה באואר, חבר הכנסת עיסאווי פריג', פרופ' אסתר הרצוג ופרופ' אריק שפירא. במסמך היסוד של הוועד נכתב: "האדישות של המערב עד כה, וחוסר המעש בכל הנוגע לפשעי המלחמה של המשטר הביאו להחלשת האופוזיציה החילונית, ולעלייה של אלמנטים קיצונים וג'האדיסטים. אין בעובדה זאת כדי למחול על הפשעים שעושה המשטר או להתנער מגורלם של הפליטים שנקלעו למצב הטרגי הזה. לעם הסורי מגיע חופש, דמוקרטיה וצדק חברתי כמו לכל יתר העמים".¹⁰⁷
8. **יד ביז עם הפליטים הסורים** (Hand In Hand with the Syrian Refugees) – יוזמה ישראלית לסיוע לעם הסורי. הועברו בגדים ואביזרי סניטציה מישראל לירדן ב-2013, וכן התנהל קמפיין בפייסבוק.¹⁰⁸

9. **ועד סיוע לעם הסורי** (Syria Aid Committee) – יוזמה של פעילים ישראלים יהודים וערבים, אשר התגבשה בראשית 2014 במטרה לאסוף תרומות למען ילדים במחנות הפליטים הסורים המנוהלים וממונים על ידי הארגון הבינלאומי 'Save the Children' הארגון מגייס תרומות דרך אתר אינטרנט ייעודי ודרך הרשתות החברתיות.¹⁰⁹

10. **יוזמות מקומיות** – אזרחים ומוסדות ישראליים התארגנו במגוון הזדמנויות נקודתיות לסיוע לפצועים הסורים שאושפזו בבתי החולים בישראל על ידי ביקורים ואיסוף ציוד כגון משחקים, מחשבים וביגוד.

חלק מן השחקנים הלא־מדינתיים בסוריה תפסו את המחוות ההומניטריות הממשלתיות והאזרחיות הישראליות והיהודיות – החל בקבלת פצועים סורים לטיפול בבתי החולים בישראל, דרך העברת ציוד רפואי ומזון לפליטים ולעקורים הסורים וכלה בהפגנות מחאה וסולידריות שנערכו בישראל בעקבות רקע מעשי הטבח בסוריה – כצעדים שתורמים להבניה מחדש של היחס המסורתי לישראל ולעיצוב גישה שוחרת שלום כלפיה. בשעה ש'הקואליציה הלאומית' לא מצאה בסיוע ההומניטרי עילה לשינוי עמדתה הרשמית כלפי ישראל, והכריזה באופן פומבי כי מדובר בניצול ציני של המצוקה הסורית בניסיון שוא לשפר את תדמיתה,¹¹⁰ שחקנים אחרים פירשוהו כצעד פוליטי מכוון החורג מן המישור האנושי. הסיוע ההומניטרי חיזק באורח משמעותי את האמונה – בקרב מיליציות הפועלות בדרום ובצפון סוריה, ארגונים הומניטריים אזרחיים סוריים וגולים הפועלים באופן עצמאי – באשר לפוטנציאל שיתוף הפעולה בין העם הישראלי לעם הסורי בנקודת הזמן הנוכחית וכינון חיים של דו־קיום ושלוש בעתיד. כמו כן הצעדים ההומניטריים סייעו להתפתחות ערוצים לא־רשמיים וליצירת 'דיפלומטיה הומניטרית' שתרמה ל"שבירת הקרח" בין ישראל לשחקנים סורים צבאיים ואזרחיים בתוך סוריה ומחוצה לה, מרביתם מזוהים עם האופוזיציה למשטר. ניכר היה שהסיוע ההומניטרי הישראלי מהווה צעד בונה אמון שיש בו כדי לתרום לבניית רשת קשרים אזרחית ליום שאחרי המלחמה.

כמה פעילים סורים השתאו בשיחות פרטיות ובגלוי לנוכח הנחישות, העקביות והמהימנות בהעברת הסיוע ההומניטרי הישראלי. סיוע זה בלט בעיניהם כאנטיתזה למעשי הקטל, ההרס והאונס המיוחסים למשטר הסורי. לדוגמה, אל־לבואני התרשם בביקורו בבית החולים 'זיו' בצפת מן הטיפול המסור שהעניקו הרופאים הישראלים לפצועים הסורים, וראה במחוות ההומניטריות ראייה לכך שיוזמות בלתי ממשלתיות משני הצדדים עשויות לקדם מדיניות רשמית ולסלול את הדרך למציאות של שלום חברתי וכלכלי שתכפה עצמה על ההנהגות. לגורמי ביטחון ישראליים שעמם נועד הוא אמר כי "נשק הרופאים" הוא הנשק היעיל ביותר המצוי בידי ישראל.¹¹¹

מדיניות הסיוע ההומניטרי של ממשלת ישראל – שהתבטאה במתן היתרי כניסה לפצועים סורים לישראל וקיבלה תוקף בביקורו של ראש הממשלה, בנימין נתניהו, בבסיס שבו טופלו פצועים סורים בפברואר 2014 – חיזקה בעיני פעילים סורים אחדים את התפיסה האינטגרטיבית של מדינת ישראל ושל הישראלים והיהודים כבעלי ברית רצויים. כך למשל, דובר 'הצבא הסורי החופשי' בדרעא, אברעמר אל-חוראני, הגדיר את ישראל בריאיון עיתונאי כ"מדינה ידידותית" בזכות הטיפול הרפואי המוצלח שזכו לו שניים מאנשי יחידתו בשטחה.¹¹² אופוזיציונרים אחרים ציינו לחיוב את ביקורו המצולם של נתניהו אצל הפצועים הסורים כמחווה שלא נראתה כדוגמתה מצד מנהיגי ערב. לדברי אחד מהם, הסיוע הישראלי ההומניטרי אפשר לעם הסורי לזקק את תודעתו הפוליטית דווקא מתוך מצוקת הדיכוי והכאב וללמוד אילו עמים וממשלות בעולם עומדים לצדו בשעתו הקשה, ואילו מתייצבים כנגדו.¹¹³ פעיל סורי ברשת סיוע הומניטרי, אשר ביקר ב'מכון למחקרי ביטחון לאומי', הגדיר את הסיוע הישראלי כצעד ראשון במסע הארוך לגישור על חוסר האמון בין הצדדים, לגישור בין התפיסות המסורתיות המוטמעות לבין המציאות האמיתית בשטח ולשינוי הדימוי השלילי של ישראל בדעת הקהל הסורית. ראשת ארגון ההומניטרי ישראלי, שהעדיפה להישאר בעילום שם, העידה כי האפיק ההומניטרי אפשר לסורים ולישראלים "לגלות אלה את אלה", להתגבר על סטראוטיפים ולמצוא אנושיות הדדית וסיכוי לשותפות.¹¹⁴ יש לסייג ולציין כי השפעתם של הצעדים הישראליים להקלת המשבר ההומניטרי העמוק בסוריה עודנה מעטה, ומשקלם בשינוי תפיסותיו של הציבור הסורי כלפי ישראל חלקית ומוגבלת. לראיה, כמה מן המשיבים לשאלון של 'המכון למחקרי ביטחון לאומי' ביטאו היכרות שטחית למדי עם מאמצי הסיוע הישראליים לצד הסתייגות ממשקלם בתמונה הכוללת. הקושי במיצוי היתרונות בתחום ההסברה הטמונים בעשייה ההומניטרית הישראלית נובע בין היתר מן הסתירה בין הצורך להעביר את הסיוע למוטבים באורח דיסקרטי ובטוח לבין הרצון ביצירת הד תקשורת נרחב שיזכה את ישראל באשראי ויקל על הארגונים הישראליים בגיוס משאבים וציוד לפעילויות המשך. מוצא אפשרי מן הדילמה טמון במיתוג ויזואלי של הסיוע באופן שייצור 'צריבה תודעתית' ויוכל להיחשף בעתיד ובהקפדה על ערוצי סיוע ישראליים ייחודיים הפועלים במישרין מול המוטבים בסוריה ונמנעים מהיטמעות בערוצי סיוע בינלאומיים שאינם מזוהים עם ישראל.

סיכום והמלצות

מזכר זה דן בהתנהלות של ישראל מול השחקנים החדשים בסוריה, מרביתם שחקנים לא־מדינתיים, שחזקו את השפעתם נוכח התפוררות המדינה הסורית במהלך מלחמת האזרחים המתמשכת. ככלל, קורא המזכר לבחינת הפוטנציאל לשיתוף פעולה מול שחקנים 'חיוביים' בסוריה ושחקנים אזוריים ובינלאומיים ולהעריך מחדש לאורה את מדיניות ה'עמידה מנגד'.

השינויים הדרמטיים בסוריה מחד גיסא וה'עמידה מנגד' של ישראל מאידך גיסא יצרו פער גדל והולך בין הזירה הסורית הרוחשת לבין הקיפאון היחסי במדיניות הישראלית והיעדרה של הגדרה ברורה יותר של יעדים ארוכי טווח, בפרט בנוגע למציאות המתהווה בדרום סוריה. ישראל התמקדה במעקב אחר ההתפתחויות ובאכיפת 'הקווים האדומים' שהגדירה, אך לא הובילה אסטרטגיה בהירה ומגובשת שתרחיק ותבלום איומים מצד שחקנים 'שליליים' ושתאפשר את מיצוי פוטנציאל יחסי הגומלין בינה לבין שחקנים סורים 'חיוביים' ושחקנים אזוריים ובינלאומיים החולקים עמה אינטרסים דומים ויריבים משותפים. בעת הזו, על ישראל לערוך חשיבה מעמיקה על השלכות השינויים בסוריה והסכנה שכוחות פרו־איראניים או סלפים־ג'האדיסטיים יתנקזו לדרום סוריה, האזור היחיד שנקי מהשפעתם המובהקת, ולבחון את האפשרות לכינון אזור השפעה במרחב הסמוך לגבולה תוך שיתוף פעולה עם שחקנים סורים, אזוריים ובינלאומיים רלבנטיים.

במסגרת זו, ישראל תיטיב לעשות אם תפעל לקידום קשרים עם שחקנים המשפיעים על המציאות הנוכחית בסוריה, ואשר צפויים למלא תפקיד משמעותי בעיצוב ובייצוב סוריה אם ייפול משטר אסד באופן סופי או, לחילופין, באם יקומו ישויות מדינתיות חדשות כגון מובלעת עלויות פרו־איראנית, אוטונומיה כורדית ריבונית ומוכרת או חבל ארץ אוטונומי בדרום סוריה בסמוך לגבול ישראל. המזכר הגדיר שני סוגי שחקנים, 'שליליים' ו'חיוביים', המובחנים על פי מידת ההלימה בין היעדים, הערכים והאינטרסים שלהם לבין אלו של ישראל. פוטנציאל יחסי הגומלין עם קבוצות ג'האדיסטיות כמו ג'בהת אל־נוסרה ו'המדינה האסלאמית', אשר נותנות היום את הטון במלחמה במשטר הסורי הנוצר ומתמצה לכל היותר בהבנות מקומיות וארעיות הכפופות למנופי לחץ והרתעה. אולם לצד קבוצות אלו, הרואות בחיסול ישראל יעד אסטרטגי־רעיוני ארוך טווח, פועלים שחקנים סורים 'חיוביים' יותר השותפים לאינטרס הישראלי בהחלשת

הציר הפרו־איראני מחד והסלפי־ג'האדיסטי מאידך. במזכר סומנו שחקנים אלה כמועמדים נוחים יותר לשיתופי פעולה עם ישראל. מקצתם מציעים לסוריה חזון אזרחי, מתון וליברלי, ומקצתם מדגישים אינטרסים ייחודיים פרגמטיים, אם של קבוצות מקומיות בדרום סוריה ואם של קבוצות מיעוט אתניות, עדתיות ודתיות כמו הכורדים והדרוזים. על־אף חולשתם הצבאית היחסית והשפעתם המוגבלת במציאות הנוכחית, השחקנים ה'חיוביים' מייצגים את 'הרוב הדומם' בעם הסורי שסולד ממשטר אסד ומן הכוחות הג'האדיסטיים גם יחד, ומעוניין בסיום המלחמה, בשיקום המדינה וביצירת מציאות פוליטית חדשה שתקנה לאזרחי סוריה יציבות, ביטחון ורווחה לאחר שנים ארוכות של פליטות, הרס וכאב. נוכחותם המשמעותית של שחקנים מתונים ופרגמטיים יחסית בדרום סוריה בכלל, ובסמוך לגבול ישראל בפרט, הופכת את שאלת שיתוף הפעולה עמם למשמעותית וקונקרטיה עקב ההשלכות המיידיות והעתידיה של פעולה ישראלית (כמו גם של אי־פעולה) על המצב הביטחוני ברמת הגולן הישראלית. נוכח מציאות זו מומלץ כי מקבלי ההחלטות בישראל יאמצו מדיניות אקטיבית ביחס לזירה הסורית. מדיניות זו צריכה לשאוף לכינון שיתופי פעולה קצרי וארוכי טווח עם שחקנים מדינתיים ולא־מדינתיים. זאת כחלק מאסטרטגיה כוללת שתאפשר לישראל להפוך לשחקנית משמעותית יותר במרחב הסורי, לבנות מנופי השפעה יעילים יותר ולקדם את האינטרסים הטקטיים והאסטרטגיים שלה בסוריה, ובראש ובראשונה שמירת השקט ברמת הגולן. כך יוכלו ישראל ושותפותיה לנסות ולבסס עוגן השפעה איתן ובעל כוח משיכה ברמת הגולן הסורית ולשנות את המציאות הקיימת המותירה פתח לכניסת שחקנים 'שליליים' ולהתבססותם במרחב. המעבר למדיניות אקטיבית מן הסוג הזה ואפיונה המדויק מצריכים מילוי של כמה תנאים: קיומה של מעטפת אזרחית ובינלאומית תומכת; איתור שותפים 'חיוביים' בעלי משקל מספק בזירה הסורית; והשגת הסכמות טקטיות ואסטרטגיות בין ישראל לשותפים הנדונים בסוגיות ביטחוניות ומדיניות. אם תנאים אלה יתקיימו, פיתוח של יחסי גומלין מול שחקנים סוריים לא־מדינתיים עשוי להעצים את כוח השפעתה של ישראל במרחב הסורי, לסייע לחיזוק בריתות אסטרטגיות עם מדינות בעלות אינטרסים דומים לשל ישראל ולהביא להתחזקות ולהתבססות של שחקנים 'חיוביים' מעברו הסורי של גבול הגולן על חשבון כוחות ג'האדיסטיים ופרו־איראניים. סדרה של פעולות ישראליות קונקרטיה עשויות לתרום בכיוון זה:

ראשית, על ישראל להרחיב ולמסד את הקשרים עם שחקנים פרגמטים בסוריה, בפרט בדרום סוריה ובראשם 'הצבא הסורי החופשי', 'החזית הדרומית' בהובלתו וקבוצות אינטרסים מקומיות והקואליציות המאגדות אותם. הדרוזים, אשר התערערו המבנה המדינתי חיזקה את נטיותיהם הבלגניות כלפי המשטר, עשויים גם הם להיות חלק מן הפסיפס המקומי המתון בדרום סוריה, ומומלץ כי ישראל תידבר עמם בניסיון

לטפח מחויבות הדדית להמשך. גם בקרב הכורדים פועלים כוחות שיש להם אינטרסים משותפים עם ישראל בבלימת 'המדינה האסלאמית'. יצירת מארג קשרים מסוג זה עשוי למצב את ישראל כשחקנית משפיעה ולהקל עליה לדאוג לשמירת האינטרסים הישראליים בהסדרים עתידיים בסוריה. בד בבד קשרים אלה צריכים להתעצב כחלק מאסטרטגיה מדינית כוללת, ויש לנטול סיכון מחושב שלצד תמורות והצלחות עלולים חלק מהם להוליד גם אכזבות וכישלונות. לשם טוויית הקשרים, על משרד החוץ הישראלי – שעד כה מילא תפקיד שולי במגעים עם פעילי אופוזיציה וחברה אזרחית סוריים – לשקול להרחיב את תחומי פעילותו גם לפרורמים ומפגשים המצויים מחוץ למעגלים של הדיפלומטיה הקלסית מול מדינות אל שחקנים לא-מדינתיים והיברידיים. שנית, ישראל צריכה לבחון את הדרכים לחזק שותפים פוטנציאליים, בפרט בדרום סוריה, אשר חולקים עמה את האינטרס הישראלי העליון לבלימת הציר הפרו-איראני והמורדים הסלפים-ג'אהדיסטים ולמניעת התבססותם בסמוך לגבול רמת הגולן. חיזוק זה עשוי להיעשות באופן ישיר – באמצעות שיתוף פעולה הומניטרי וככלכלי או באופן עקיף – באמצעות הפעלת השפעה ישראלית בזירה הבינלאומית, כדי לעודד את הגברת הסיוע הצבאי, הכלכלי וההומניטרי המועבר להם. לשם כך ישראל נדרשת להרחיב את ארגו הכלים הלא-צבאי שברשותה ולשכלל מנופי השפעה 'רכים' – דיפלומטיים, כלכליים והומניטריים. מנופי השפעה ה'רכים', להבדיל מן הצבאיים ה'קשים', היו עד כה עקב אכילס של מדיניות ישראל, והיא לא טיפחה אותם די הצורך ולא היטיבה למצות את הפוטנציאל הגלום בהם. בד בבד ישראל צריכה להקפיד לא להתפתות ולהתיימר להכתיר שליטים, לעודד תהליכי התפרקות מדינתיים או לזיום בעצמה הקמת ישויות אוטונומיות בחלקים מסוריה. מעורבות ישראלית מסוג זה עלולה להזיק לתדמיתה של ישראל ולגרור אותה לעימותים לא-לה הן עם המשטר והן עם מתנגדי משטר הדוגלים באחדות סוריה.

שלישית, על ישראל לפעול למיסוד שותפויות אסטרטגיות ארוכות טווח החורגות מן המישור הטקטי הנקודתי עם שחקנים סורים, כחלק מתכניות פעולה אזוריות ובינלאומיות הנהנות ממעטפת של תמיכה רחבה ככל הניתן. קשרים שיתנהלו במסגרת תכניות מעין אלו יצמצמו את הסיכון שישראל נוטלת עליה עקב בחירה ברורה באחד הצדדים במלחמה, ויספקו את המעטפת הצבאית, המדינית, הפיננסית והמנהלתית הדרושה להצלחת פעולות כגון אכיפת אזור אסור לטיסה על חיל האוויר הסורי ושותפיו ברמת הגולן ויצירת אזורי ביטחון ושגשוג כלכלי. בתכניות אלו שחקנים סורים הדוגלים בקו של שיתוף פעולה עם ישראל יוכלו לשמש גשר לתיאום בין ישראל למדינות בעלות אינטרסים דומים בסוריה. כך למשל, 'הצבא הסורי החופשי' עשוי לסייע לגשר על חוסר האמון בין ישראל לטורקיה ולהיות גורם מתווך בין ישראל לערב הסעודית.

רביעית, ישראל צריכה לנקוט צעדים בנוי אמון שישפרו את תדמיתה המסורתית בעיני שותפים פוטנציאלים, כדי להקל על קידום ערוצי שיתוף פעולה עם שחקנים סורים ולהעמיקם. למרות עמדתה הניטרלית של ישראל מול האירועים בסוריה והפעולות שיוחסו לה נגד יעדים של משטר אסד ובעלי בריתו, היא עדיין נתפסת בקרב רבים מן השחקנים הסורים כבעלת ברית של העריץ. הסיבות לכך מגוונות, החל בחסמים פסיכולוגיים-תרבותיים ארוכי שנים ותיווך לקוי ומעוות של עמדות ישראל במדיה התקשורתית וכלה במסרים סותרים ומעורפלים שישראל עצמה שידרה לאורך המלחמה. לפי שעה, ישראל לא ייחסה לממד ההצהרתי משקל מספק בבניית קשריה הטריים עם השחקנים הסורים, ואפשר שגם טרם גיבשה החלטה כיצד ברצונה להיתפס בעיניהם – כאויבת מרתיעה או כשכנה שוחרת שלום המפעילה שיקולים מוסריים והומניטריים; כמדינה המקדשת את היציבות גם במחיר של תמיכה בדיקטטור או כשותפה לקידום חזון דמוקרטי. היחסים עם שחקנים סורים כמו 'הצבא הסורי החופשי', 'הקואליציה הלאומית', הקבוצות המקומיות בדרום סוריה ו'המועצה הלאומית הכורדית' (KNC) ייצאו אפוא נשכרים מהחלפת העמימות בהבעת תמיכה ישראלית ברורה ונחרצת בהחלפת המשטר הסורי העריץ בשלטון דמוקרטי, ליברלי וייצוגי יותר. הצהרה שכזו תוכל לשפר את האמון בין הצדדים גם אם תישאר במישור המוסרי-העקרוני, וללא השלכות אופרטיביות.

בהמשך לקו זה תצא ישראל נשכרת אם תרחיב את הסיוע ההומניטרי הישיר הניתן משטחה, כדי להעניק מענה אפקטיבי יותר לצרכים הבעורים של האוכלוסייה האזרחית בצד הסורי של רמת הגולן ולבנות יחסי אמון עמה. פעולות אלו – ובמיוחד אם יעשו באופן גלוי – יחזקו את ההכרה בערכו של הסיוע הישראלי, ירחיבו את מסגרת השותפים לעשייה הסורית-ישראלית בסוגיה ההומניטרית, יתרמו לבניית האמון בין הצדדים, יקלו על העמקת שיתוף הפעולה ביניהם ואולי גם יסייעו להרחבתו לתחומים נוספים ולצמיחתו לאופקים חדשים.

לבסוף, ממשלת ישראל צריכה לעודד, או לכל הפחות – לאפשר, קיומם של קשרים בין גורמים ישראליים רשמיים ואזרחיים לבין שחקנים סורים 'חיוביים' המעוניינים בכך. מפגשים ודיאלוגים בין הצדדים, שיתקימו בחלקם בישראל, עשויים למלא תפקיד חיוני בהכשרת הקרקע להבנה ולאמון משופרים, בגיבוש שיתופי פעולה טקטיים ומקומיים ובמתן תקווה להבשלת היחסים בעתיד לכדי שותפויות אסטרטגיות ארוכות טווח. הקלות בירוקרטיות במשרדי הממשלה האחראים על הנפקת אשרות כניסה לאישים סורים המבקשים לבקר בישראל (בהם – משרדי הפנים, הביטחון, החוץ והבריאות) יתרמו רבות בהקשר זה.

הטרגדיה הסורית עתידה כנראה ללוות את אזורנו עוד שנים רבות ונראה שהשלכותיה רק הופכות למורכבות יותר עם התגברותו של זרם הפליטים גם מעבר למזרח התיכון.

ממדיו של המשבר – שמהווה כנראה את שיאה הכאוב של הטלטלה האזורית – הנם משמעותיים בכל קנה מידה: פוליטי, גאורפי ודמוגרפי. מציאות חדשה זו – ההולכת ומתעצבת לנגד עינינו, צופנת בחובה אתגרים לצד הזדמנויות לבניית מערכות יחסים חדשות עם שחקנים מתונים, שכמו אחרים באזור כבר סימנו את ישראל כבעלת ברית אפשרית למול הצירים הרדיקליים, הפרו־איראני מחד והסלפי ג'האדיסטי מאידך. חזקה על ישראל שתמשיך לעמוד על המשמר מול הסכנות, אך תישמר מלעמוד מנגד מול ההזדמנויות, ולא – הן עלולות להפוך עד מהרה להזדמנויות מוחמצות.

נספח

עמדות פעילים סורים על תפקידה של ישראל במשבר בסוריה

לצורך המחקר שלח 'המכון למחקרי ביטחון לאומי' (במישרין ובאמצעות אנשי קשר) שאלונים זהים לאנשי אופוזיציה סורים מקבוצות שונות, מרביתם פועלים מחוץ לסוריה, בעיקר בטורקיה, ומקצתם בתוך השטח הסורי. השאלונים כללו שאלות כלליות על תפיסותיהם של הנשאלים בנושא המשבר בסוריה, על הדרכים הרצויות לפתורנו ועל התפקיד שהם וארגוניהם מבקשים למלא, אך הוקדשו ברובם לשאלות ספציפיות הנוגעות לתפקידה של ישראל בהקשר הסורי. בתיאום עם הנשאלים, שמותיהם מופיעים בראשי תיבות, ללא חשיפת שמותיהם המלאים. השאלונים אינם מהווים מדגם כמותי מייצג של עמדות הפעילים הסורים, אך מאפשרים הצצה איכותית לתפיסות אינדיבידואליות שאת משקלן ראוי למדוד בהשוואה לפרופיל האישי של כל אחד מן המשיבים, לשיוכו הארגוני, לתפקידו ולהשפעתו. מטבע הדברים, לשאלון זה יש מגבלות רבות מכיוון שהוא מציג רק את התפיסות של אחד עשר הפעילים שנאותו להשיב עליו, וסביר להניח שתשובותיהם הושפעו מן הידיעה שהן יפורסמו ברבים. עם זאת, התשובות לשאלונים עשויות לרמז על הלכי רוח רווחים בקרב פעילים סורים, בעיקר כאלה הנמנים עם קבוצות פרגמטיות מתונות, ולהדגים את ההסכמות, חילוקי הדעות והפערים הניכרים בגישותיהם כלפי היחסים עם ישראל.

רקע אישי של הפעילים הסורים שענו על השאלונים

י' ס': סוני, בן 45, מתגורר בקוניטרה, מהנדס אלקטרוניקה צבאית במקצועו ולשעבר קצין בצבא סוריה. הוא עזב את צבא אסד במהלך המלחמה והצטרף ל'חטיבות סיף אל-שאם' השייכות ל'חזית הדרומית' ומונות כ-4,700 לוחמים הפרושים בדמשק, ריף דמשק, אל-זבדאני, קוניטרה ודרעא. לדבריו, הארגון מחזיק באידיאולוגיה אסלאמית, אך פועל למען כלל הסורים, ללא קשר לשיוכם הדתי והעדתי. הארגון שם לו למטרה לבנות מחדש את סוריה כמדינה מאוחדת המכילה את כלל עדותיה, ולאפשר לבני העם הסורי להגיע לקלפיות ולבחור באופן דמוקרטי את נציגיהם.

ב' ח': סוני, נולד בחלב ב-1973, בוגר משפטים באוניברסיטת ביירות. לפני המלחמה ניהל חברה להפקת אירועים, תערוכות וקונגרסים. תפיסת עולמו ליברלית, והוא חבר

הוועד הפוליטי ב'איחוד המהפכני לעתיד סוריה', ארגון המונה לדבריו 10,000 איש ושואף להפיץ אידאולוגיה של פתיחות וחירות בקרב העם הסורי. במהלך המהפכה פעל בתחום הצבאי, החברתי, הפוליטי והרפואי. הוא מתגורר באיסטנבול, ומכהן כאחראי ליחסי החוץ בסניף של 'איחוד מהפכני סוריה' באיסטנבול, ששם לו למטרה להגביר את התיאום בין כוחות המהפכה.

א' ע' ע': סוני מן העיר קמישלי, נולד ב-1976, אחד מראשי שבט שמר, בעל השכלה תיכונית, בעל מקצוע חופשי. הוא מאמין שתפיסת העולם הליברלית מציעה את הפתרון האידאלי לסוריה. הוא פועל בעמאן ב'איחוד המהפכני לעתיד סוריה', חבר מייסד של האגודה הלאומית של סוריה והגוש הלאומי ומכהן כראש הלשכה המדינית של מועצת השבטים הסוריים. הוא שואף לסייע לסוריה להשתלב בסדר העולמי החדש כחברה דמוקרטית המכבדת עקרונות של זכויות אדם.

ע' מ' ח': סוני מריף חמאה, נולד ב-1987, למד רפואה וטרינרית באל-לאד'קיה, היה מן הראשונים שהשתתף בהפגנות נגד המשטר שנערכו בעיר עם פרוץ המהפכה. תפיסת עולמו ליברלית. לאחר שהיה מעורב בראשית המהפכה בפעילות מהפכנית, בסהל אל-ע'אב, הוא יצא מסוריה לטורקיה בסוף 2012. הוא מתגורר כיום באיסטנבול, ומראשית 2013 הוא משתייך ל'איחוד המהפכני לעתיד סוריה'. לפי עדותו, זהו ארגון פוליטי ולא צבאי, אשר שואף למלא תפקיד חיובי במציאות הסורית הנוכחית ולסייע בעתיד לבניית ביטחונה של סוריה באמצעות קיום קשרים עם כל המעצמות.

ת' מ' נ': סוני, נולד ב-1956, בוגר לימודי הנדסה אזרחית באוניברסיטה. לפני המלחמה היה קבלן בסוריה ובסעודיה במשך 34 שנים. השקפת עולמו היא לאומית, והוא חבר זה 45 שנים ב'איחוד הסוציאליסטי הערבי'. במהלך המלחמה הוא עזב את ארגונו כדי לעבוד בכמה איגודים פוליטיים בחברה האזרחית השואפים למלא תפקיד משפיע בקידום הדמוקרטיה בעת הנוכחית ולהשפיע על מעגלים נוספים בעתיד. הוא מתגורר כיום בקהיר, ומילא במהלך המהפכה תפקידים רבים: נציג המועצה המקומית של העיר דומא; מייסד 'אגודת לוחמי החופש של דומא' בגלות; מייסד הקואליציה של 'לוחמי החופש של המחוזות הסוריים' בריאד; מייסד 'איגוד המהנדסים הסורים הגולים'; המתאם הכללי וחבר מייסד של 'הקואליציה הלאומית הסורית'; היה ממייסדי 'איחוד הוועדות הלאומית האזרחיות הסוריות להכשרה ולבנייה'; חבר ב'מועצה המהפכנית הסורית העליונה'; ייסד את 'הגוף הציבורי הסורי לפליטים' ועומד בראשו.

ע.א.: סוני, בן 47, במקור מכפר נבל במחוז אדלב, ומתגורר כיום בכווית. הוא בוגר לימודים גבוהים, ועבד לפני המלחמה כמורה לאנגלית. היה אחראי לתכנון האסטרטגי ב'חזית מורדי סוריה' בצפון, ומשמש כיום אחראי בתחום המדיני של 'בריגדת פרשי הצדק' (לואא' פרסאן אל-חק) הכפופה ל'צבא הסורי החופשי' וחבר ב'איחוד המהפכני לעתיד סוריה'. השקפת עולמו ליברלית. הוא אינו לוחם חמוש אלא איש עט האחראי

לתכנון החזון הפוליטי של הארגונים שאליהם הוא משתייך. חזון זה מטיף למדינה אזרחית ולחירויות פרט. לדבריו, ארגונו הנוכחי מנסה לתרום להפלת משטר אסד, ובה בעת לשרוד אל מול הפלגים הטרוריסטים. הוא ימשיך לעמוד על עקרונותיו ולפעול להגשמתם גם בעתיד.

מ': בן 56, עיתונאי עצמאי בעל השכלה אוניברסיטאית הדוגל בחירות ובצדק. הוא שואף לתרום לבניית תקשורת חופשית והומנית בעת הנוכחית ולסייע לשיקום החברה הסורית בתום מלחמת האזרחים.

א' ר': בן 34, בעל השכלה אוניברסיטאית, עבד לפני המלחמה כמהנדס מידע. בעבר הוא השתייך ל'אחים המוסלמים', ומילא תפקיד צבאי וארגוני בכיר בתוך סוריה – בריף חמאה, ומחוץ לסוריה – באיסטנבול, שם הוא פגש משלחות מערביות. הוא פרש מן התנועה, ומחזיק כיום, לדבריו, בהשקפת עולם ליברלית. הוא מילא תפקיד משמעותי, בעיקר בראשית המהפכה, והוא מצפה לתפקיד נכבד ומוביל גם בשלבים הבאים בהכוונת ההליך הפוליטי לאחר שיידומו התותחים.

מ' נ': סוני, בן 43, בעל השכלה תיכונית במגמת ספרות, עסק לפני המהפכה בסחר נדל"ן. עד המהפכה היה חבר במפלגת הבעת'. לאחר המהפכה החל לפעול ממקום שהותו בטורקיה להפלת המשטר העדתי ומקווה לתרום בעתיד להפרחת הכלכלה הסורית ולמאבק בטרור.

י' א': סוני, בן 50, בעל השכלה אקדמית במכללת חיל האוויר הסורי. לפני המלחמה הוא שימש קצין טיס בצבא סוריה, והשתייך למפלגת הבעת'. כיום הוא פועל בטורקיה ב'צבא הסורי החופשי'. השקפת עולמו ליברלית. הוא פועל בשלב הנוכחי לשמירה על אחדותה של סוריה עם כל העדות החיות בה ושואף למלא בעתיד תפקיד בשיקום המדינה שיתבסס על עקרונות של חירות ודמוקרטיה.

ס' י': בת 28, פעילה כורדית ממוצא סורי המתגוררת במדריד, בעלת השקפה לאומית-ליברלית, אשר מגדירה עצמה כמקורבת למפלגה הכורדית-סורית 'יכיתי'. מ-2006 היא מתגוררת בעיקר בכורדיסטן העיראקית, לשם משפחתה נאלצה לברוח בעקבות התנגדותה למשטר אסד. היא בוגרת תואר ראשון בארכיטקטורה מאוניברסיטת סולימייני בכורדיסטן ותואר שני בעיצוב עירוני ותכנון מאוניברסיטת קרדיף. כעת היא תלמידת תואר שלישי באוניברסיטת אלקלה במדריד, ומחקרה מתמקד בתכנון עירוני ובכלכלה. בעקבות המשבר בסוריה היא נטלה חלק בפעילויות בעלות צביון הומניטרי, וסייעה לארגון סדנאות וקורסים עבור פעילים סורים, אך היא לא צופה שיהיה לה ולפעילים כמוה תפקיד משמעותי יותר בעיצוב המציאות בסוריה כל זמן שהכוחות השולטים עתה יישארו על כנם. אשר למפלגת 'יכיתי', היא ציינה כי היא פועלת למען כינון אוטונומיה כורדית במדינה או בפדרציה סורית חילונית וביזורית, ועשויה למלא תפקיד חיובי בעיצוב סוריה על-פי חזונה בעקבות השפעתה הרחבה

בדעת הקהל הכורדית. עם זאת, כוחות מתונים כמו 'יכית'י, אשר מייצגים את הרחוב הכורדי, מתקשים לדבריה להתמודד עם כוחות קיצוניים – המבקשים להדירם מן הזירה ונשענים על תמיכה חיצונית-אזורית רחבה – ומשוועים למעורבות נחרצת יותר של הקהילה הבינלאומית למענם.

תרגום עיקרי התשובות לשאלונים

1. על-פי תפיסתך כיצד סוריה צריכה להיראות ביום שאחרי מלחמת האזרחים?

- י' ס': בוודאי שמדינה מאוחדת, כזו שמכילה אל כלל העדות בסוריה.
- ב' ח': מדינת מאוחדת.
- אל-עאצי: מדינה מאוחדת המחולקת למחוזות. לכל מחוז תהיה מועצה מנהלת נבחרת שתמנה הממשלה. התפקידים העיקריים של המועצה המנהלת יהיו תיאום ופיתוח המחוז בכפוף למדיניות הלאומית שיקבע פרלמנט דמוקרטי ויפעל לפיתוח הכלכלה, להפרדת רשויות, לפיתוח החברה ולמתן חירויות אזרחיות.
- ע' מ' ח': מדינה מאוחדת.
- ת' מ' נ': מדינה מאוחדת.
- ע' א': מדינה מאוחדת.
- מ': מדינה ביזורית (דולה לאמרכזיה) המנוהלת בייעילות במסגרת היחידה הגאוגרפית של מדינת אל-שאם הטבעית [הלבנט, "סוריה הגדולה"].
- א' ר': מדינה מאוחדת המבטיחה ייצוג יחסי המגן על זכויות המיעוטים ועל ייחודיותם.
- מ' נ': מדינה מאוחדת.
- י' א': מדינה מאוחדת.
- ס' י': מדינה המחולקת על-פי קווים עדתיים, אתניים או אזריים. לדעתי, יש לחלק את המדינה על-פי שיוך עדתי או אתני. המדינה הסורית המודרנית קמה בעקבות הסכמים בינלאומיים שנחתמו בעקבות מלחמת העולם הראשונה ותבוסת האימפריה העות'מאנית. הסכמים אלה מיזגו בעל כורחם עדות וקבוצות אתניות שניהלו אלו מול אלו מלחמות דמים בצל השלטון של האימפריה העות'מאנית, אשר ליבתה את חילוקי הדעות והקנאות בקרבם. מדיניות זו הולידה איבה עזה בין העדות והקבוצות האתניות הללו. המדינה הסורית המודרנית לא הצליחה להכיל את כל הקבוצות במולדת אחת המושתתת על שוויון בזכויות ובחובות. יתר על כן, היא פעלה במידה רבה להעמקת הטינה וליצירת אי-אמון ביניהן. מרבית הקבוצות נטענו בטינה זו נגד זו, אלא שהדיקטטורה

של המשטר הרתיעה את כולן מהשלכותיהן של ניסיונות המוכוונים כנגדו. עתה, בשל מצב המלחמה והאנרכיה שסוריה עדה לה, החלו להופיע ניצני מלחמת האזרחים ההרסנית. על כן הניסיון לחבר מחדש את הקבוצות הללו במדינה מרכזית אחת נראה כמעט בלתי אפשרי, ואם זה אפשרי – הרי מדובר במשימה שתימשך עשרות שנים. לפיכך מוטב שכל קבוצה תהנה מניהול עצמי של אזוריה במשטר ביזורי.

2. מה דעתך על התפקידים שישראל מילאה במלחמת האזרחים בסוריה עד כה?

י' ס': דעתי עד כה שלילית. אנו שואפים להתערבות רחבה מצד [ישראל] במטרה לסייע לעם [הסורי] הנקטל מדי יום, כעצד ראשון [לקראת כינון קשרים] בין המדינות.

ב' ח': חיובית – ישראל סייעה לטיפול בפצועינו באזור הדרום וסיפקה שירותים הומניטריים תחת קורת הגג של ארגונים בינלאומיים ואירופיים.

א' ע' ע': חיובית מאוד במישור ההומניטרי, ובחלק מן המקרים גם בסיוע המדיני, המורלי והצבאי.

ע' מ' ח': ניטרלית.

ת' מ' נ': ניטרלית במידה רבה.

ע' א': שלילית. היה ברור מן הרגע הראשון שישראל נוטה לתמוך בהישארותו של משטר אסד, אפילו במחיר הקמת מדינה עלוית. 'האור הירוק' [למשטר אסד] הודלף בשיחה לכאורה בין הבכיר הישראלי והשגריר הרוסי בנוגע לפתרון החלוקה. זהו דבר שלילי ביותר המרחיב את התהום בין הסורים לעם הישראלי.¹¹⁵

מ': שלילית – התפקיד הישראלי היה שלילי באופן כללי, שהרי ישראל עמדה לצד משטר העריצות מול המהפכה הסורית שדרשה חירות. בארבע השנים האחרונות פגמה עמדה זו קשות באשראי המוסרי של ישראל והפחיתה במידה רבה את סיכוייה לבניית שלום בעתיד.

א' ר': [העמדה הישראלית הייתה] ניטרלית, אך כמהפכן איני אוהב את הניטרלים אלא מעדיף את המזדהים עם המהפכה ותומכים בה.

נ': שלילית, מפני שהיא מגנה על בשאר [אל-אסד] בזירה הבינלאומית.

י' א': שלילית, מפני שהיא שומרת על הישארות בשאר [אל-אסד] בשלטון.

ס' י': [העמדה הישראלית הייתה] ניטרלית. אני סבורה כי עד כה עמדה

ממשלת ישראל במרחק זהה מן האופוזיציה והמשטר. הגם שהעניקה סיוע הומניטרי לאופוזיציה המתונה, התפקיד הפוליטי שישראל ממלאת

נותר ניטרלי.

3. להערכתך, מהם האינטרסים של ישראל בסוריה, כיום ובעתיד?

- י' ס': שמירה על ביטחונה תוך חסימת דרכם של איראן, חזבאללה או הקיצונים לשלטון ולשררה.
- ב' ח': שלום מלא וכולל באזור כולו ושינוי התרבות של העם הסורי מן השנאה שהטמיע המשטר כלפי ישראל לבניית דור המאמין בזכות של כל העמים לחיות בביטחון ובשלווה באזור.
- א' ע' ע': שלום ונורמליזציה המתבססים על כבוד הדדי.
- ע' מ' ח': שלום, כלכלה ופוליטיקה.
- ת' מ' נ': שלום קבע.
- ע' א': שלום, מים ונפט.
- מ': שלום.
- א' ר': האינטרס החשוב ביותר של ישראל הוא סילוק רוח השנאה והאיבה מלבבות האזרחים הסורים, רוח שעליה הם התחנכו, ובניית שלום קבע עם העם הסורי.
- מ' נ': שמירת הביטחון מול כל משטר סורי חדש.
- י' א': שמירה על גבולותיה ועל ביטחונה וכינון שלום.
- ס' י': אני סבורה כי האינטרס החשוב ביותר של ישראל הוא כינון מדינה סורית השומרת על הביטחון של עמה ושל שכנותיה, מכבדת את החוקים והקריטריונים הבינלאומיים ונוהגת על-פיהם. החשוב ביותר ש[המדינה הסורית] לא תתערב בענייני שכנותיה ותימנע מתמיכה בארגוני טרור כלשהם.

4. האם שמעת על פעילות ישראלית צבאית, אזרחית או הומניטרית במשך שנות המלחמה?

- י' ס': כן, הבחנו במתקפות הישראליות על עמדות צבא אסד, והן שימחו את כל האנשים.
- ב' ח': כן. היא תרמה לפעולות סיוע [הומניטריות] בארגונים בינלאומיים.
- א' ע' ע': כן. ישראל וארגונים ישראליים נטלו חלק בכמה פעולות צבאית, אזרחיות והומניטריות בסוריה, בהן הפצצת עמדות התקפיות והגנתיות של משטר אסד בכמה מקומות, וכן טיפול רפואי וסיוע לפצועים הסורים.
- ע' מ' ח': לא. לא שמעתי.
- ת' מ' נ': כן. נרשמה פעילות חיובית מסוימת בהגשת סיוע רפואי לפצועים הסורים בגבול בין המדינות.

- ע' א': כן. ישראל תקפה מן האוויר יחידות צבא השייכות למשטר הקשורות לחזבאללה הטרוריסט. אני מקווה שהדבר יימשך כך עד חיסול הטרוריסטים אסד וחסן נצראללה. כמו כן ידוע לי שישאל מארחת פצועים סורים [שנפגעו] כתוצאה מהפצצות אסד מן האוויר.
- מ': כן. שמעתי מידע קלוש, מעין הדלפות בנוגע למדיניות הלא רשמית של ממשלת ישראל בעניין המהפכה בסוריה.
- א' ר': [ישראל ביצעה] הפצצה ספורדית של עמדות המשטר וחזבאללה וכמה פעולות הומניטריות למען הפצועים הסורים, אך הללו היו מעטות ואין בהן די.
- מ' נ': כן. הפצצת עמדות חזבאללה, ובמישור ההומניטרי הגשת טיפול רפואי לפצועים הסורים.
- י' א': כן. חיל האוויר הישראלי הפציץ עמדות של המשטר הסורי והגיש טיפול לפצועים סורים בגבול ישראל ובבתי חולים ישראליים.
- ס' י': כן. פגשתי כמה אישים שפועלים בארגוני חברה אזרחית ישראליים ומושיטים סיוע לאופוזיציה בהיבטים הומניטריים. אשר לפעילויות הצבאיות, ערכה ישראל כמה מתקפות אוויריות משמעותיות נגד עמדות צבאיות חשובות של המשטר הסורי.

5. האם שקלת לבקש סיוע מגורמים ישראליים או ליצור עמם קשר במהלך המלחמה?

- י' ס': לא שקלתי לבקש סיוע. על הצד הישראלי להושיט סיוע לעם הסורי המוגלה גם ללא בקשה שכזו, ולפתוח את שערי ישראל לקבלת פצועים באופן מוצהר ובלתי מתנצל.
- ב' ח': כן. עודנו שוקלים זאת. יצרנו קשר [עם גורמים ישראליים] בשם 'האיחוד המהפכני לעתיד סוריה', וראש האיחוד, מוחמד עדנאן, נועד עמם.
- א' ע' ע': כן. [שקלנו לבקש סיוע] למען שירות העם הסורי במישור ההומניטרי, שחרורו מן האידאולוגיות שעברו בירושה מתרבות משטר אסד והכנתם במישור הפסיכולוגי, האידאולוגי והמורלי לקראת השלב הבא.
- ע' מ' ח': כן, סיוע הומניטרי וצבאי.
- ת' מ' נ': לא, מעולם לא.
- ע' א': לא.
- מ': לא.
- א' ר': כן. אולם איננו מכירים ערוצי קשר. המטרה הייתה לחסוך משתי המדינות עימותים כלשהם בעתיד, וישראל תישא באחריות [לכישלון] כמדינה

המטיפה לדמוקרטיה, לחופש האדם ולהגנה עליו. אשר לסיוע ישיר, אנו כמהפכנים היינו ועודנו זקוקים לכל סוגי התמיכה ללא יוצא מן הכלל.
 מ' נ': לא.
 י' א': כן. אני קורא לישראל להבהיר את עמדתה בנוגע לעניינו של העם הסורי.
 ס' י': כן. לשם סיוע הומניטרי וכן ליצירת קשר עם [ישראל בהיותה] מדינה שכנה שהמצב בסוריה נוגע לה.

6. האם פעילות ישראל נתפסת בעיניך ככזו התומכת בצד מסוים בלחימה בסוריה?

י' ס': [עמדת ישראל] אינה ברורה עד כה.
 ב' ח': לא. עמדת ישראל הגלויה והכנה כלפי המהפכה בסוריה לא הובררה. אנו רואים בכך תמיכה במשטר. לפיכך אנו קוראים לכם לנקוט תקדים היסטורי, לעמוד לצד המהפכה הסורית ולסייע לה לחסל את המשטר.
 א' ע' ע': כן. לצד האופוזיציה.
 ע' מ' ח': לא.
 ת' מ' נ': לא חושב.
 ע' א': כן, לטובת המשטר.
 מ': עד כה שיקפה הפעילות הישראלית תמיכה במשטר.
 א' ר': לא.
 מ' נ': אני סבור שהיא משרתת את המשטר.
 י' א': היא [ישראל] נוטה לטובת המשטר הסורי.
 ס' י': לא.

7. האם ובאילו אופנים השפיעה מלחמת האזרחים בסוריה על התפיסות הרווחות כלפי ישראל בקרב עמיתך ומכריך?

י' ס': כל מתקפה ישראלית על עמדות אסד גורמת לשינוי מחשבתי בקרב בני העם הסורי, אשר מייחלים לסיוע בהיקף נרחב יותר.
 ב' ח': עד עתה העמיתים והמכרים ממתינים לעמדה רצינית של מדינת ישראל התומכת בשיתוף פעולה פוליטי אתנו ועם העולם כדי להפיל את המשטר הקיים.
 א' ע' ע': היא [המלחמה] השפיעה באופן חיובי, והן [העמדות כלפי ישראל] הולכות ומשתפרות.
 ע' מ' ח': מרבית עמיתיי רואים כיום בישראל מדינה ידידותית.

ת' מ' נ': ישראל חוששת מן הטרור של [ארגוני] ה'תכפיר' [הג'האדיסטים], וכך גם אנחנו.

ע' א': הכול סבורים שישאל מעוניינת באי־נפילת משטר אסד העומד מאחורי ההרס המתחולל בסוריה.

מ': עם ראשית המהפכה בסוריה נהגו מרבית הסורים, אפילו הקיצוניים שבהם, לראות בישראל מדינה שוחרת זכויות אדם. ואולם עמדות ממשלת ישראל בזכות הישגות המשטר הדיקטטורי נטלו מישראל את מהימנותה בתחום זה. מרבית הסורים מטילים על ממשלת ישראל את האחריות הבסיסית להמשך הישגות אסד בשלטון ולהגנת שרידי משטרו באמצעות הלובי הישראלי בושינגטון.

א' ר': המלחמה המתנהלת בסוריה שירתה את ישראל בכך שהיא הציגה אותה כ'שה תמים' בהשוואה לפשעים של המשטר ושל מי שעומד מאחוריו.

מ' נ': רבים טוענים שישאל מעדיפה את המשטר הסורי ואינה חפצה בהפלתו.

י' א': ישראל נתפסת כמי שיש לה היכולות לסייע לעם הסורי במלחמה, אך היא אינה עושה זאת.

ס' י': המלחמה השפיעה על העמדות של סורים רבים. לשם הישרדותו ניסה המשטר במשך עשורים להשלות את האנשים בכך שישאל אורבת להם, קושרת קשר נגד סוריה ומנסה במגוון דרכים לפגוע בעם הסורי. ואולם לאחר פרוץ המהפכה ושימוש של המשטר באמצעים הקשים ביותר כדי להילחם במתנגדיו ולקשור קשר עם כל גורם אפשרי נגד עמו שלו, הבינו רבים את הצביעות של המשטר והחלו להטיל ספק במהימנות התעמולה שלו נגד ישראל. בה בעת כמה מן הכוחות האסלאמיסטים והלאומיים־ערביים הקיצוניים ממשיכים להוליך את האנשים שולל באומרם שישאל מגנה על משטר אסד מליפול.

8. באילו אופנים ישאל עשויה לסייע בטווח הקצר כדי להביא לסיום המלחמה בסוריה?

י' ס': באופן מדיני, חברתי, הומניטרי וצבאי.

ב' ח': באמצעות עמידה ברורה לצד העם הסורי והפגנת תמיכה מדינית בענייני הצדק נגד המשטר.

א' ע' ע': באמצעות הגשת סיוע לעם הסורי ביצירת אזור אסור לטיסה ואספקת נשק איכותי ו[נשק] נ"מ.

ע' מ' ח': באמצעות מתן גיבוי מדיני לאופוזיציה והסרת הלגיטימיות מעל המשטר.

ת' מ' נ': באמצעות קריאה לבעלות בריתה לתמוך בגורמים הדמוקרטיים בסוריה לאור פתיחות מחשבתם ורצונם לחיות חיים נוחים בשלום.

ע' א': אם ישראל תשמיד את פרויקט הגרעין האיראני, יתמוטטו המשטר האיראני, המשטר העיראקי ומשטרו של אסד ביום אחד.

מ': ישראל יכולה לתרום לסיום המלחמה בסוריה אם תאמץ מדיניות אפקטיבית התומכת בבניית שלום במדינת אל-שאם בגבולות הטבעיים של מדינת אל-שאם ובאמצעות התייצבות גלויה לצד הקמת מערכת של צדק ושלום באזור, הסרת כל תמיכה מרומזת או גלויה בהישארות המשטרים הדיקטטוריים העוברים בירושה באזור והפעלת הלובי הישראלי בווינגטון כדי לתמוך במדיניות של בניית משטרים צודקים ודמוקרטיים החותרים לשלום ולרווחה באזור.

מ' נ': באמצעות הפעלת לחץ על הממשל האמריקני ושכנועו להפיל את משטר אסד.

י' א': בכל האמצעים הצבאיים והפוליטיים דרך הפורומים הבינלאומיים.

ס' י': אני סבורה כי סיום המלחמה אינו משימה פשוטה. נוכח המעורבות העמוקה של כוחות אזוריים במלחמה, הרי ישראל לבדה אינה יכולה להביא לסיום המלחמה. אפשר כי באפשרותה, הודות לקשריה הבינלאומיים, ללחוץ על הקהילה הבינלאומית כדי למצוא פתרון למשבר שהחל להשפיע על כל האזור.

9. האם אתה תומך בשלום בין סוריה וישראל אחרי המלחמה?

י' ס': כן, אני תומך. אם וכאשר ישראל תסייע לעם הסורי נגד אסד, אני סבור שתיווצר תמיכה רחבה מאוד בשלום עמה. העם הסורי לא ישכח מי עמד לצדו וסייע בידו.

ב' ח': כן. אנו תומכים בכך ושואפים לממש את כל ההתחייבויות הכרוכות בשלום.

א' ע' ע': השלום עם ישראל הוא צורך הכרחי לטובת שני העמים החולמים על שלום, על חירות ועל רווחה.

ע' מ' ח': כן. אני תומך בשלום בין סוריה לישראל לאחר המלחמה, שכן מדינות אינן נבנות אלא בצל שלום.

ת' מ' נ': כן. מאחר שאיבתנו נוגעת ביסודו של דבר לאדמה כבושה העשויה לשוב במשא ומתן, [ולאחר מכן] ישרור שלום.

ע' א': כן. אני תומך בכינון יחסים שוויוניים בין שתי המדינות שיהיו קשורות ביחסים כלכליים ובידידות עמוקה.

- מ': כן. השלום באזור כולו הוא צורך חיוני לכול, והוא שיגן על הכול.
- א' ר': כן. בתנאי שהוא יהיה מושתת על כבוד הדדי ועל אינטרסים משותפים.
- מ' נ': כן. די לנו במלחמות שאינן מניבות דבר מלבד הרס המדינה.
- י' א': כן. למען יציבות האזור, השלום בין המדינות והעמים וסיום הסכסוך והמלחמות.
- ס' י': כן, אני תומכת. כפי שצינתי, האיבה הנוכחית כלפי ישראל היא תוצר של [תעשיית] האשליות של המשטר הסורי. לפיכך אחד הצעדים החשובים שהמדינה הסורית בעתיד יכולה לנקוט הוא לפתוח בתהליך שלום עם ישראל ולהתחייב להסכמים ולחוזים שיעמיקו את האמון בינה לבין שכנותיה, בהן גם ישראל.

10. כיצד הנך רואה את האפשרות לנרמול היחסים עם ישראל בעתיד בתום מלחמת האזרחים?

- י' ס': הדבר אפשרי בכפוף ליחסה של ישראל לבעיה הסורית העכשווית.
- ב' ח': אנו פתוחים לנורמליזציה מלאה וכוללת.
- ע' מ' ח': אלה יהיו יחסים בעלי אופי מדיני וכלכלי.
- ת' מ' נ': הדבר מצריך [את הולדתו של] דור חדש, שכן המלחמות עודן בזיכרון, אך המחשבות השתחררו ופנו למימוש האינטרסים הציבוריים המשותפים ולטיפוחם.
- ע' א': אם סוריה תחולק, תזכה ישראל בידידות מצד 'המדינה העלווית' ובאיבה של כל היתר.
- מ': בנייה מחדש של המערכת הפוליטית של מדינות אל-שאם כפדרציה אזורית גאוגרפית תתרום בעתיד לבניית שלום שיבטיח צדק, ביטחון ורווחה לכול.
- א' ר': הכדור במגרש הישראלי. לא צפויה התנגדות עממית-סורית אם הצד הישראלי ינהג בכנות.
- מ' נ': [הדבר יתאפשר] באמצעות הפגנת כוונות טובות בין שני העמים ושתי המדינות והתייחסות שוויונית לשני הצדדים.
- י' א': [הדבר יתאפשר] באמצעות הכרה בזכויות האחר – על-ידי השבת האדמות של כל צד, התוויית הגבולות ונורמליזציה במישור הרשמי והעממי.
- ס' י': אני מאמינה שבהחלט ניתן יהיה לנרמל את היחסים עם ישראל, אך זאת בתנאי שהמשטר העתידי בסוריה יהיה דמוקרטי-חילוני הרחוק מאידאולוגיות לאומיות או דתיות מסוימות. במצב מעין זה אף גורם

לא יוכל לכפות את דעתו ולעצב באופן בלעדי את יחסי החוץ. עם זאת, אם כוחות אסלאמיסטים או לאומיים קיצוניים יגיעו לשלטון, יהפוך הדבר קשה הרבה יותר.

11. דירוג מ-1 עד 10 – משקלם של החסמים הבאים בקידום שיתוף הפעולה הסורי-ישראלי:

- (א) אידאולוגיות אסלאמיסטיות השוללות את ההכרה בישראל.
 - (ב) אידאולוגיות לאומיות השוללות את ההכרה בישראל.
 - (ג) היעדר פתרון הבעיה הפלסטינית.
 - (ד) חסם אחר.
- ת' מ' נ': החסם המרכזי הוא השבת האדמות הסוריות, ולאחר מכן – הסדר מתקבל על הדעת של הבעיה הפלסטינית.
- ע' א': אידאולוגיות אסלאמיסטיות השוללות את ההכרה בישראל – 10
אידאולוגיות לאומיות השוללות את ההכרה בישראל – 4
היעדר פתרון הבעיה הפלסטינית – 5
- אחר – חלוקת סוריה תהפוך את כינון היחסים עם ישראל לבלתי אפשרית עבור כל הגורמים האחרים מלבד אסד והכורדים – 10
- מ': חסם אחר – המדיניות הכוללת של ישראל היא עודנה המכשול המרכזי בפני שיתוף פעולה. בעמידתה של ישראל לצד המשטרים הדיקטטוריים באזור היא ממלאת תפקיד מרכזי בהצבת מכשולים בדרך השלום, ותורמת ליצירת קיצוניות ולהתפתחות אידאולוגיות נגד דתיות ולאומניות. כמו כן היעדר פתרון צודק לבעיה הפלסטינית מתדלק את מרבית גילויי הקיצוניות.
- א' ר': אידאולוגיות אסלאמיסטיות השוללות את ההכרה בישראל – 3
אידאולוגיות לאומיות השוללות את ההכרה בישראל – 1
היעדר פתרון הבעיה הפלסטינית – 5
- מ' נ': אידאולוגיות אסלאמיסטיות השוללות את ההכרה בישראל – 10
אידאולוגיות לאומיות השוללות את ההכרה בישראל – 4
היעדר הסדר של הבעיה הפלסטינית – 2
אחר – שרידי משטר אסד וזנבותיו הם החסם החמור ביותר.
- י' א': אידאולוגיות אסלאמיסטיות השוללות את ההכרה בישראל – 10
אידאולוגיות לאומיות השוללות את ההכרה בישראל – 5
היעדר פתרון הבעיה הפלסטינית – 1
אחר – משטר אסד הוא החסם העיקרי.

- ס' י': אידאולוגיות אסלאמיסטיות השוללות את ההכרה בישראל – 8
אידאולוגיות לאומיות השוללות את ההכרה בישראל – 8
היעדר פתרון הבעיה הפלסטינית – 5

12. כיצד ניתן לדעתך להתגבר על החסמים המתוארים?

י' ס': עלינו לכוון שיתוף פעולה נרחב, מאחר שיש לנו אויב משותף – איראן. יש לפתוח דלתות רחבות להעברת סיוע [ישראלי] במישורים הרפואי, ההומניטרי והצבאי.

ב' ח': באמצעות דיאלוג שכן דיאלוג בין הצדדים מוביל לפתרון הבעיות הקשות ביותר. ישיבה עם כל אדם או מדינה לדיאלוג פירושה הכרה מלאה בצד שמנגד.

ע' מ' ח': באמצעות פעילות משותפת למען השלום בקרב העמים הישראלי והסורי, בניית יחסים טובים בין העמים הישראלי והסורי, כניסת חברות ישראליות לסוריה והסדר הבעיה הפלסטינית.

ת' מ' נ': איננו מסוגלים להבין כיצד 21 שנים של משא ומתן לא הניבו פתרון לבעיה [הטריטוריאלית הסורית והפלסטינית]. הסיבה לכך היא שאין רצון כן. החשש שלנו הוא שהצד האחר [ישראל] מנהל משא ומתן לשם משא ומתן, והבעיה תלויה ועומדת. אשר לאינטרסים המשותפים ולשלום, הרי שיש להתייחס לפסיכולוגיה ולמצב הרוח הכללי של העם הסורי. אם ניוכח בכוונה כנה אצל הצד השני, ואם הוא יסייע לשים קץ לבעיותינו הפנימיות, הרי נימנה עם הקוראים לשלום בין העמים, שבו אנו מעוניינים ביסודו של דבר.

ע' א': ראשית, ישראל צריכה להצהיר רשמית שמשטר אסד נפשע ונאצי, ויש להיפטר ממנו באמת ובתמים, ולא רק למראית עין; שנית, עליה להקים מדינה פלסטינית ולחלק את ירושלים באופן צודק.

מ': עתיד היהודים בארצות אל-שאם כרוך באסטרטגיות של שלום אמיתי וקבוע המבוסס על אינטגרציה של היהודים בחברות של מדינות אל-שאם. החברה הישראלית עשויה לשמש מודל חלוצי בסביבתה כחלק מהפנמת עובדות המציאות במאה הקרובה. הבחירה בשלום לכול במדינות אל-שאם היא בחירה שתבטיח את עתידם הבטוח של היהודים, וכמוהם של המוסלמים, של הנוצרים ושל יתר הקבוצות האתניות, הגזעיות, הדתיות והעדתיות.

הדבר מצריך אימוץ מעשי של אסטרטגיה גלויה של שלום המבוסס על צדק, על ביטחון ועל שגשוג ורווחה. למרבה הצער ישראל עודנה נוקטת

אסטרטגיה של ישות הכפופה לכוח הכלכלי המערבי, וטוענת למונופול על ייצוג מערכת המוסר והערכים הפוליטית של המערב בשלטון באזור ארצות אל-שאם מבלי לתרום באופן אפקטיבי למילוי תפקיד חלוצי של הפצת נאורות. הדבר מותיר את ישראל כישות שאינה פועלת להשתלב ככוח שיישאר, אלא מאמצת את הכוח כערובה להישרדותה בארצות אל-שאם. זוהי סכנה חמורה ליהודים, ויותר מכך ליתר המרכיבים הדתיים והאתניים בארצות אל-שאם.

א' ר': [ניתן להתגבר על החסמים] באמצעות דיאלוג רציני המבוסס על אינטרסים משותפים, דאגה לעתיד ביטחון של שתי המדינות ושל עמיהן, כיבוד ההסכמים הבינלאומיים, אי-התערבות בעניינים פנימיים ופעולה על-פי עקרון השכנות הטובה.

מ' נ': לשם כך יש צורך בהפלת משטר אסד ובדיאלוג בין כל חלקי העם הסורי כדי לגבש עמדה מאוחדת ביחס לשלום עם ישראל.

י' א': פתיחת דיאלוג עם ישראל במישור הרשמי והגלוי לפני הפלת המשטר ולאחריה.

ס' י': אני מאמינה שיהיה קושי בשיתוף פעולה בין ישראל לגורמים סוריים, כל זמן שהללו עודם מעורפלים בהצעותיהם בנוגע למשטר העתידי בסוריה וכשמרבית מסגרות האופוזיציה (בעיקר, הערביות) עודן נאחזות באידאולוגיות אסלאמיסטיות או לאומניות. הדבר מקשה על שיתוף הפעולה לא רק עם ישראל, אלא עם כלל הקהילה הבינלאומית. על כן לשם שיתוף הפעולה [הגורמים הסוריים צריכים] להרגיע את ישראל שהם אינם מהווים סכנה לביטחונה ולהצהיר על מחויבותם לאמנות ולחוזים הבינלאומיים.

בנוסף לכך, הגורמים הסוריים צריכים להבין שהבעיה הפלסטינית היא עניין פלסטיני-ישראלי, ולשני הצדדים בלבד יש הזכות להחליט על אופני פתרונה. אשר לצד הישראלי, אני סבורה שישראל צריכה להשקיע מאמצים רבים יותר כדי לתמוך בגורמים הסוריים המתונים, אשר נדחקו לשוליים כתוצאה מן המעורבות האזורית העמוקה במלחמה. מצב זה סייע – ועודנו מסייע – לארגונים ולכוחות קיצוניים לכפות את עצמם על הזירה ולרדוף את הכוחות המתונים.

הערות

- 1 Gustaf Geeraerts, "Analyzing Non-State Actors: מושג 'השחקנים הלא־מדינתיים' ראו: in World Politics," *Pole Paper Series*, 1, 4 (October 1995), <http://poli.vub.ac.be/publi/pole-papers/pole0104.htm>, על־פי הראליסטים שחקנים בפוליטיקה העולמית מוגדרים באמצעות שלוש קטגוריות: ריבונות, הכרה מדינתית ושליטה בשטח ובאוכלוסייה. ישויות אחרות במערכת הבינלאומית אינן יכולות להיות אוטונומיות ומובחנות מכיוון שאינן משלבות את שלושת הרכיבים האלו. הגדרות אחרות התייחסו לשחקנים לא־מדינתיים ככלל השחקנים שפועלים ברמה הבינלאומית, אך אינם מוגדרים כמדינות. הגדרה נוספת ראתה בשחקן לא־מדינתי כשחקן שהוא עצמאי ביחס לממשל המרכזי ולמקורות המימון שלו, שצומח מן החברה האזרחית ומן השוק הכלכלי ושמצא מחוץ לשליטת המדינה והכוונתה. לפעילותו יש השפעה פוליטית על מדינה או על מוסדות בינלאומיים, אם זו מטרתו הישירה או אם היא נגזרת שלה. המועצה למודיעין לאומי (NIC) בארצות הברית הגדירה שחקן לא־מדינתי כ"שחקן שאינו ריבוני בעל עוצמה והשפעה פוליטית, כלכלית או חברתית ברמה הלאומית ולעתים גם הבינלאומית", והבחינה בין ארבעה סוגים מרכזיים של שחקנים לא־מדינתיים: (1) תאגידים רב־לאומיים (MNC) – ארגונים העוסקים בייצור או בהעברת סחורות ושירותים ממדינה אחת לאחרת. לרוב מדובר בחברה פרטית שליבתה במדינה אחת, וברשותה משדרי משנה במדינות אחרות.
- (2) ארגונים לא־ממשלתיים (NGOs) – ארגונים פרטיים בשליטה עצמית, ארגוני התנדבות, מלכ"רים ועוד. המשותף להם הוא אי־תלותם בשלטון, בחברות ענק או בהשפעות חיצוניות אחרות.
- (3) אישים רבי עוצמה – אנשים בעלי השפעה פוליטית, כלכלית, אינטלקטואלית ותרבותית בזירה הבינלאומית. אלו כוללים תעשיינים, בעלי הון, אנשי מדיה, ידוענים, מנהיגים דתיים וטרוריסטים.
- (4) ארגונים בין־ממשלתיים (IGO's) – שחקנים בעלי זיקה רשמית למדינות המוגדרים כארגונים בין־ממשלתיים שהוקמו ביוזמתן של שתי מדינות או יותר ומנהלים אינטרקציה פוליטית (האו"ם). על כך: כרמית ולנסי, **ערעור הגבולות הלא־מדינתיים: הופעתם של "שחקנים היברידיים" – המקרה של חזבאללה, חמאס וה־FARC**, עבודת דוקטורט, אוניברסיטת תל אביב, 2015.
- 2 Eugene L. Rogan, "The Emergence of the Middle East into the Modern State System," in Louise Fawcett (ed.), *International Relations of the Middle East*, Oxford University Press, Oxford: 2005, pp. 18-19; Raymond Hinnenusch, "The Politics of Identity in Middle East International Relation," in Fawcett (ed.), pp. 153-155. בנוגע לתפיסות מסורתיות של יחסים בינלאומיים. מעצם טבעם חסרים להם משאבים מסורתיים שיש למדינה. כך למשל, אין להם ריבונות מוכרת על טריטוריה הכוללת את כל הפריבילגיות הכרוכות בה, אין להם לגיטימיות מדינתית, אין להם היכולת לחוקק חוקים או לחתום על חוזים בעלי תוקף בינלאומי, ולמרביתם אין כוח דיכוי לגיטימי כמו צבא או משטרה. בנוסף, בעוד חלק מן השחקנים מקדמים את מטרתיהם בדרכי שכנוע במסגרות הבינלאומיות המדינתיות, אחרים קוראים עליהן תיגר ומנסים לכפות סדר חדש בדרכי כוח וכפייה. חלק מן השחקנים הלא־מדינתיים משמשים שליחים (Proxies) של מדינות או אף של שחקנים לא־מדינתיים אחרים. לעתים הם אינם מתייחסים כלל לסטנדרטים בינלאומיים ולכללי המשחק המקובלים, ולעתים הם מנסים להשתלב

במערכת הפוליטית המדינתית והבינלאומית בשלב כלשהו בהתפתחותם כדי לייצר לגיטימיות, כמו במקרים של חזבאללה וחמאס. סוג אחר של שחקנים לא-מדינתיים הוא סוכנים של דיפלומטיה בלתי פורמלית, הנוטלים חלק באינטרקציות הנמצאות מחוץ לתחום היחסים הבינלאומיים המסורתיים באופן שעשוי להביא לשינוי התפיסה של 'השחקן לגיטימי'. דוגמה לכך היא מעורבותם של ארגונים בינלאומיים ומקומיים בקשרים ובדיאלוגים עם מדינות וארגונים ב'מסלול 2' (Track II) בוועידות ובכנסים, באופן המקנה להם יכולת השפעה על שחקנים אחרים בזירה הבינלאומית: Shamima Ahmed and David Potter, *NGOs in International Politics*, Kumarian Press, Boudler & London: 2006, pp. 14-15, 67-70, 242-243.

3 Mark Doing, "The Twilight of Sykes-Picot," *The National Interest*, January 16, 2014, <http://nationalinterest.org/commentary/the-twilight-sykes-picot-9716>

4 George Friedman, "A Net Assessment of the Middle East," *Geopolitical Weekly*, June 9, 2015, www.stratfor.com/weekly/net-assessment-middle-east

5 אימאן רג'ב, "השחקנים החדשים: סוגיהם ותפקידיהם של השחקנים הלא מדינתיים בשלבי המעבר", **אל-סיאסה אל-דוליה**, 1 באפריל 2013.

6 שחקנים לא-מדינתיים אלימים מוגדרים כארגון הנוקט אלימות לא חוקית, כלומר עושה שימוש בכוח שאינו מקובל על ידי המדינה על מנת להשיג מטרתו ובכך מאתגר את המונופול של המדינה על האלימות. הספרות המחקרית נוטה להבחין בין סוגים שונים של שחקנים אלימים, בהם: ארגוני טרור, ארגוני פשיעה, מיליציות, לוחמי חופש, פירטים וארגוני גרילה. פדציית המדענים האמריקנית (FAS) מזהה שחקנים לא-מדינתיים אלימים – או כפי שהיא מכנה אותם – פרה-מדינות – כשחקנים המאיימים על השימוש שהמדינה עושה במונופול על אמצעי הכוח בטריטוריה מוגדרת, ומזהה 387 סוגים של שחקנים לא-מדינתיים אלימים, ביניהם השחקנים הנידונים במחקר זה. שחקנים לא-מדינתיים אלימים נבדלים משחקנים מדינתיים בכך שאין להם לגיטימיות מדינתית להשתמש באלימות קולקטיבית. הם אינם נהנים מסמכות מטעם המערכת המדינתית בעלת המונופול על אמצעי הכפייה. שחקנים אלה מפעילים אלימות קולקטיבית כדי להשיג מטרת משותפת. יחסם של שחקנים לא-מדינתיים אלימים או הארגונים החמושים כלפי היחידות המדינתיות תלוי בהקשר ובזירה. לעתים קרובות הם מאיימים על המדינה, ובמקרים אחרים הם משתלבים במוסדותיה או נלחמים זה בזה ללא מעורבות ושליטה מצדה. ארגונים אלו מאיימים על הביטחון הלאומי והבינלאומי, היות והם מאתגרים את המונופול המדינתי באמצעות השימוש בכוח, בדרך כלל בטריטוריה מוגדרת. לרוב ארגונים חמושים פועלים במדינות שרוויות במשברים ושמתקשות לספק שירותים ציבוריים, כולל ביטחון בשטחם, כפי שניתן לראות באפגניסטן, בקולומביה, בסודאן, בלבנון ובסרילנקה. יש מקרים שבהם ממשל המספק שירותים בסיסיים וציבוריים בערים המרכזיות הוא אפקטיבי פחות בפריפריה. באזורים אלו השלטון עלול 'לחלוק' את הריבונות שלו עם שחקנים לא-מדינתיים אלימים אחרים. תופעה זו מכונה 'ריבונות שבירה' הנובעת מן החיכוך ומן הממשק בין המדינה לשחקנים הלא-מדינתיים האלימים. היעדר שליטה מלאה של המדינה באזור מאפשרת את החדירה של שחקנים אלו: ולנסי, **ערעור הגבולות הלא-מדינתיים: הופעתם של "שחקנים היברידיים"**.

7 ש.ם.

8 יש כמה אומדנים סותרים בנוגע למספר הסורים שנהרגו עד כה מתחילת המשבר הסורי. האו"ם הודיע שהוא מפסיק את ספירת ההרוגים בינואר 2014 עקב חוסר יכולתו לעקוב אחר הנתונים. ארגון Syrian Observatory for Human Rights פרסם הערכה באפריל 2015 הקובעת כי 310,000 סורים נהרגו ממרס 2011. לנתונים בעניין זה ראו: www.usaid.gov/crisis/syria

9 Christopher Kozak, *The Assad Regime under Stress: Conscripted and Protest among Alawite and Minority Populations in Syria*, Institute for the Study of War, December 15, 2014, <http://iswresearch.blogspot.co.il/2014/12/the-assad-regime-under-stress.html>

10 אליזבת צורקוב, "מלחמת האזרחים בסוריה: בהמתנה לשובר שוויון", **שורוק**, 1, 1, 2015, עמ' 58.

- Agence France Presse, "Syrian Army Fatigued, Admits Bashar Assad," *Arab News*, July 27, 2015, www.arabnews.com/middle-east/news/781981
- Eyal Zisser, "Still Nothing New in Syria," *Tel Aviv Notes*, Vol. 9, No. 14, August 2015, www.dayan.org/tel-aviv-notes-vol-9-no-14-august-10-2015
- Christopher M. Blanchard and others, *The 'Islamic State' Crisis and U.S. Policy*, Congressional Research Service, May 2015, pp. 14-15, 21-22, 26, 31-33.
- אודי דקל, "עת לעיצוב כללי משחק חדשים בסוריה", **מבט על** 750, 24 בספטמבר 2015, <http://heb.inss.org.il/index.aspx?id=4354&articleid=10695>
- אודי דקל וצבי מגן, "האם המעורבות הרוסית בסוריה משנה את כללי המשחק ומשמעויותיה לישראל", **מבט על** 752, 1 באוקטובר 2015, <http://heb.inss.org.il/index.aspx?id=4354&articleid=10699>
- אחיקם משה דויד, "יעלון: גם לאי פעולה בסוריה – השלכה עלינו", *NRG*, 8 בספטמבר 2013, www.nrg.co.il/online/1/ART2/505/424.html
- Lally Weymouth, "Israeli Defense Minister: Iranian Nuclear Agreement is 'a Very Bad One'," *The Washington Post*, June 2, 2015, www.washingtonpost.com/opinions/israeli-defense-minister-iranian-nuclear-agreement-is-a-very-bad-one/2015/06/02/9903f980-0886-11e5-5a7ad-b430fc1d3f5c_story.html
- אבי רוזן, "הגדר הטובה 2.0 – פעולה ישראלית לנוכח המשבר בסוריה", מכון ראות, 12 במרס 2013.
- אודי דקל ועומר עינב, "הצורך בגיבוש אסטרטגיה מעודכנת מול התהפוכות האזוריות: הזירה הצפונית כמקרה בוחן", **עדכן אסטרטגי**, כרך 18, גיליון 1, אפריל 2015, עמ' 37-38.
- עמוס הראל ואחרים, "לראשונה מאז 1985: חיל האוויר הפיל מטוס קרב סורי שחדר לשטח ישראל", **הארץ**, 23 בספטמבר 2014, www.haaretz.co.il/news/politics/1.2441738
- דקל ועינב, "הצורך בגיבוש אסטרטגיה מעודכנת מול התהפוכות האזוריות", עמ' 43.
- נחום ברנע, "איך נולד לינץ", המוסף לשבת, **ידיעות אחרונות**, 26 ביוני 2015, עמ' 4.
- גורמים בימין הישראלי הצביעו על התערערות היציבות בסוריה כצידוק בדיעבד להתנגדותם בעבר לנסיגה מרמת הגולן כחלק מהסכם שלום, וראו בכך אות אזהרה מפני נסיגות דומות בעתיד מן הגדה המערבית.
- עמוס הראל, "יעלון ל'הארץ': בנט הפעיל מניפולציות נגד הרמטכ"ל בקבינט במלחמה בעזה", **הארץ**, 15 באוקטובר 2014, www.haaretz.co.il/news/politics/.premium-1.2459626
- עמוס הראל, "מרגל הפייסבוק והקשרים הסודיים של ישראל בסוריה", **הארץ**, 31 במרס 2015, www.haaretz.co.il/news/politics/.premium-1.2603730
- סמדר פרי, "בוטל ביקור נדיר של גנרלים סורים בארץ", **ידיעות אחרונות**, 23 באוקטובר 2015.
- Itamar Rabinovich, *Israel and the Changing Middle East*, Middle East Memo, 34, January 2015, www.brookings.edu/~media/research/files/papers/2015/01/29-israel-middle-east-rabinovich/israel-rabinovich-01292015.pdf
- דקל, "עת לעיצוב כללי משחק חדשים בסוריה".
- According to a February 2014 estimate by James R. Clapper, U.S. Director of National Intelligence, the Syrian insurgency is "organized into more than 1,500 groups of widely varying political leanings": Remarks as Delivered by James R. Clapper, Director of National Intelligence, *Current and Future Worldwide Threats to the National Security of the United States*, delivered to the Senate Armed Services Committee, Office of the Director of National Intelligence - Public Affairs Office, February 11, 2014, <http://cryptome.org/2014/02/dni-14-0211.pdf>
- על פי דיווחים שונים, שהדאג' אל-ירמוך, ארגון ג'האדיסטי הפועל בגולן הסורי, נשבע אמונים בדצמבר 2014 למדינה האסלאמית ומעניק לה השפעה במרחב הדרומי של סוריה, הסמוך לגבול ישראל.

- Alessandria Masi, "Jabhat Al-Nusra Leader Interview," *International Business Times*, 29 June 3, 2015, www.ibtimes.com/jabhat-al-nusra-leader-interview-no-solution-isis-al-qaeda-tension-syria-americans-1951584
- 30 ראו בעניין זה: אופיר וינטר, "המטבעות של 'המדינה האסלאמית' – משמעות פוליטית-סמלית למהלך כלכלי", **מבט על**, 7 בדצמבר 2014, 639, <http://heb.inss.org.il/index.aspx?id=4354&articleid=8290>
- 31 'ג'בהת אל-נצרה', **מל"מ**, 17 בספטמבר 2013, עמ' 39-41, www.terrorism-info.org.il/he/article/20573
- לתיאור אויבי 'המדינה האסלאמית' – בהם ערב הסעודית, מצרים, איראן, חזבאללה, 'הצבא הסורי החופשי' ואסד – כבעלי בריתה של ישראל, ראו למשל: "ערב הסעודית וישראל וסוד הנישואים הקתוליים ביניהן", **אל-ח'ק**, 12 בדצמבר 2014.
- 32 קו אנטישמי זה קיבל ביטוי מוחשי וקטלני בפיגוע הרצח במרכז הכשר בפריז. 'המדינה האסלאמית' נטלה אחריות על הפיגוע, והביעה סיפוק מן התגובה שפשטה בישראל בעקבותיו.
- 33 אל-מצדר, 7 באוקטובר 2015, www.almasdarnews.com/article/complete-battle-map-of-syria-october-2015-update/#prettyPhoto/0
- 34 ראו למשל: אחמד זין אל-דין, "הרצועה הסורית הבוגדנית מצפון ומדרום גוססת", **אוקאת אל-שאם**, 5 בפברואר 2015, www.shaaamtimes.net/news-details.php?id=23210
- 35 "החזון הפוליטי ועקרונות היסוד של הקואליציה הלאומית הסורית", הקואליציה הלאומית הסורית, ללא תאריך, <http://snipurl.com/2abloy6>
- קדמה לקואליציה הזו 'המועצה הלאומית הסורית' שהוקמה באוגוסט 2011, אך התקשתה לגייס תמיכה ולגיטימיות בקרב שורות האופוזיציה, ובפרט בקרב הקבוצות החמושות הפועלות בתוך סוריה. אייל זיסר, **סוריה: מחאה, מהפכה, מלחמת אזרחים**, מרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה, תל אביב: 2014, עמ' 117-120.
- 36 "החזון הפוליטי ועקרונות היסוד של הקואליציה הלאומית הסורית".
- 37 למשל: "הקואליציה: העמים הסורי והפלסטיני נאבקים למען עניין משותף", הקואליציה הלאומית הסורית, 28 באוגוסט 2014, <http://snipurl.com/2ablq2s>
- "אנו מגנים את המערכה הקרקעית הישראלית בעזה ורואים בה תוקפנות", 18 ביולי 2014, <http://snipurl.com/2ablq63>
- "הקואליציה מגנה את התוקפנות הישראלית על עזה", 10 ביולי 2014, <http://snipurl.com/2ablq82>
- 38 "עמדת הקואליציה על הכיבוש הישראלי ברורה ונתמכת בהחלטות הבינלאומיות", הקואליציה הלאומית הסורית, 13 בספטמבר 2014, <http://snipurl.com/2ablq9s>
- 39 "גילוי דעת על ההתקפה הישראלית בדמשק", הקואליציה הלאומית הסורית, 5 במאי 2013, <http://goo.gl/qQpXxW>
- 31 "בעניין המתקפה של חיל האוויר הישראלי על אדמות סוריה", הקואליציה הלאומית הסורית, 31 בינואר 2013, <http://snipurl.com/2ablpcd>
- 40 למשל: "הקואליציה מגנה את המתקפה הישראלית ומטילה על אסד את האחריות", הקואליציה הלאומית הסורית, 18 בדצמבר 2014, <http://snipurl.com/2ablped>
- "הקואליציה: משטר אסד נלחם בעם הסורי ואינו מעוניין להתעמת עם ישראל", הקואליציה הלאומית הסורית, 20 במרץ 2015, <http://snipurl.com/2ablper>
- "הקואליציה מטילה על המשטר את האחריות לפגיעת הכיבוש הישראלי על אדמת סוריה", הקואליציה הלאומית הסורית, 1 בנובמבר 2013, <http://snipurl.com/2ablpix>
- "המשטר הורג את העם ונמנע מלהגיב לתקיפת הכיבוש", הקואליציה הלאומית הסורית, 1 בנובמבר 2013, <http://snipurl.com/2ablphk>
- 41 למשל: "הצהרות איראן הן סימן לקריסת אסד והן חושפות את שקר ההתנגדות", הקואליציה הלאומית הסורית, 12 באוקטובר 2014, <http://snipurl.com/2ablpl1>

- "הקואליציה: המלחמה על עזה שמטה את הקרקע תחת שקרי ההתנגדות של אסד וחזבאללה הטרוריסט", הקואליציה הלאומית הסורית, 15 ביולי 2014, <http://snipurl.com/2ablpmh>
- 42 "אל-ג'רבה: חזבאללה הבריח נשק כדי להפיץ טרור בקרב הלבנונים", הקואליציה הלאומית הסורית, 27 בפברואר 2014, <http://snipurl.com/2ablppi>
- 43 למשל: "הקואליציה: התקדמות המורדים בדרעא מאלצת את אסד להיעזר בכיבוש במסגרת העימות", הקואליציה הלאומית הסורית, 5 בספטמבר 2014, <http://snipurl.com/2ablppqk>
- 44 על-פי עדות אישית של אחד ממחברי המאמר.
- 45 "מועצת הפיקוד הצבאי העליון של הצבא החופשי", הקואליציה הלאומית הסורית, ללא תאריך, <http://snipurl.com/2ablpt2>
- Ilhan Tanir, "Inside the Free Syrian Army," *Fikra Forum*, February 2, 2012, <http://fikraforum.org/?p=1908>
- 46 המפקדה המשותפת של 'הצבא הסורי החופשי' בתוך סוריה, "מסמך הייסוד", 29 במרץ 2012, <http://tinyurl.com/on9qku5>
- 47 אייל זיסר, **סוריה: מחאה, מהפכה, מלחמת אזרחים**, מרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה, תל אביב: 2014, עמ' 113-117.
- 48 "49 פלגים הכריזו על החזית הדרומית בחמישה מחוזות", **זמאן אל-וצל**, 13 בפברואר 2014, www.zamanalwsl.net/news/46545.html
- 49 "המורדים שולטים על כל מעבר הגבול לגולן הכבוש", הקואליציה הלאומית הסורית, 27 באוגוסט 2014, <http://snipurl.com/2ablpw7>
- 50 International Crisis Group, "New Approach is Southern Syria," *Middle East Report*, 63, September 2, 2015, www.crisisgroup.org/~media/Files/Middle%20East%20North%20Africa/Iraq%20Syria%20Lebanon/Syria/163-new-approach-in-southern-syria.pdf
- Haid Haid, "The Southern Front: allies without a strategy," Heinrich Böll Stiftung, August 21, 2015, <http://lb.boell.org/en/2015/08/21/southern-front-allies-without-strategy>
- 51 מיסרה אל-זעבי, "הצבא החופשי בדרעא: החרמת אל-נוסרה - החלטה פטריוטית שתשרת את המהפכה", **כלנא שרכאא**, 15 באפריל 2015, www.all4syria.info/Archive/207246
- 52 ראו שאלון של י' א' בנספח למזכר זה; ראו דבריו של דובר הארגון בקהיר: אופיר וינטר, "בכיר באופוזיציה הסורית בקריאה פומבית להיעזר בישראל", ממר"י, 30 במאי 2014, www.memri.org.il/cgi-webaxy/sal/sal.pl?lang=he&ID=107345_memri&act=show&dbid=articles&dataid=3644#_edn35
- 53 Elhanan Miller, "Jihadists Capturing Southern Syria, Local Fighter Warns," *Times of Israel*, May 11, 2014, www.timesofisrael.com/jihadists-capturing-southern-syria-local-fighter-warns
- 54 המקור: The Carter Center
- 55 אלחנן מילר, "ישראל יכולה לרכוש את לבבותיהם של כלל הסורים", *Times of Israel*, 17 בספטמבר 2014, <http://tinyurl.com/nlt9eds>
- 56 Elhanan Miller, "Assad, Hezbollah and Iran are training local militias to combat Israel", *Times of Israel*, January 22, 2015, www.timesofisrael.com/assad-hezbollah-and-iran-are-training-local-militias-to-combat-israel
- 57 Ariel Ben Solomon, "Syrian rebels call on Israel to bomb Hezbollah-Iran-Syria positions", *The Jerusalem Post*, February 12, 2015, www.jpost.com/Arab-Israeli-Conflict/Syrian-rebels-call-on-Israel-to-bomb-Hezbollah-Iran-Syria-positions-390896
- 58 "A Project for Safe Zone in Syria"; SAP (Safe Area Project). המסמכים מצויים ברשות המחברים: The Carter Center
- 59 המקור: The Carter Center
- 60 ניר בומס, "סיכום פגישות בירדן", 15-17 ביוני 2014.
- 61 זיסר, **סוריה: מחאה, מהפכה, מלחמת אזרחים**, עמ' 244-250, Eyal Zisser, "Syria: Between Dar'a

- and Suwayda: Communities and State in the Shadow of the Syrian Revolution,” in Brandon Friedman and Bruce Maddy-Weitzman (eds.), *Inglorious Revolutions: State Cohesion in the Middle East after the Arab Spring*, The Moshe Dayan Center, Tel Aviv: 2014, pp. 109-117.
- 62 ראו: גליה לינדנשטראוס ועודד ערן, “ההתעוררות הכורדית והשלכותיה על ישראל”, **עדכן אסטרטגי**, כרך 17, גיליון 1, אפריל 2014, עמ' 76; Harriet Allsopp, *The Kurds of Syria: Political Parties and Identity in the Middle East*, Tauris, London: 2014, pp. 28-29; Till F. Paasche, “Syrian and Iraqi Kurds: Conflict and Cooperation,” *Middle East Policy*, XXII, 1, Spring 2015, pp. 77-88.
- 63 הקשרים בין ישראל לכורדים בעיראק החלו ב־1963 ונמשכו עד למחצית שנות השבעים, וכללו בין היתר סיוע בנשק ובאימוץ לוחמים. לצד שיקולים הומניטריים נועדו קשרים אלה לשרת גם יעדים אסטרטגיים עבור ישראל, בהם חיזוק היחסים עם איראן בתקופת השאה והעסקת צבא עיראק הרחק מישראל. ראו: יוסי אלפר, **מדינה בודדה: החיפוש החשאי של ישראל אחר בעלות ברית באזור**, מטר, תל אביב: 2015, עמ' 82-92.
- 64 דוד אומן, “הכורדים הם המנוע לדמוקרטיה במזרח התיכון; ראיון”, **מידה**, 30 ביוני 2014, <http://tinyurl.com/orv6ua9>
- 65 Max Fisher, “40 maps that explain the Middle East”, *Vox*, March 26, 2015, www.vox.com/a/maps-explain-the-middle-east
- 66 יואב נורסלע, “על צומת דרכים: העדה הדרוזית ומלחמת האזרחים בסוריה”, **המזרח הקרוב**, 24 בינואר 2015, <http://tinyurl.com/nnppvwa>
- 67 אלפר, **מדינה בודדה**, עמ' 74-76.
- 68 זיסר, **סוריה: מחאה, מהפכה, מלחמת אזרחים**, עמ' 250-251; אליזבט צורקוב, “רצועת בטחון ישראלית לדרוזים בסוריה רק תסבך את מצבם”, **הפורום לחשיבה אזונית**, 21 ביוני 2015, <http://tinyurl.com/odk68x2>
- סמיר חלבי, “השלטון הסורי וחיזבאללה משתמשים בדרוזים נגד ישראל”, **פורטל הכרמל**, 27 באפריל 2015, www.karmel.co.il/index.php?option=com_content&task=view&id=34283, חסן שעלאן, רועי קייס ואליאור לוי, “מחבלים שחוסלו אמש – ילידי מג'דל שמס”, **Ynet**, 27 באפריל 2015, www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4651130,00.html
- 69 Ibrahim al-Assil and Randa Slim, “The Syrian Druze at a Crossroads,” *Middle East Institute*, July 13, 2015, www.mei.edu/content/article/syrian-druze-crossroads
- 70 ההתנקשות באל־בלעוס באה בתום גל של מחאות נגד הממשל בדמשק בעיר אל־סוידאא', בעקבותיה הושמד פסלו של אסד האב – מחזה שכמותו לא נראה בעיר שנתפשה כמעוז הנאמן למשטר. עם זאת, השלכות האירוע טרם התבררו עד תום. ישנם בקרב העדה קולות שקראו להרגעת הרוחות ולהימנעות מהיגרות לפגיעה במרקם היחסים הדרוזי־עלווי המסורתי. חלקם אף ניסו לייחס את ההתנקשות לאויבי המשטר הסורי, ובאופן מפורש יותר למנהיג הדרוזי של המפלגה הסוציאליסטית בלבנון, וליד ג'ונבלאט, או לגורמים ב'צבא הסורי החופשי'; מצד אחר, דיווחים אחרים מאל־סוידאא' העידו על התפרצות של זעם נגד המשטר והתגברות הקריאות ל"שינוי כיוון". עוד כל כך: ניר בומס ואופיר וינטר, “ ברית המיעוטים בסוריה: לקראת תמורות אסטרטגיות”, **שורטי**, 8 בספטמבר 2015, <http://heb.inss.org.il/index.aspx?id=5193&blogid=10546>
- 71 Aymenn Jawad Al-Tamimi, “The New Druze Militia Factions of Suwayda Province,” *Syria Comment*, August 8, 2015, www.joshualandis.com/blog/the-new-druze-militia-factions-of-suwayda-province “Druze Sheikh Refuses Regime Recruitment of Suweida’s Youth,” *All4Syria*, June 8, 2015, http://syrianobserver.com/EN/News/29308/Druze_Sheikh_Refuses_Regime_Recruitment_Suweida_Youth/

- הבה מחמד, "השיח' וחידי אל-בלעוס לאל-קדס אל-ערבי: יש תיאום בין אנשי סוידאא' והאופוזיציה הסורית", **אל-קדס אל-ערבי**, 16 ביוני 2015, www.alquds.co.uk/?p=357834
- 72 סמיר חלבי, "שיך וחידי בלעוס נהרג ממתען צד", פורטל הכרמל, 4 בספטמבר 2015, www.karmel.co.il/index.php?option=com_content&task=view&id=35812
- 73 עדי חשמונאי, "מאות דרוזים מהצפון מתגייסים ללחימה בסוריה", *nrg*, 31 במרס 2013, www.nrg.co.il/online/1/ART2/456/524.html
- 74 יוסי מלמן ונועם אמיר, "ראש פורום הרשויות הדרוזיות: 'סמיר קונטאר אחראי לאלמות בגולן'", **מעריב**, 23 ביוני 2015, www.maariv.co.il/news/military/Article-483673
- 75 עדי חשמונאי, "מפקד חיל האוויר: 'הברית עם הדרוזים לא נגמרת בגבול'", וואלה, 17 בספטמבר 2014, <http://news.walla.co.il/item/2786346>
- 76 גיא ורון, "מי יגן על הדרוזים בסוריה?", *mako*, 5 ביוני 2016, www.mako.co.il/news-military/israel-q2_2015/Article-68cf3e5fb32cd41004.htm
- 77 יוסי מלמן, "השד העדתי: האם ישראל תתערב למען הצלת הדרוזים בסוריה?", **מעריב**, 6 ביוני 2015, www.maariv.co.il/journalists/journalists/Article-479619
- 78 איתמר אייכנר, "יעלון: דרשנו מהמורדים שלא יפגעו בדרוזים", *ynet*, 29 ביוני 2015, www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4673994,00.html
- 79 כך למשל התבטאו פראס טלאס, בנו של שר ההגנה הסורי לשעבר מצטפא טלאס, וג'מאל קארצלי, אופוזיציונר סורי שכינה חבר בפרלמנט הגרמני. ראו: וינטר, "בכיר באופוזיציה הסורית בקריאה פומבית להיעזר בישראל".
- 80 ראו לדוגמה דברי ריבאל אל-אסד, בנו של רפעת אל-אסד, סגן נשיא סוריה לשעבר ודודו של הנשיא הנוכחי: *Simon Round*, "The Syrian Assad who likes Jews and Israel", *The JC.COM*, March 29, 2012, www.thejc.com/news/uk-news/65830/the-syrian-assad-who-likes-jews-and-israel
- 81 אל-לבואני הציע להכיר בישראל "כמדינה שרוב תושביה יהודים", כל זמן שזכויות הרוב אינן פוגעות בזכויות המיעוט הערבי, וכשהיא שוכנת לצד מדינה פלסטינית שבה יש מיעוט יהודי. אל-לבואני הסתייג מלהכיר בישראל כ"מדינה של הדת היהודית" מאחר שהדבר יהפכה למדינה דתית ויגרור גם מדינות אחרות להגדיר את עצמן על בסיס דתי ועדתי ולערבב בין דת למדינה: כמאל אל-לבואני, "ישראל (זהות מול מדינה)", מכון דמשק למחקרים, 29 באוקטובר 2014, <http://tinyurl.com/nd8s6yq>; וינטר, "בכיר באופוזיציה הסורית בקריאה פומבית להיעזר בישראל".
- 82 ראו את תשובותיהם המלאות של משתתפי השאלון בנספח למזכר זה.
- 83 בעקבות התקרית של חיסול ג'האד מורנייה בקוניטרה, ראה אל-לבואני בהסלמה הזדמנות לשיתוף פעולה בין ישראל למורדים הסונים בסוריה, להחלשת חזבאללה ולהשגת יציבות ארוכת טווח בחזית הגולן. ראו: כמאל אל-לבואני, "האימפריה הספווית הנאצית", *ALL4SYRIA*, 21 בינואר 2015, www.all4syria.info/Archive/189255; וינטר, "בכיר באופוזיציה הסורית בקריאה פומבית להיעזר בישראל".
- 84 עמדת אל-לבואני כפי שהובעה בשיחה עם אחד ממחברי המאמר.
- 85 אל-לבואני, "ישראל (זהות מול מדינה)".
- 86 אל-לבואני, "האופוזיציונר הסורי כמאל אל-לבואני הועמד לדין פלילי", *ALL4SYRIA*, 29 במרס 2015, www.all4syria.info/Archive/203049
- 87 הפרטים המלאים שמורים ב'מכון למחקרי ביטחון לאומי'.
- 88 מפגש בווינה, 10-12 בנובמבר 2014.
- 89 לתנועה דף פייסבוק שכתובתו: <http://snipurl.com/2ablpyk>
- 90 ת'אאר אל-נאשאף, "חזון פוליטי לשלום אמת בין העמים הסורי והישראלי" (המסמך המלא נמצא ברשות 'המכון למחקרי ביטחון לאומי').
- 91 דקל ועינב, "הצורך בגיבוש אסטרטגיה מעודכנת מול התהפוכות האזוריות", עמ' 39-40.

- Gustaf Geeraerts, "Analyzing Non-State Actors in World Politics," *Pole Paper Series*, 1, 92
4, October 1995, <http://poli.vub.ac.be/publi/pole-papers/pole0104.htm>
- אימאן רג'ב, "השחקנים החדשים: סוגיהם ותפקידיהם של השחקנים הלא מדינתיים בשלבי
המעבר"; אימאן רג'ב, "השחקנים החדשים: סוגיהם ותפקידיהם של השחקנים הלא מדינתיים
במהפכות הערביות", **אל-סיאסה אל-דוליה**, יולי 2011.
- דקל ועינב, "הצורך בגיבוש אסטרטגיה מעודכנת מול התהפכות האזריות", עמ' 44.
- "Erdogan says Turkey not to allow Kurdish state in northern Syria," *Today's Zaman*, 95
June 27, 2015, www.todayzaman.com/anasayfa_erdogan-says-turkey-not-to-allow-kurdish-state-in-northern-syria_392105.html
- אודי דקל ועומר עינב, "סוריה בין התרחישים השליליים: הבחירה שבידי ישראל", **מבט על**, 714,
28 ביוני 2015, <http://heb.inss.org.il/index.aspx?id=4354&articleid=9946>
- דקל ועינב, "הצורך בגיבוש אסטרטגיה מעודכנת מול התהפכות האזריות", עמ' 41.
- Sharif Nashashibi, "Sustaining Iran's Regional Ambitions at All Costs," *Al-Jazeera*, 98
December 14, 2014, www.aljazeera.com/indepth/opinion/2014/12/sustaining-iran-regional-ambit-2014121354258407502.html; Yezid Sayigh, "The Assad Regime's Political 'Achilles' Heel", *Al-Hayat*, December 11, 2014, <http://carnegie-mec.org/publications/?fa=57455>
- צורקוב, "מלחמת האזרחים בסוריה: בהמתנה לשוב שוויון", עמ' 62.
- כרמית ולנסקי, "המושל והנמשל: המרכיבים האזרחיים בהתבססות 'המדינה האסלאמית'", **שורטי**,
28 ביוני 2015, <http://heb.inss.org.il/index.aspx?id=5193&Blogid=9948>
- דקל ועינב, "סוריה בין התרחישים השליליים".
- "Syria," USAID, March 31, 2015, www.usaid.gov/crisis/syria
- Avaneesh Pandey, "UN 'Deeply Concerned' Over Reports of ISIS Stealing, Relabeling
Syrian Food Aid," *International Business Times*, February 3, 2015, www.ibtimes.com/un-deeply-concerned-over-reports-isis-stealing-relabeling-syrian-food-aid-1803524
- כפי שצוין בפורום חשיבה ב'מכון למחקרי ביטחון לאומי' ב-18 במרס 2015 (הסיכום שמור במכון).
- רמי שני, "יוזמה ישראלית: סיוע לפליטים מסוריה שנמלטו לירדן", וואלה, 16 במרס 2012,
<http://news.walla.co.il/item/2517181>
- אנשיל פפר, "לראשונה: ארגונים יהודיים יפעילו תוכניות סיוע במחנה פליטים סורים בירדן",
הארץ, 24 ביולי 2013, www.haaretz.co.il/news/world/middle-east/.premium-1.2080429
- אריק בנדר, "ועד תרומות יהודי-ערבי הוקם עבור סיוע הומניטרי לסוריה", **מעריב**, 19 באוקטובר
2014, www.maariv.co.il/news/new.aspx?pn6Vq=E&0r9VQ=GGMFD
- www.facebook.com/pages/Hand-in-Hand-with-the-Syrian-refugees/136844413170394?fbef=photo
- <http://mustiben.wix.com/syria-aid-committee>
- www.facebook.com/SyriaAidCommittee/timeline
- "הקואליציה: הכפייה של המשטר על סורים לקבל טיפול רפואי בישראל מעניקה שירות הדדי
לשני הצדדים", הקואליציה הלאומית הסורית, 19 בפברואר 2014, <http://snipurl.com/2ablq4r>
- אל-לבואני, "ישראל (זהות מול מדינה)".
- Miller, "Jihadists Capturing Southern Syria, Local Fighter Warns".
- פעיל אופוזיציה סורי במכתב פרטי לאחד המחברים; ניר בומס, "סיכום פגישות בירדן", 15-17
ביוני 2014.
- פורום חשיבה ב'מכון למחקרי ביטחון לאומי', 18 במרס 2015 (הסיכום שמור במכון).
- הכוונה ככל הנראה לשיחה שמוזכרת בקישור הבא, בה נאמרים דברים ברוח זו לכאורה בשיחה
בין השגריר הרוסי בת"א לעמית ישראלי: "השגריר הרוסי בתל-אביב בשיחה מודלפת ביו-טיוב",
אל-מנדסה סוריה, 28 בפברואר 2012, <http://the-syrian.com/archives/69361>

INSS Memoranda, June 2014–Present

- No. 151, December 2015, Udi Dekel, Nir Boms, and Ofir Winter, *Syria: New Map, New Actors - Challenges and Opportunities for Israel* [Hebrew].
- No. 150, October 2015, Arik Rudnitzky, *Arab Citizens of Israel Early in the Twenty-First Century*.
- No. 149, October 2015, Gabi Siboni and Ofer Assaf, *Guidelines for a National Cyber Strategy* [Hebrew].
- No. 148, September 2015, Meir Elran and Gabi Sheffer, eds., *Military Service in Israel: Challenges and Ramifications* [Hebrew].
- No. 147, June 2015, Zvi Magen and Tatyana Karasova, eds., *Russian and Israeli Outlooks on Current Developments in the Middle East*.
- No. 146, April 2015, Shmuel Even, *The Cost of Defense in Israel: Defense Expenditures and Recommendations for Drafting the Defense Budget* [Hebrew].
- No. 145, December 2014, Yoav Zacks and Liran Antebi, eds., *The Use of Unmanned Military Vehicles in 2033: National Policy Recommendations Based on Technology Forecasting Expert Assessments* [Hebrew].
- No. 144, November 2014, Oded Eran, Dan Vardi, and Itamar Cohen, *Political Feasibility of Israeli Natural Gas Exports to Turkey*.
- No. 143, November 2014, Azriel Bermant, *The Russian and Iranian Missile Threats: Implications for NATO Missile Defense*.
- No. 142, September 2014, Emily B. Landau and Anat Kurz, eds., *The Interim Deal on the Iranian Nuclear Program: Toward a Comprehensive Solution?*
- No. 141, September 2014, Emily B. Landau and Anat Kurz, eds., *The Interim Deal on the Iranian Nuclear Program: Toward a Comprehensive Solution?* [Hebrew].
- No. 140, July 2014, Oded Eran, Dan Vardi, and Itamar Cohen, *Exporting Israeli Natural Gas to Turkey: Is it Politically Possible?* [Hebrew].
- No. 139, July 2014, Arik Rudnitzky, *Arab Citizens of Israel at the Start of the Twenty-First Century* [Hebrew].
- No. 138, June 2014, Pnina Sharvit Baruch and Anat Kurz, eds., *Law and National Security: Selected Issues*.